

OPETTAJIIN KOHDISTUVA HENKINEN VÄKIVALTA

Teemu Kauppi

Puheviestinnän pro gradu -tutkielma

Kevät 2006

Viestintätieteiden laitos

Jyväskylän yliopisto

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos VIESTINTÄTIETEIDEN
Tekijä Teemu Kauppi	
Työn nimi OPETTAJIIN KOHDISTUVA HENKINEN VÄKIVALTA	
Oppiaine Puheviestintä	Työn laji Pro gradu –tutkielma
Aika Kevät 2006	Sivumäärä 98 sivua
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tutkimus oli kirjallisuuskatsaus, jossa selvitettiin opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa (kiusaamista). Tavoitteeksi asetettiin opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa käsittelevien eri tieteenalojen tutkimuksien löytäminen ja analysoiminen. Erityisesti haluttiin selvittää, ketkä opettajia kiusaavat ja millaista opettajiin kohdistuva henkinen väkivalta on.</p> <p>Opettajia henkisen väkivallan kohteina käsitelleitä tieteellisiä tutkimuksia löydettiin 92. Yhtään puheviestinnän alan julkaisussa julkaistua opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa käsitellyttä tutkimusta ei löydetty. Analyysissä käytetyistä 80 tutkimuksesta kuitenkin todettiin, että henkisen väkivallan ilmiön viestinnällinen luonne ja henkisen väkivallan toteutumiseen liittyvät viestinnälliset keinot tulevat esille useiden eri alojen tutkimuksissa.</p> <p>Tutkimuksissa opettajien kiusaajina näyttäytyivät useimmin oppilaat. Oppilaiden opettajiin kohdistama henkinen väkivalta ilmeni useimmin loukkaavana käytöksenä. Myös opettajiin kohdistuva uhkailu ja opettajien tuntema fyysisen väkivallan uhka todettiin varsin yleisiksi oppilaiden opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan ilmenemismuodoiksi. Esille tuli myös oppilaiden opettajiin kohdistama sukupuolinen häirintä. Vähäisemmässä määrin esille tulivat myös opettajiin kohdistuva puhelinhäirintä ja opettajien omaisuuteen kohdistuva ilkivalta.</p> <p>Myös työtoverit ja esimiehet tulivat analysoiduissa tutkimuksissa esille opettajien kiusaajina. Työtovereiden opettajiin kohdistama henkinen väkivalta ilmeni usein opettajan sosiaalisena eristämisenä työyhteisössään. Myös sukupuolinen häirintä sekä esimerkiksi juoruilu ja opettajan maineen mustaaminen tulivat esille työtovereiden opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan ilmenemismuotoina.</p> <p>Esimiesten opettajiin kohdistama henkinen väkivalta ilmeni muun muassa hallinnollisten keinojen, kuten työn jakamisen tapojen avulla kiusaamisena ja suosikkijärjestelmien ylläpitona. Tukea tarvitsevan opettajan huomiotta jättäminen ja esimiesten epäsoviva käytös tulivat myös esille henkisen väkivallan ilmenemismuotoina. Vähäisemmässä määrin esille tuli myös esimiesten opettajiin kohdistama sukupuolinen häirintä.</p> <p>Vähäisessä määrässä tutkimuksista huomioitiin myös oppilaiden vanhemmat opettajien kiusaajina. Tieto oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistamasta henkisestä väkivallasta jäi kuitenkin varsin vähäiseksi.</p> <p>Kirjallisuuskatsaus toi esille tarpeen tutkia opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa lisää puheviestinnän näkökulmasta.</p>	
Asiasanat puheviestintä, ahdistelu, henkinen väkivalta, häirintä, kiusaaminen, opettajat, työpaikka-kiusaaminen	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto / Tourulan kirjasto	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 TUTKIMUKSEN TAVOITTEET JA TOTEUTUS	3
2.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset	3
2.2 Tutkimuksen aineisto	3
2.2.1 Aineiston haku	3
2.2.2 Aineiston rajaus	8
2.2.3 Aineiston analysointi ja jaottelu	11
3 ANALYYSIN TULOKSET	13
3.1 Opettajien kokema henkinen väkivalta tutkimuskohteena	13
3.1.1 Aineiston määrä	13
3.1.2 Tutkimuksien tieteenalat	14
3.1.3 Tutkimuksien kotimaat	16
3.1.4 Tutkimuksissa käytetyt menetelmät	18
3.1.5 Henkistä väkivaltaa kuvaavat termit	19
3.1.6 Henkisen väkivallan käsite tutkimuksissa	20
3.2 Oppilas kiusaajana	22
3.2.1 Oppilaiden opettajiin kohdistama henkinen väkivalta	22
3.2.2 Loukkaava käytös	26
3.2.3 Sukupuolinen häirintä	29
3.2.4 Uhkailu ja opettajien tuntema väkivallan uhka	33
3.2.5 Anonyymi häirintä	37
3.2.6 Opettajia kiusaavat oppilaat ja uhreiksi valikoituvat opettajat	40
3.2.7 Opettajan persoonaan liittyvä kiusaaminen	43
3.3 Työtoveri kiusaajana	45
3.3.1 Työtovereiden opettajiin kohdistama henkinen väkivalta	45
3.3.2 Kiusaamisen tavat: eristämisestä mustamaalaukseen	48
3.3.3 Sukupuolinen häirintä	53
3.3.4 Kiusaavat työtoverit ja heidän uhrinsa	57

3.4	Esimies kiusaajana	60
3.4.1	Esimiesten opettajiin kohdistama henkinen väkivalta	60
3.4.2	Esimiesten opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan kolme tasoa	62
3.4.3	Esimies kansliassa: hallinnolliset keinot	66
3.4.4	Esimies alaistensa keskellä: tuen puute ja epäsopeva käytös	69
3.4.5	Sukupuolinen häirintä	71
3.5	Oppilaiden vanhemmat kiusaajina	73
3.6	Artikkelit Opettaja-lehdessä	76
4	PÄÄTÄNTÖ	81
4.1	Tutkimuksen arviointi	81
4.2	Opettajiin kohdistuva henkinen väkivalta	83
4.3	Katsaus eteenpäin	86
	AINEISTONA KÄYTETTY KIRJALLISUUS	90
	LIITTEET	96

1 JOHDANTO

Tutkimukseni on kirjallisuuskatsaus, jossa tarkastelen opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa puheviestinnän tieteenalan näkökulmasta. Tutkimuksessa analysoimani tieteellinen aineisto koostuu 80:stä usean eri tieteenalan tutkimuksesta. Tavoitteenani on aineiston avulla selvittää, miltä tahoilta opettajiin kohdistuu henkistä väkivaltaa ja millaista opettajiin kohdistuva henkinen väkivalta on.

Viime vuosina Suomessa on julkisuudessa useaan otteeseen virinnyt keskustelua henkisestä väkivallasta kouluissa. Sen lisäksi että julkisessa keskustelussa on nostettu esiin oppilaisiin kohdistuva koulukiusaaminen, keskustelun aiheeksi on esimerkiksi Opetusalan ammattijärjestön Oaj:n julkaisemassa Opettaja-lehdessä noussut opettajiin kohdistuva henkinen väkivalta. Esimerkiksi Opettaja-lehden kyselyssä kesäkuussa 2005 ilmeni, että lähes neljännes kyselyyn vastanneista opettajista oli joutunut oppilaidensa henkisen väkivallan kohteeksi. Oppilaiden vanhempien kiusanteon tai henkisen väkivallan uhreiksi ilmoitti joutuneensa vajaa viidennes vastaajista. Vuoden 2000 vastaavassa kyselyssä opettajiin kohdistuva henkinen väkivalta näyttäytyi yhtä yleisenä opettajien ongelmana. Tässä kyselyssä ilmeni, että opettajat kiusaavat myös toisiaan. Joka viides vastaaja ilmoitti joutuneensa kollegansa kiusaamaksi. (Laaksola 2000, 3; 2005; Opettaja-lehden kysely lokakuu 2000.)

Opettaja-lehti ei ole tieteellinen julkaisu. Täten ei voi olettaa, että lehden teettämät kyselyt täyttäsivät yleiset tieteellisille tutkimuksille asetetut kriteerit. Kuitenkin kyselyt aiheuttavat mahdollisesti julkista keskustelua ja mahdollisesti kertovat paljonkin opettajien työssään kohtaamista vaikeuksista. Opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa on tutkittu myös tiedemaailmassa. Tutkimukseni tulokset kertovat osaltaan, vastaako Opettaja-lehden kyselyjen anti tieteellisten tutkimuksien tarjoamaa kuvaa opettajiin kohdistuvasta henkisestä väkivallasta.

Opettajiin kohdistuvan henkisen väkivallan nostaminen tutkimukseni kiinnostuksen kohteeksi ei tarkoita, että pitäisin juuri opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa muihin ihmis- tai ammattiryhmiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa merkittävämpänä

ongelmana. Kouluissa oppilaat kiusaavat toisiaan ja opettajat saattavat kohdella oppilaitaan niin huonosti, että kohtelu täyttää henkisen väkivallan tunnusmerkit. Opettajat saattavat myös kohdella toisiaan niin huonosti, että kysymys on henkisestä väkivallasta. Opettajat saattavat myös joutua esimiestensä kiusaamiksi tai kiusata itse esimiehiään. Koulukontekstin ulkopuolisessa maailmassa henkinen väkivalta on vähintään yhtä suuri ongelma. Työpaikkakiusaaminen on yleinen puheenaihe, samoin lukemattomiin muihin ympäristöihin liittyvä henkinen väkivalta.

Opettajat ovat kiinnostava tutkimuskohde, koska opettajat työskentelevät ympäristössä, jossa he joutuvat tekemisiin hyvin monentyyppisten tahojen kanssa. Opettajainhuoneessa opettajat työskentelevät esimiesten ja mahdollisesti suuren työtovereiden joukon kanssa, mutta tärkeimmässä tehtävässään, opettaessaan, opettajat työskentelevät useimmiten ilman kollegoidensa apua. Erityisen ammattiryhmän opettajista tekevät oppilaat. Opettajien tehtävä on tukea usein varsin eri tasoisten oppilaiden oppimisprosessia. Tehtävä ei ole helppo. Nuorten oppilaiden opettajat ovat myös kasvattajia ja esimerkkejä. Opettajat joutuvat usein tekemisiin myös oppilaiden vanhempien kanssa.

Opettajat ovat myös suuri ammattiryhmä. Tilastokeskuksen mukaan suomalaisissa oppilaitoksissa työskentelee noin 79 000 opettajaa (tilanne v. 2003, Opettaja-lehden 20, 2005, 7 mukaan). Maailmanlaajuisesti opettajien lukumäärä on huomattavan suuri. Opettajan ammattia on myös perinteisesti pidetty varsin arvostettuna ammattina. Opettajat ovat myös monia muita ammattiryhmiä riippuvaisempia auktoriteetistaan. Oppilasryhmien hallinta vaatii taitoja, joita monet muut ammatit eivät vaadi. Opettajan työhön liittykin kiinteästi johtaminen. Opettaja hallitsee opetustilannetta. Ainakin näin oletetaan olevan.

Muun muassa edellä mainittujen syiden vuoksi juuri opettajat ovat tutkimuksen kannalta kiinnostava kohderyhmä. Henkinen väkivalta on sinänsä kiinnostava tutkimusaihe ja merkittävä yksilöiden ja yhteiskunnan ongelma. Opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa on kuitenkin tutkittu suhteellisen vähän. Esimerkiksi oppilaisiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa on tutkittu huomattavasti enemmän. Kuitenkin oppilaat ja opettajat työskentelevät samassa ympäristössä. Tämän kirjallisuuskatsauksen tarkoituksena on osaltaan lisätä ja varsinkin koota yhteen tietoa opettajiin kohdistuvasta henkisestä väkivallasta.

2 TUTKIMUKSEN TAVOITTEET JA TOTEUTUS

2.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Tutkimus on kirjallisuuskatsaus, jonka tavoitteena on löytää ja analysoida puheviestinnän näkökulmasta eri tieteenaloilla tehtyjä tutkimuksia opettajiin kohdistuvasta henkisestä väkivallasta. Tutkimuksen tavoitteena on myös luoda pohjaa mahdollisille opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa käsitteleville puheviestinnän alan jatkotutkimuksille.

Tutkimuksen pohjana käytettävät tutkimuskysymykset ovat:

- * Kuinka paljon opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa on tutkittu?
- * Miltä tahoilta opettajiin kohdistuu henkistä väkivaltaa?
- * Millaista opettajiin kohdistuva henkinen väkivalta on?

2.2 Tutkimuksen aineisto

2.2.1 Aineiston haku

(Käytän termiä "aineisto" kuvaamaan kaikkea tässä työssä käyttämäni aineistoa. Termiä "tutkimus" käytän taas puhuessani yksittäisistä tutkimuksista, siis aineistoni osista.)

Aineiston haku tapahtui Jyväskylän yliopiston kirjaston omien ja sen tietoverkosta löytyvien tietokantojen avulla. Lisäksi käytössä oli internetin Google-hakuohjelma. Ennen hakutyöhön ryhtymistä osallistuin yliopiston kirjaston tarjoamaan henkilökoh-
taiseen ja yksilöityyn koulutukseen, jossa kirjaston tietopalveluihin koulutettu virkaili-
ja tutustui tutkimuksen aiheeseen ja perehdytti minut sellaisten tietokantojen käyttöön,
joista arveli olevan apua kyseisen aihepiirin kirjallisuuden kartoittamisessa. Tämän li-

säksi kävin aineiston haun yhteydessä läpi niiden alojen tietokannat, joiden piirissä ajattelin aihetta mahdollisesti tutkitun. Tutkimuskysymysteni pohjalta etsin tietokannoista kaikenlaisia tutkimuksia, jossa opettaja on henkisen väkivallan kohteena riippumatta siitä, kuka on kiusaaja.

Aineiston haussa läpi käymäni tietokannat olivat:

- *JYKDOK*, josta löytyvät tiedot Jyväskylän yliopiston kirjastossa saatavilla olevista kirjoista, lehdistä, opinnäytteistä ja verkkojulkaisuista.
- *Linda*, johon on luetteloitu Suomen yliopistojen kirjastoissa olevat kirjat, lehdet, opinnäytteet ja verkkojulkaisut.
- *Arto*, josta löytyvät suomalaiset lehtiartikkelit.
- *Nelli*, joka on monialainen kansainvälisten tutkimuksien ja kirjallisuuden tiedonhakuportaali.

Nelli-tiedonhakuportaalista haut tapahtuivat:

(Tietokannan perässä on mainittu vuosiluku, josta lähtien artikkeleita on koottu kyseiseen tietokantaan, jos tieto oli saatavissa.)

- Monialaisista tietokannoista
 - Academic Search Elite (EBSCO)
 - Science Direct (Elsevier) [1995-]
 - Electronic Journals Services (EBSCO)
- Viestinnän alan tietokannoista
 - Communication Studies (CSA/SAGE) [1982-]
 - Communication & Mass Media Complete (EBSCO)
- Kielitieteiden tietokannasta
 - Linguistics and Language Behavior Abstracts -LLBA (SAGE) [1973-]
- Kasvatustieteen tietokannasta
 - ERIC (CSA) [1966-]
- Psykologian tietokannasta
 - PsycINFO 1840-current (EBSCO) [1840-]
- Sosiologian tietokannoista
 - Sociological Abstracts (CSA) [1963-]
 - Sociology (CSA/SAGE)

- Sosiaalipalvelujen tietokannasta

Social Services Abstracts (CSA) [1980-]

Tietokantojen läpikäynnin suoritin hakusanojen avulla. Hakusanoiksi valitsin kaikki yleisesti käytössä olevat ja muut tiedossani olleet henkistä väkivaltaa kuvaavat sanat. Listasin 10 suomenkielistä, 19 englanninkielistä ja tutkimuksen edetessä yhden usein toistuvan ruotsinkielisen sanan hakusanalistaksi. Kävin kaikki käyttämäni tietokannat läpi yksitellen ja toistin samat hakusanat jokaisessa tietokannassa. Nelli-hakuportaalin tietokannat kävin läpi pelkästään englanninkielisten hakusanojen avulla, muut kävin läpi sekä suomen-, ruotsin- (vain yksi sana) että englanninkielisten hakusanojen avulla. Tietokannat toivat esiin myös muunkielisiä tutkimuksia, koska tietokannoissa on tarjolla englanninkielinen tiivistelmä niistäkin tutkimuksista, jotka eivät ole englanninkielisiä.

Käyttämäni hakusanat olivat:

opettaja +

henkinen väkivalta, ahdistelu, alistaminen, kiusaaminen, häirintä (myös yhdistelmänä sanojen työpaikka, seksuaalinen ja sukupuolinen kanssa), aggressiivisuus, painostus, työrauhahäiriöt, sortaminen ja savustaminen.

teacher +

bullying, teasing, victimization, harassment, mobbing, mobbning, abuse (myös yhdistelmänä sanojen emotional, employee ja sexual kanssa), mental violence, mistreat, maltreat, threat, torturing, conflict, workplace trauma, tyranny, scapegoating, psychological violence, terror, verbal aggression ja aggressive behavior.

Tein haut tietokannoissa pääosin kahden, joissain tapauksissa (sanojen "häirintä", "abuse", "väkivalta" ja "violence" variaatiot) kolmen hakusanan yhdistelmähakuina ja etsin kaikkia aineiston tyyppejä (All publications types). Sanayhdistelmässä oli toisen hakusanan kielestä riippuen mukana aina sana "opettaja", "teacher" tai "lärare" (vain sanan "mobbning" kanssa). Hakusanayhdistelmän toinen sana oli aina listani seuraava sana, niin että kaikki 30 mahdollista yhdistelmää (Nelli-hakuportaalin tietokannoissa 19 kpl) tulivat käydyiksi läpi jokaisessa tietokannassa.

Haut tein käyttäen sanavartaloita eli katkaisin sanan sanavartalon (esim. opettaj?) kohdalla niin, että kaikki mahdolliset sanan taivutusmuodot tulivat huomioiduiksi. Nelli-hakuportaalien tietokannoissa sanan katkaisuun käytetään *-merkkiä, muissa käyttämissäni tietokannoissa tarkoitukseen käytetään kysymysmerkkiä. "?". Poikkeuksen tähän käytäntöön tein vain Nelli-hakuportaalien tietokannoissa teacher-sanan kohdalla. Katkaisin sanan vasta perusmuodon lopussa (teacher*), jotta löydöksistä karsittaisi pois sellainen opettamiseen liittyvä (esim. teaching) aineisto, jossa ei ole kysymys juuri opettajista.

JYKDOK-, Linda- ja Arto- tietokannoissa tein haut fraasihakuina, jolloin esille tulivat kaikki hakusanat halutussa yhteydessä. Haun antamien osumien jälkeen kävin jokaisen listalle ilmestyneen tutkimuksen otsikon ja asiasanat yksitellen läpi. Tosin jos otsikko aivan selkeästi kertoi, että kysymyksessä oli tutkimus, jollaista en etsinyt, siirryin suoraan seuraavaan otsikkoon. Nämä tietokannat toivat esille myös ruotsinkielisen aineiston, vaikka hakusanat olisivat olleet suomenkielisiä. Riippuen asiasanasta osumia saattoi tulla varsin paljon. Esimerkiksi Linda-tietokanta antoi yhdistelmällä opettaj?+kiusa? 126 osumaa.

Kaikkien hakusanojen kohdalla, kaikissa tietokannoissa nopeahko tarkastelu osoitti, että suurin osa osumista oli tutkimuksia, joissa opettaja ei ollut henkisen väkivallan kohde. Tällaiset tutkimukset hylkäsin saman tien. Eri hakusanat tuottivat melko paljon osumia samoihin tutkimuksiin. Tästä huolimatta kävin jokaisen hakusanan antamat osumat joka kerta kokonaisuudessaan läpi. Kun löysin tutkimuksen, jossa opettaja oli jollain muotoa kiusattuna osapuolena, poimin tutkimuksen tiedot muistiin myöhempää käyttöä ja saatavuuden tarkastelua varten.

Nelli-hakuportaalien tietokantojen kohdalla toimin samalla periaatteella kuin suomalaistenkin tietokantojen. Kävin jokaisen tietokannan (10 kpl) yksitellen läpi hakusanalistani (20 sanaa) avulla. Etsin yhdistelmähaun avulla kulloinkin käyttämiäni hakusanoja aineiston asiasanojen (Keywords) joukosta kaikissa tietokannoissa lukuun ottamatta kasvatustieteen ERIC-tietokantaa tiettyjen sanojen kohdalla. Hakuyhdistelmien teacher*+ victim*, harass*, abuse* ja threat* kohdalla osumien määrä oli ERIC-tietokannassa niin suuri, että siirryin etsimään hakemaani artikkeleiden otsikoista (Title).

Esimerkiksi yhdistelmä *teacher*+threat** tuotti Eric-tietokannassa 1365 osumaa, jos haku tapahtui hakien asiasanoja. Kun vaihdoin hakusehdoksi "otsikko", osumien määrä laski muutamaan kymmeneen. Käytännön syiden sanelemana asetin osumien rajan tähän vaihtoon 250 osumaan, koska pääsääntöisesti osumien määrä jäi joko tämän rajan alle tai meni selvästi tästä määrästä yli. Tämä noin 250 osumaa oli vielä käsiteltävissä kohtuullisessa ajassa. Sama tietokanta tarjosi esimerkiksi yhdistelmällä *teacher*+bully** 242 osumaa. Tällöin en asettamani rajan vuoksi hakuehtoa vaihtanut, vaan kävin kaikkien osumien otsikot ja avainsanat yksitellen läpi.

Kuten suomalaistenkin tietokantojen kohdalla suurin osa Nelli-portaalin tietokantojen tarjoamista osumista oli "minulle turhia". Jos tutkimuksen otsikko selvästi osoitti tutkimuksen olevan muuta kuin mitä etsin, hylkäsin aineiston saman tien. Jos asiasta oli otsikon tarkastelun jälkeen pienikin epäily, kävin läpi tutkimuksen asiasanat ja useimmiten myös lyhyen tiivistelmän. Kun löysin mahdollisesti hakuuni sopivan tutkimuksen, poimin siitä tiedot ylös myöhempää käyttöä, aineiston karsintaa ja saatavuuden tarkastelua varten.

Tietokantojen lisäksi kävin läpi tärkeimpinä pitämäni viestinnän alan lehdet. Suuri osa lehtien tiedoista löytyi Nelli-hakuportaalin viestinnän alan tietokannoista, mutta Jyväskylän yliopiston kirjastoon tilataan myös muutamia lehtiä, joita tietokannoista ei löytynyt. Lehdistä, jotka löytyivät tietokannoista saatavillani oli artikkeleita 1980-luvulta lähtien. Tietokannoista löytymättömien lehtien osalta kävin läpi lehdet viimeisen kymmenen vuoden ajalta (vuodesta 1995 lähtien). Samoin toimin myös *Communication Yearbook* -kirjojen kohdalla. Pääosin tietokannoista löytyi tiedot vain vuotta vanhemmista lehdistä, joten kävin läpi viimeisen vuoden aikana ilmestyneet artikkelit paperiversioina myös lehdistä, jotka löytyivät tietokannoista, mutta olivat saatavilla myös paperiversiona Jyväskylän yliopiston kirjastosta. Toki Nelli-portaalin tietokantojen läpikäymisen yhteydessä tulin käyneeksi läpi useita muitakin viestinnän alan julkaisuja, mutta seuraavassa mainittujen lehtien osalta varmistin erikseen, että hakuni oli mahdollisimman kattava.

Kävin läpi seuraavat viestinnän alan lehdet kymmenen viime vuoden (v. 1995 lähtien) ajalta (lehden sisältyessä tietokantoihin myös vanhemmat artikkelit): *Communication Education*, *Communication Monographs*, *Communication Quarterly*, *Communication*

Reports, Communication Research, Communication Research Reports, Communication Studies, European Journal of Communication, Group Processes & Intergroup Relations, Human Communication Research, Journal of Communication, Journal of Communication Management, Journal of Nonverbal Behavior, Management Communication Quarterly, Quarterly Journal of Speech, Western Journal of Speech Communication ja World Communication Journal of the World Communication Association.

Puheviestinnän alan lehtien lisäksi kävin läpi paperiversioina vuodesta 1995 lähtien myös lehdet: Kasvatus, Nuorisotutkimus ja Psykologia. Kuvatunlaisen haun lisäksi tutkimukseni aineistoon valikoitui muutamia eri alojen artikkeleita, jotka löysin aineiston analysoinnin yhteydessä esimerkiksi lukemieni tutkimuksien kirjallisuusluette-loista.

2.2.2 Aineiston rajaus

Hain aineistooni tutkimuksia, joissa opettaja oli henkisen väkivallan kohteena. Opetta-jaksi luin kaikki opetustyötä tekevät riippumatta siitä työskentelikö opettaja esimer-kiksi peruskoulussa, ammattikoulussa, aikuisopetuksessa tai yliopistossa. Vain perus-kouluikäisiä nuorempien esimerkiksi lastentarhoissa ja päiväkodeissa työskenteleviä henkilöitä koskevat tutkimukset rajasin aineistostani pois, vaikka tutkittavan henkilön ammattinimike olisi ollut opettajuuteen viittaava, esimerkiksi lastentarhanopettaja. Monissa käyttämissäni tutkimuksissa oli tutkittu muitakin ammattiryhmiä kuin opetta-jia, erityisesti yliopistoja koskevan tutkimuksen osalta tämä oli tyyppillistä. Pyrin kuitenkin näistä tutkimuksista käyttämään vain osia, jotka käsittelivät selkeästi pelkästään opetushenkilöstöä.

Jos opettaja oli tutkimuksessa itse kiusaajan roolissa joutumatta itse kiusatuksi, hylkä-sin tutkimuksen. Tällaista aineistoa löytyi varsin runsaasti. Vapaasti ilmaistuna poimin käyttööni kaikki tutkimukset, joissa opettaja oli kärsinyt jonkinlaista vääryyttä. Vää-ryydeksi luin, kuten hakusanalistastani käy ilmi, hyvin monenlaiset tapahtumat. Pai-koin kelpuutin aineistooni mukaan myös tutkimukset, jossa opettaja oli ollut pääosin fyysisen väkivallan kohteena. Useimmiten fyysisistä väkivaltaa oli kuitenkin edeltänyt henkinen väkivalta kuten uhkailu. Täysin ilman ennakkovaroitusta tapahtuneet opetta-

jiin kohdistuneet fyysisen väkivallan teot jätin kuitenkin pois. Esimerkkinä rajauksistani mainittakoon mahdollinen tutkimustapaus, jossa opettajaan osuisi koulun pihalla oppilaan heittäjä kivi. Jos heittoa olisi edeltänyt uhkaus, olisin kelpuuttanut tutkimuksen aineistooni. Jos osuma opettajaan olisi täysin sattumanvarainen, en olisi tutkimusta mukaan aineistooni ottanut.

Jätin aineistostani pois myös tutkimukset, joissa pelkästään opettajan rooli aiheutti paineita esimerkiksi opettajan siviilielämässä (role conflict). Katsoin, että työn ja siviilielämän yhtensovittamisen vaikeudet eivät sinänsä ole henkistä väkivaltaa, vaikka tilanne aiheuttaisikin riitoja esimerkiksi opettajan ja tämän puolison välillä. Myöskään opettajan työympäristön ulkopuolisten henkilöiden vajavainen tuki tai arvostelu ja tilanteen aiheuttama stressi ei riittänyt perusteeksi tutkimuksen mukaan ottamiseen aineistooni. Henkisen väkivallan piti kohdistua opettajaan taholta, joka oli selvästi sidoksissa opettajan työpaikkaan. Tähän määritelmään mahtuivat myös oppilaiden vanhemmat, vaikka he harvoin ovat fyysisesti paikalla opettajan työympäristössä. Kiusaamisen ei sinänsä tarvinnut tapahtua luokassa tai opettajanhuoneessa, vaan esimerkiksi puhelimesta tai tietoverkoissa tapahtuva kiusaaminen riitti perusteeksi tutkimuksen mukaan ottamiselle aineistooni.

Jos haussa löytämäni tutkimuksen avainsanat ja tutkimuksen näkökulma sopivat hakuehtoihini, otin tutkimuksen tiedot muistiin myöhempää tarkastelua varten. Seuraavassa vaiheessa tutustuin tutkimuksiin lähes poikkeuksetta saatavilla olleen tietokantojen tarjoaman tiivistelmän avulla. Tässä vaiheessa karsin aineistosta vielä pois tutkimukset, jotka eivät asiansanojen ja näkökulmansa näennäisestä sopivuudesta huolimatta sopineet hakuehtoihini. Tässä vaiheessa karsinta perustui vaihtoehtojen puuttuessa pitkälti subjektiiviseen näkemykseeni tutkimuksen käyttökelpoisuudesta aineistossani. Aineistoni joukkoon päätyivät kuitenkin nekin tutkimukset, joissa opettajan kohtama henkinen väkivalta mainittiin esimerkiksi vain sivuhuomautuksena tutkimuksen tiivistelmässä.

Vieraiden kielten taidostani johtuen mukaan aineistooni päätyivät vain suomen-, englannin- ja ruotsinkieliset tutkimukset. Muunkieliset tutkimukset kelpuutin muiden hakuehtojen täytyessä mukaan, jos tutkimuksesta oli tarjolla englanninkielinen tiivistelmä, jonka perusteella pystyin päättämään, mistä tutkimuksessa oli kysymys.

Luonnollisesti näissä tapauksissa tulkintani perustui pelkästään tähän tiivistelmään. Näissä tapauksissa asia on mainittu työni kirjallisuusluettelossa maininnalla [Tiivistelmä].

Paikoin aineiston saatavuus asetti rajoituksensa varsinkin ulkomaalaisten tutkimuksien käytölle. Luonnollisesti lopulliseen aineistooni päätyivät tutkimukset, jotka olivat saatavilla Jyväskylän yliopiston kirjastossa. Muut Suomessa saatavilla olleet tutkimukset hankin käyttööni kaukolainauksen avulla. Ulkomailta en kaukolainauksia tehnyt. Elektronisena versiona tietoverkoista löytyneet tutkimukset olivat käytettävissäni. Esimerkiksi valtaosa käyttämistäni ulkomaalaisista artikkeleista oli saatavilla verkkoversiona, samoin käyttämäni pro gradu -tutkielmat, kuten myös Opettaja-lehden artikkelit.

Kirjallisen aineiston kaukolainauksen maksullisuudesta johtuen jouduin tekemään rajoituksen myös aineistoni täydentämiseen kotimaisen tutkimuksen osalta. Pro gradu -tasoisia tutkimuksia en hankkinut käyttööni kaukolainauksen avulla, vaan käytin vain tutkielmia, jotka olivat saatavissa verkkoversioina tai kirjallisina versioina Jyväskylän yliopiston kirjastossa. Työni kirjallisuusluettelon liitteenä on kuitenkin lista niistä muiden kuin Jyväskylän yliopiston pro gradu -tutkielmista, jotka käsittelevät opettajien työssään kohtaamaa henkistä väkivaltaa. Osaltaan tämä lista täydentää vastausta ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni: "Kuinka paljon opettajien kohtaamaa henkistä väkivaltaa on tutkittu?"

Jos tiedossani oli tutkimuksia, jotka olivat selvästi minua kiinnostavia, mutta saatavilla ei Suomessa ollut kirjallisena eikä verkkoversiona kuin tiivistelmä tutkimuksista, käytin aineistossani näitä tutkimuksia turvautuen pelkkään tiivistelmään. Näissä tapauksissa asiasta on mainittu erikseen työni kirjallisuusluettelossa maininnalla [Tiivistelmä]. Toki pelkkään tiivistelmään turvautuessani mahdollisuudet tutkimuksien arviointiin olivat rajalliset. Kuitenkin esimerkiksi tutkimusmenetelmästä, otannasta ja paikoin myös tuloksista pelkkä tiivistelmäkin tarjosi usein riittävästi informaatiota.

Aineiston saatavuuden rajoituksista johtuen aineistossani on mukana myös muutamia toisenkäden lähteitä. Aineiston analysoinnin yhteydessä löysin muutamia viittauksia sellaisiin tutkimuksiin, jotka täydensivät tulososassa esittelemiäni tutkimuksia. Tutki-

muksien taustan ymmärtämisen kannalta ja paikoin lisätiedon esille tuojina nämä viittaukset olivat usein tärkeitä, joten otin tällaisissa tapauksissa harkintani mukaan aineistooni toisenkäden lähteitä, joita en onnistunut käytössäni olleiden resurssien puitteissa muuten käsiini saamaan.

2.2.3 Aineiston analysointi ja jaottelu

Tämän tutkimuksen tarkoitus oli perusteellinen aineistoon tutustuminen ja siitä raportointi. Tutustuin valitsemaani aineistoon lukemalla aineistooni kuuluneet tutkimukset yksitellen läpi. Jokaisen tutkimuksen, kirjan, artikkelin, tutkielman ja tiivistelmän kohdalla luin tekstin ensin kokonaisuudessaan läpi tekemättä tekstistä muistiinpanoja. Tämän jälkeen luin tekstin toiseen kertaan, etsien kyseisestä tutkimuksesta tutkimustehtäväni kannalta oleelliset seikat. Tämän jälkeen "purin kyseisen tutkimuksen tekstiksi". Kirjoitin lukemastani tutkimuksesta vaihtelevan mittaisen muistion tyyppisen tekstin lähdeviittauksineen myöhempää tarkastelua varten.

Tämän työvaiheen yhteydessä rajasin aineistostani pois muutamia artikkeleita, jotka osoittautuivat sellaisiksi mielipidekirjoituksiksi, jotka eivät pohjautu tieteelliseen tutkimukseen. Hylkäsin tässä työvaiheessa myös muutaman teoksen, joista olin kuvitellut asiasanojen ja muiden tietojen perusteella löytyvän minua kiinnostavaa tietoa. Näin ei aina ollutkaan.

Kun olin lukenut koko aineistoni läpi ja tehnyt jokaisesta tutkimuksesta itselleni muistion, aloin tutkia aineistoa kokonaisuutena muistioiden avulla. Tämän pohdiskelun perusteella aloin etsiä aineistosta ns. suuria linjoja. Kun kokonaisuus alkoi hahmottua, jaottelin aineiston neljään pääluokkaan: oppilas kiusaajana, työtoveri kiusaajana, esimies kiusaajana ja oppilaan vanhemmat kiusaajina. Kyseinen jaottelu hahmottui puhtaasti aineistoni pohjalta. Tämän jaottelun jälkeen "aloin hajottaa" aineistoa osiin valitsemani luokituksen avulla. Neljän pääluokan sisälle muodostin alalukuja puheviestinnän tutkimuksen kannalta kiinnostavimman kysymyksen: "Millaista kiusaaminen on?" pohjalta. Alalukujen määrän ja tyyppin kunkin pääkategorian sisällä saneli aineistoni. Kuten tulosten raportoinnista käy ilmi, yksi tutkimus saattoi päätyä jaotelluksi useampaan kuin yhteen pääluokkaan ja useaan alalukuun.

Opettaja-lehden artikkelit päätin tämä jaottelun lisäksi esitellä erillään muusta aineistosta omana lukunaan. Tämä sen vuoksi, että Opettaja-lehti ei ole varsinaisesti tieteellinen julkaisu. Esittelen opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa käsittelevät Opettaja-lehden artikkelit varsin lyhyesti, lähinnä esimerkkeinä siitä, kuinka opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa on opettajien ammattilehdessä käsitelty. Kirjallisuusluetteloni liitteenä (liite 2) on lista aihetta käsittelevistä Opettaja-lehden artikkeleista.

3 ANALYYSIN TULOKSET

3.1 Opettajien kokema henkinen väkivalta tutkimuskohteena

3.1.1 Aineiston määrä

Tämän tutkielman kirjallisuusluettelossa ja kirjallisuusluettelon liitteessä 1 on luetteloituna yhteensä 99 tieteellistä artikkelia, kirjaa, tutkimusraporttia tai tutkielmaa. 92 näistä tutkimuksista käsittelee tai tutkimuksen osana on viittauksia juuri opettajiin kohdistuvaan henkiseen väkivaltaan.

Olen koonnut kirjallisuusluettelon ja sen liitteisiin kaiken materiaalin, joka täytti hakukriteerini ja joka oli kuvailemallani tavalla saatavissa käyttööni. Luetteloimani aineiston kokonaismäärä tarjoaa samalla vastauksen ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni: "Kuinka paljon opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa on tutkittu?"

Tämä tietenkin sillä varauksella, että käyttämieni tai muutoinkaan olemassa olevien hakuresurssien avulla ei liene mahdollista tavoittaa kaikkia maailmalla tehtyjä tutkimuksia. Löytämieni tutkimuksien lukumäärä vastaakin ulkomaisen tutkimuksen osalta lähinnä kysymykseen: "Kuinka paljon aiheita käsitteleviä tutkimuksia oli saatavilla Jyväskylän yliopiston kirjaston välityksellä keväällä 2006?" Kotimaisen tutkimuksen osalta voi olettaa, että käytössäni olleet hakuresurssit olivat varsin kattavat.

Tässä tutkimuksessa (kirjallisuuskatsaus) käyttämäni aineisto koostui varsin erityyppisestä materiaalista. Yhteensä käytin tässä tutkimuksessa 80 tutkimusta tai kirjaa. Käyttämässäni tieteellisessä aineistossa oli mukana:

- 17 suomalaista kirjaa tai tutkimusartikkelia
- 22 ulkomaalaista kirjaa tai tutkimusartikkelia kokonaisina
- 17 tiivistelmää ulkomaalaisista tutkimuksista
- 6 pro gradu -tutkielmaa
- 18 toisenkäden lähdetä

Kolmannesta toisenkäden lähteistä käytin pelkästään esimerkkeinä tutkimuksien taustana käytetyistä henkisen väkivallan määritelmistä.

Lisäksi olen listannut erilliseen kirjallisuusluettelon liitteeseen (liite 1) 19 suomalaista pro gradu -tutkielmaa, jotka eivät olleet käytettävissäni. Liite täydentää kokonaiskuvaa varsinkin opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa käsittelevien suomalaisten tutkimuksien määrästä. Erillisessä luvussa esittelen lisäksi Opettaja-lehden artikkeleita, joita olen listannut kirjallisuusluettelon liitteeseen (liite 2) 22 kappaletta.

3.1.2 Tutkimuksien tieteenalat

Tutkimukseni aineisto koostui useiden eri tieteenalojen tutkimuksista. Läheskään aina ei ollut lainkaan selvää, minkä alan tutkimuksesta oli tarkkaan ottaen kysymys. Usein tutkimuksen edustaman tieteenalan voi päätellä esimerkiksi lehdestä, jossa tutkimus on julkaistu. Kuitenkin useat tiedelehdet julkaisevat muidenkin kuin tarkkaan ottaen oman alansa tutkimuksia, joten tutkimuksen tieteenalan päättely julkaisukanavan perusteella voi olla harhaanjohtavaa. Myös hakutietokantojen perusteella voi joskus päätellä, minkä alan tutkimuksesta on kysymys. Hakutietokannat kuitenkin ovat usein monialaisia. Aineiston haun yhteydessä törmäsin usein samoihin tutkimuksiin esimerkiksi kasvatustieteen ja psykologian alan tietokannassa, joten tarkka päättely tälläkään perusteella ei ole aina mahdollista.

Myöskään pelkästään tutkimusmenetelmien tai tutkimuksen tausta-aineiston perusteella ei välttämättä voinut tehdä tarkkoja johtopäätöksiä siitä, minkä alan tutkija oli tutkimuksen toteuttanut. Toki aineistossani oli lukuisia tutkimuksia, joissa tutkimuksen tieteenala oli suoraan ilmoitettu jossain yhteydessä, mutta läheskään aina näin ei ollut. Tämän vuoksi en pysty esittämään tarkkaa lukumääriin perustuvaa jaottelua aineistoni jakautumisesta eri tieteenalojen kesken.

Karkeasti jaoteltuna näytti siltä, että valtaosa aineistostani oli tavalla tai toisella kytköksissä kasvatustieteeseen. (esim. Blase & Blase 2003; Bushweller 2001; Erätuuli & Puurula 1990; 1992; Hazler, Miller, Carney & Green 2001; Kaitainen & Vintturi

1999; Korhonen 2002; Lahti & Louhiranta 1999; Maguire 2001; Millner & Hoy 2003; Ojanen 1986; Rantala & Keskinen 2005; Rossi-Kemppainen 1998; Terry 1998.)

Myös psykologian (kasvatuspsykologiaan ym. liittyvät tutkimukset mainittu kasvatus-tieteen yhteydessä) alan tutkimuksia sisältyi aineistooni. (esim. Dworkin, Haney & Telschow 1988; Matthiesen, Raknes & Rokkum 1989; Sugar 1990; Van Dick & Wagner 2001.)

Lisäksi lähinnä rikollisuutta kartoittaneissa ja erityisesti ns. uhritutkimuksen (victimology) alan tutkimuksissa tuli paikoin esille huomattavan runsaasti tietoa opettajien kohtaamasta väkivallasta, myös henkisestä väkivallasta. (esim. Aromaa 1999; Kinnunen 1994; Kivivuori 1996; 1997; Kivivuori & Tuominen 1999; Vettenburg 2002; Willard 2003.)

Myös sukupuolista häirintää ja esimerkiksi seksuaalisten vähemmistöjen asemaa kartoittaneissa tutkimuksissa tuli esille opettajien kohtaaman henkisen väkivallan tapauksia. Mahdollisesti ainakin osa tutkimuksista liittyi naistutkimuksen alaan. (esim. Akita 2002; Coulter 1995; Ferfolja 1998; Irwin 2002; Lahelma, Palmu & Gordon 2000; Mankkinen 1995; McKinney 1990; 1994.)

Aineistossani oli myös ainakin erityispedagogiikan (Koivuranta 1999), sosiologian (Nygren 1995), mediatutkimuksen (Krautz 2003) sekä hoitotieteen tai muutoin terveydelliseen näkökulmaan painottuvien alojen (esim. Fisher & Kettl 2003; Kallionpää 2004) alan tutkimuksia. Löytämistäni pro gradu -tutkielmista (osa liitteessä 1) valtaosa, lukuun ottamatta yhtä teatterialan, yhtä psykologian, yhtä erityispedagogiikan ja yhtä hoitotieteen tutkielmaa, oli tehty joko kasvatustieteen tiedekunnassa tai opettajankoulutuslaitoksella.

Huomattavaa on, että aineistossani ei ollut yhtään puheviestinnän alan julkaisussa ilmestynyttä tutkimusta, vaikka hakuni kohdistui tähän alaan erityisen tarkasti. On mahdollista, että aineistossani oli ainakin osin puheviestinnän alan tutkijoiden toteuttamia muiden alojen julkaisuissa esiteltyjä tutkimuksia, mutta yhdessäkään tutkimuksessa asiasta ei ainakaan mainittu. Huomattavaa on myös, että kuitenkin useissa, jopa useimmissa käyttämissäni tutkimuksissa käsiteltiin laajastikin puheviestinnän tutki-

muksen kannalta kiinnostavia asioita. Puheviestinnän tutkimuksen kannalta mielestäni mielenkiintoisin kysymys: "millaista kiusaaminen on", tuli useissa tutkimuksissa hyvin esille.

Esimerkiksi oppilaiden loukkaavaa käytöstä kuvailtaessa kuvailtiin paikoin hyvinkin yksityiskohtaisesti niin oppilaiden verbaalista kuin nonverbaalistakin viestintää (esim. Aromaa 1999; Kivivuori 1997; Kivivuori & Tuominen 1999). Myös opettajien kiusa- tessa toisiaan tai opettajan joutuessa esimiehensä kiusaamaksi kiusaamisen keinojen kuvailu (esim. Blase & Blase 2003) kuvasi viestinnän keinoja niin monipuolisesti, että kärjistäen voisi sanoa, että kyseessä voisi näillä kohdin olla aivan hyvin puheviestinnän alan tutkimus.

Usein viestinnän ilmiöistä puhuttiin muiden alojen tutkimuksissa hieman eri termeillä kuin puheviestinnän tutkimuksissa tehtäisiin, mutta kyseessä oli usein kuitenkin sama asia. Luonnollisesti puheviestinnän kannalta kiinnostavat seikat usein sivuutettiin muiden alojen tutkimuksien johtopäätöksissä, mutta tulososista kiinnostavia asioita oli silti löydettävissä. Henkinen väkivalta ilmenemismuotoineen on jo sinänsä viestinnällinen ilmiö, joten juuri puheviestinnän alalla toteutettujen tutkimuksien todennäköinen puuttuminen aineistostani ei muodostunut ongelmaksi.

3.1.3 Tutkimuksien kotimaat

Samoin kuin tutkimuksien tieteenalojen määrittely myös tutkimuksien kotimaiden määrittelemineen oli paikoin hankalaa. Osassa tutkimuksista oli mainittu suoraan, missä maassa tutkimus oli tehty tai mikä oli tutkijoiden kotimaa. Aina näin ei ollut. Pelkästään tutkimuksen julkaisukanavan, esimerkiksi lehden nimen, perusteella tutkimuksen toteutusmaan määrittäminen on vähintäänkin kyseenlaista. Myöskään pelkästään tutkimuksen alkukielen perusteella ei voi tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä tutkimuksen alkuperästä kuin korkeintaan maailmalla harvinaisempien kielten (esim. norja, ruotsi ja suomi) kohdalla.

Aineistoni perusteella voi kuitenkin sanoa, että oppilaiden opettajiin kohdistama henkinen väkivalta on tutkimuksissa jollain tasolla huomioitu Suomen ohella ainakin seuraavissa maissa:

- Australia (esim. Ferfolja 1998; Irwin 2002; Krautz 2003; Robinson 2000)
- Chile (todennäköisesti) (Lorion 2004)
- Iso-Britannia (esim. Maguire 2001; Terry 1998)
- Japani (Akita 2002)
- Kanada (esim. Coulter 1995; MacDougal 1993)
- Norja (Matthiesen, Raknes & Rokkum 1989)
- Ruotsi (Hallberg & Strandmark 2004)
- Saksa (Rothland 2003; Van Dick & Wagner 2001)
- Yhdysvallat (esim. Blase & Blase 2003; Bushweller 2001; Conn 2004; Dworkin, Haney & Telschow 1988; Fisher & Kettl 2003; Rohrscheib 1993; Sugar 1990; Vetterburg 2002; Waggoner 2003; Zirkel 2002.)

Selvästi suurin osa ulkomaalaisesta aineistostani koostui yhdysvaltalaisista tutkimuksista. Pidän mahdollisena, että aineistossani oli myös useampia englantilaisia tai kanadalaisia tutkimuksia kuin mainitsin esimerkkeinä. Oli kuitenkin vaikea erottaa varsinkin englantilaisia, kanadalaisia ja yhdysvaltalaisia tutkimuksia toisistaan ellei maata ollut suoraan mainittu.

Englanti on tiedemaailmassa valtakielen asemassa. Vaikka tutkijan äidinkieli olisi muu kuin englanti tutkimuksia kirjoitetaan kuitenkin usein englanniksi. Olisi voinut kuvitella, että aineistooni olisi löytynyt jonkin verran englanniksi kirjoitettuja tutkimuksia muista kuin englanninkielisistä maista. Aineistossani oli kuitenkin vain vähän englanninkielisiä tutkimuksia maista, joiden valtakieli ei ole englanti. Mahdollisesti opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa tarkasteleva tutkimus todella painottuu Suomen lisäksi tiettyihin englanninkielisiin maihin.

On myös mahdollista, että käyttämieni hakutietokantojen suomen- tai englanninkielisyys vaikutti jonkin verran aineistoni koostumukseen. Käyttämässäni kansainvälisissä tietokannoissa ainakin kuvaus tutkimuksista oli englanniksi ja oli hyvin harvinaista, että tarjolla olisi ollut muun kuin englanninkielisiä artikkeleita kokonaisuudessaan. Esimerkiksi aineistooni kuuluneista suomenkielisistä tutkimuksista ei juurikaan löytynyt englanninkielisiä tiivistelmiä kansainvälisistä tietokannoista. On todennäköistä, että sama pätee kaikkiin tutkimuksiin, jotka eivät ole englanninkielisiä. Tällöin tutkimukseni aineiston haussa todennäköisesti jäi pimentoon sellaisia eri maissa tehtyjä

tutkimuksia opettajiin kohdistuvasta henkisestä väkivallasta, joita ei ollut liitetty kansainvälisiin tietokantoihin muun kuin englanninkielisyyden vuoksi.

3.1.4 Tutkimuksissa käytetyt menetelmät

Aineistoni perusteella voi sanoa, että opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa on tutkittu sekä kvantitatiivisin että kvalitatiivisin menetelmin. Aineistoni tutkimuksissa käytettyjä tutkimusmenetelmiä olivat:

- haastattelu (yksilö / teemahaastattelu)
(esim. Blase & Blase 2003; Ferfolja 1998; Hallberg & Strandmark 2004; Kaitainen & Vintturi 1999; McKinney 1994; Tasala 2002)
- ryhmähaastattelu
(Coulter 1995)
- tapaustutkimus
(esim. Akita 2002; Bushweller 2001; Maguire 2001; Millner & Hoy 2003; Zirkel 2002)
- vapaamuotoisten kirjoitettujen tarinoiden analysointi (osin täydennettynä puheluil-la tai haastatteluilla)
(esim. Lahelma 1996; Lahti- Louhiranta 1999; Rossi- Kemppainen 1998)
- kyselylomake ja haastattelu
(esim. Ojanen 1986; Robinson 2000)
- havainnointi ja haastattelut täydennettynä kirjoitettujen tarinoiden analysoinnilla
(Lahelma, Palmu & Gordon 2000)
- kirjallisuuskatsaus ja potilastapaukset yhdistettynä
(Sugar 1990)
- kyselylomake
(esim. Aromaa 1999; Dworkin, Haney & Telschow 1988; Erätuuli & Puurula 1990; 1992; Fisher & Kettl 2003; Kivivuori 1996; 1997; Kivivuori & Tuominen 1999; Koivuranta 1999; Korhonen 2002; Mankkinen 1995; Matthiesen, Raknes & Rokkum 1989; McKinney 1990; Nygren 1995; Rantala & Keskinen 2005; Savolainen 2001; Terry 1998; Van Dick & Wagner 2001.)

Kyselylomakkeet saattoivat sisältää sekä strukturoituja että avoimia kysymyksiä. Pääsääntöisesti lomakkeet olivat luonteeltaan strukturoituja.

3.1.5 Henkistä väkivaltaa kuvaavat termit

Useimmat hakusanalistallani esiintyneistä suomen- ja englanninkielisistä termeistä esiintyivät ainakin jossain yhteydessä käyttämissäni tutkimuksissa. Aineistoni tutkimuksissa ei "uhrikokemukset"-termiä (Aromaa 1999; Kinnunen 1994; Kivivuori 1996; 1997; Kivivuori & Tuominen 1999) lukuun ottamatta käytetty henkistä väkivaltaa kuvaamassa termejä, joita ei olisi löytynyt hakusanalistastani. Uhrikokemuksia kartoittavissa tutkimuksissa tutkittiin sekä henkistä että fyysisistä väkivaltaa. Muutamia termejä, kuten "abuse" käytettiin tutkimuksissa erilaisten etuliitteiden, kuten "peer" kanssa. Kaikissa näissäkin tapauksissa pääsana löytyi kuitenkin listastani. Tältä osin hakusanalistani osoittautui kattavaksi.

Aineistoni perusteella voi sanoa, että henkistä väkivaltaa tutkittaessa samasta asiasta käytetään varsin vaihtelevia nimityksiä. Suomalaiset termit "henkinen väkivalta" ja "kiusaaminen" vaikuttivat olevan aineistossani käytössä synonyymien omaisina termeinä. Esimerkiksi Nygren (1995, 89) havaitsikin, että opettajien avoimissa vastauksissa henkinen väkivalta, kiusaaminen ja syrjintä käsitettiin samaksi asiaksi.

Termejä "henkinen väkivalta" ja "kiusaaminen" käytettiin aineistoni tutkimuksissa suomenkielisistä termeistä eniten. Myös termiä "ahdistelu" käytettiin kuvamaan samoja asioita. Osin "ahdistelu" -termiä käytettiin kuvaamaan pelkästään sukupuolista häirintää. Kansainvälisissä tutkimuksissa henkistä väkivaltaa kuvaamaan käytettiin varsin moninaisia termejä. Karkeasti arvioiden termit "bullying", "mobbing" ja "abuse" (eri etuliitteiden kanssa) olivat käytetyimmät. Myös termiä "harassment" käytettiin paljon, mutta se kuvasi lähes poikkeuksetta sukupuolista häirintää. Suomenkielinen termi "häirintä" saattoi kuvata muunkin tyyppistä henkistä väkivaltaa kuin sukupuolista häirintää (esim. Kivivuori 1996; 1997; Kivivuori & Tuominen 1999).

Tarkkojen lukumäärien esittäminen siitä, paljonko tutkimuksissa käytettiin kutakin termiä on vaikeaa ja toisarvoistakin, koska samassa tutkimuksessa saatettiin käyttää useitakin termejä. Paikoin syynä oli selvästi tiettyjen nyanssierojen ilmentäminen, paikoin ilmeinen kielellisen toiston välttäminen synonyymien avulla. Useimmissa tutkimuksissa tiettyjen termien käyttämisestä ei erikseen perusteltu. Termin valintaan aineistoni tutkimuksissa kiinnittivät erityistä huomiota vain Blase ja Blase (2003, 140). He-

kin totesivat, että tutkimuskirjallisuuden ja heidän tutkimuksiensa perusteella näyttää siltä, että useimpia henkistä väkivaltaa kuvaavia termejä käytetään käytännössä synonyymeina. Minäkin käytän tutkimukseni tuloksista kertoessani henkistä väkivaltaa kuvaavia termejä, kuten "kiusaaminen", "ahdistelu" ja "henkinen väkivalta" synonyymeina, elleen asiasta erikseen mainitse.

3.1.6 Henkisen väkivallan käsite tutkimuksissa

Henkistä väkivaltaa käsittelevissä tutkimuksissa usein määriteltiin henkinen väkivalta käsitteenä. Aineistossani henkistä väkivaltaa määriteltiin joissain tapauksissa yhteen aiempaan tutkimuksen viittaamalla, joissain tutkimuksissa henkistä väkivaltaa määriteltiin viittaamalla useisiin eri henkistä väkivaltaa käsitelleisiin tutkimuksiin.

Aineistossani oli myös tutkimuksia, joissa henkisen väkivallan määrittelyyn ei juuri kiinnitetty huomiota. Näissä tutkimuksissa selvitettiin usein, mitä kyseisen tutkimuksen tutkittujen opettajien joukko kiusaamiseksi käsitti. Tuloksia ei välttämättä peilattu aiempiin tutkimuksiin. Niissä tutkimuksissa, joissa henkisen väkivallan määrittelyyn kiinnitettiin huomiota, määritykset olivat varsin samansuuntaisia. Esittelen tässä luvussa muutamia koko aineistoni perusteella tyypillisiä esimerkkejä tutkimuksissa käytetyistä henkisen väkivallan määritelmistä.

Terry (1998) pohti varsin monipuolisesti henkisen väkivallan yleisiä määritelmiä. Hän käytti esimerkkeinä muun muassa Smithin ja Thompsonin (1991, Terry 1998, 257 mukaan) määritelmää, jonka mukaan henkinen väkivalta on provosoimatonta, toistuvaa ja kiusaaja on tai hänen oletetaan olevan uhriaan vahvempi. Toisena esimerkkinä määritelmistä Terry käytti Olweuksen (1993, Terry 1998, 257 mukaan) määritelmää, jonka mukaan henkilö tulee kiusatuksi, kun hän on puolustuskyvytön ja häntä kiusataan toistuvasti ajan kuluessa.

Nygren (1995) käytti tutkimuksensa pohjana henkisen väkivallan määritelmänä esimerkiksi Leymannin (1990) määritelmää, joka Nygrenin (1995, 25) tulkinnan mukaan tarkoittaa, että henkinen väkivalta "on toistuvaa (jopa päivittäistä), pitkäkestoista (vähintään puolen vuoden ajan) ja systemaattista samaan henkilöön kohdistettua vihamie-

lisyyttä tai epäeettistä kohtelua, joka aiheuttaa uhrissaan psyykkistä, psykosomaattista tai sosiaalista kurjuutta. Kyse ei ole satunnaisista konflikteista työpaikalla."

Nygren (1995) käytti toisena henkisen väkivallan määritelmänä Vartian ja Paanasen (1992, Nygrenin 1995, 26 mukaan) määritelmää, jossa todetaan henkisen väkivallan työyhteisössä olevan "sellaista vakavanlaatuista ja toistuvaa johonkin tai joihinkin ihmisiin kohdistettua kielteistä käyttäytymistä, jonka kohteeksi joutunut on puolustuskyvytön."

Blase ja Blase (2003) käyttivät opettajia kiusaavia rehtoreita käsittelevässä kirjassaan yleisinä esimerkkeinä henkisen väkivallan määritelmistä muun muassa Einarsenin ja Skogstadin (1996, Blasen & Blasen 2003, 9 mukaan) määritelmää, jonka mukaan henkinen väkivalta määritellään ahdisteluksi tai häirinnäksi, joka on toistuvaa ja uhrilla on vaikeuksia puolustautua. Tämän määritelmän mukaan henkistä väkivaltaa eivät ole tilanteet, joissa kiusaaja ja uhri ovat tasavahvoja tai kiusaaminen on yksittäinen tapahtuma.

Toisena esimerkkinä henkisen väkivallan määrittelystä Blase ja Blase (2003) käyttivät Keashlyn (1998, Blasen & Blasen 2003, 10 mukaan) määritelmää, jonka mukaan henkinen väkivalta on toistuvaa vihamielistä verbaalista tai nonverbaalista viestintää uhria kohtaan. Kiusaajan käyttäytyminen on tällöin uhrin kannalta ei-toivottavaa ja kiusaajan toiminta on hyvien tapojen vastaista tai uhria sortavaa. Määritelmän mukaan henkiseksi väkivallaksi katsottava toiminta vahingoittaa tai sen on ainakin tarkoitus vahingoittaa uhriaan. Keashlyn määrittelyn mukaan henkinen väkivalta edellyttää myös voiman epätasapainoa uhrin ja kiusaajan välillä.

Kuten esimerkeistä voi havaita aineistoni tutkimuksissa käytetyt henkisen väkivallan määritelmät olivat varsin samansuuntaisia. Määritelmien korostama toistuvuus oli kuitenkin mielestäni ristiriidassa aineistoni kanssa siinä mielessä, että aineistoni tutkimuksien tuloksissa tuli esille lukuisia tapauksia, jossa opettaja koki kertaluonteisen tapahtuman henkiseksi väkivallaksi.

Useissa käsittelemissäni tutkimuksissa opettajat olivat kokeneet esimerkiksi kertaluonteiset tappouhkaukset, lievemmät uhkaukset, loukkaukset tai erilaiset kertaluon-

toiset sukupuolisen häirinnän tapaukset henkiseksi väkivallaksi (ks.esim. luku 3.2). Kertaluonteiset tapahtumat henkisen väkivallan muotona vaikuttivat liittyvän enemmän oppilaiden aiheuttamiin kiusaamistapauksiin kuin tapauksiin, joissa opettajaa kiusasi esimerkiksi työtoveri tai esimies. Aineistoni perusteella vaikutti, että toistuvuus henkisen väkivallan "normina" liittyy koulumaailmassa lähinnä tapauksiin, jossa työntoverit kiusaavat toisiaan tai esimies alaisiaan. Kuitenkin myös näissä "opettajainhuoneessa" tapahtuneissa henkisen väkivallan tapauksissa kertaluonteisiakin tapahtumia saatettiin pitää henkisenä väkivaltana (ks.luvut 3.3 ja 3.4).

3.2 Oppilas kiusaajana

Tässä ja kolmessa seuraavassa alaluvussa (luvuissa 3.2 -3.5) käsitelen opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa siten, että olen jaotellut aineistoni kiusaajan perusteella neljään päälukuun ja näiden lukujen sisällä olen muodostanut alalukuja kiusaamisen ilmenemistavan perusteella. Tämän jaottelun avulla aineistosta nousevat mielestäni mahdollisimman hyvin esille puheviestinnän tutkimuksen kannalta oleelliset seikat. Puheviestinnän tutkimuksen kannalta on mielestäni oleellista tämän tutkimuksen osalta vastata kysymyksiin: "Kuka on kiusaaja?" ja erityisesti kysymyksen: "Kuinka kiusaaminen ilmenee?"

3.2.1 Oppilaiden opettajiin kohdistama henkinen väkivalta

Aineistoni perusteella vaikutti siltä, että useimmin opettajia kiusaavat oppilaat. Tähän viittasi ainakin sellaisten tutkimuksien määrä, joissa oppilas esiintyi opettajan kiusaajana. Voi tietenkin olla mahdollista, että useammin kiusaaja on joku muu kuin oppilas, mutta käytettävissäni olleissa tutkimuksissa kiusaajana näyttäytyi oppilas muita useammin. Aineistossani 51 tutkimuksessa ainakin sivuttiin mahdollisuutta, että oppilas jollain tavoin kiusaa koulussaan työskentelevää opettajaa.

Oppilaita kiusaajina ja erityyppisen väkivallan aiheuttajina on käsitelty kansainvälisissä tutkimuksissa jo varsin pitkään. Esimerkiksi Dworkin, Haney ja Telschow (1988,

161) totesivat, että julkisessa sanassa ja tiedekirjallisuudessa on huomioitu lisääntyvässä määrin 1970-luvuna alusta saakka suurena ongelmana luokkahuoneissa tapahtuva rikollinen toiminta, kuten vandalismi. Aineistoni perusteella näytti siltä, että Suomessa asiaa on tutkittu enemmän 1990-luvulta alkaen. Aihetta on tutkimuksien lisäksi käsitelty myös esimerkiksi useissa elokuvissa, joissa tilanne luokkahuoneissa näytetään usein varsin kaoottisena ja väkivaltaisena (ks. Krautz 2003).

Osassa aineistoni tutkimuksista näkökulma oli valittu jo lähtökohtaisesti siten, että tutkimuksessa tutkittiin opettajien kiusaajina vain oppilaita (esim. Aromaa 1999; Kivivuori 1996; 1997; Kivivuori & Tuominen 1999; Koivuranta 1999; Rantala & Keskinen 2005; Terry 1998). Osassa tutkimuksista lähtökohtana oli jokin muu näkökulma, esimerkiksi opettajien stressaantumisen tarkastelu (esim. Van Dick & Wagner 2001) tai koko työyhteisön hyvinvoinnin selvittäminen (esim. Mankkinen 1995). Tämänkaltaisissa tutkimuksissa saattoi tulla esille muiden tulosten ohella tilanteita, jossa oppilas kiusaa opettajaa.

Kaikissa tutkimuksissa ei selvitetty kaikkia mahdollisia kiusaamisen muotoja, vaan ainoa tutkittava asia saattoi olla esimerkiksi oppilaiden opettajaan kohdistama sukupuolinen häirintä (esim. Lahelma 1996; Lahelma, Palmu & Gordon 2000; Robinson 2000; Strauss 2003; Tochtermann & Barnes 1998). Myös lähinnä fyysisen väkivallan kokemuksia kartoittavien tutkimuksien yhteydessä saattoi tulla esille henkisen väkivallan piiriin kuuluvia seikkoja, kuten uhkailua (esim. Bushweller 2001; Fisher & Kettl 2003; Junger-Tas 1996; Ojanen 1986). Eri muotoinen oppilaiden aiheuttama väkivalta on kouluissa ilmeisesti sen verran yleistä, että opettajia varten on jopa kirjoitettu opaskirjoja, joiden ohjeiden avulla he voivat suojautua väkivallalta joko heti tilanteessa tai myöhemmin oikeusteitse (esim. Conn 2004; Kearns 1998).

Myös opetustilanteissa esiintyviä oppilaiden aiheuttamia työrauhahäiriöitä on tutkittu (esim. Erätuuli & Puurula 1990; 1992). Tällöin kysymys ei kuitenkaan aina ole henkisen väkivallan tilanteista. Työrauhaa koskevissa tilanteissa opettajan tulee mielestäni kokea, että oppilaan häirintä kohdistuu juuri opettajaan ennen kuin voi sanoa, että on kysymys henkisestä väkivallasta. Tällöin kysymyksessä saattaa olla esimerkiksi uhkailu tai loukkaava kielenkäyttö, jotka ovat luokiteltavissa selkeästi henkiseksi väkivallaksi. Erätuuli ja Puurula (1992, 20, 43) totesivat, että opettajat eivät kokeneet työ-

rauhahäiriöitä sinänsä henkiseksi väkivallaksi. Työrauhahäiriöt kuitenkin aiheuttivat voimakasta stressiä joka viidennelle opettajalle. Hyvin pieni osa (2 prosenttia) vastaa- jista koki häiriöiden kohdistuvan useimmiten suoranaisesti itseensä. Häirinnällä ei opettajien mielestä näyttänyt useimmiten olevan selkeää päämäärää. Jos päämäärää ei ollut, häiriötä ei siis koettu henkiseksi väkivallaksi. Toisaalta Rossi-Kemppainen (1998, 83) totesi tutkielmassaan, että yleisin oppilaiden aiheuttama kiusaamisen tapa opettajaa kohtaan olivat työrauhahäiriöt luokassa.

Aineistoni sisälsi myös tutkimuksia, joissa tutkimuksen lähtökohdaksi oli otettu opet- tajan valtavirrasta poikkeava persoona. Seksuaaliseen vähemmistöön kuuluvien opet- tajien selviämistä työssään oli aineistossani selvitetty australialaisissa tutkimuksissa (Ferfolja 1998; Irwin 2002). Myös etniseen vähemmistöön kuuluvien opettajien ko- kемаa henkistä väkivaltaa opetusammateissa oli tutkittu (esim. Millner & Hoy 2003; Zirkel 2002). Usein tämänkaltaisten tutkimuksien tuloksista saattoi nousta esille oppi- laiden opettajiin suuntaama henkinen väkivalta, vaikka asiaa ei erityisesti tai pelkäs- tään olisikaan tutkittu.

Henkisen väkivallan tilanteissa on usein kysymys valtasuhteista. Lähtökohtaisesti vahvemman on halutessaan helppo kiusata heikompaansa. Tällaisesta tilanteesta on esimerkiksi kysymys, kun esimies kiusaa alaistaan tai opettaja oppilastaan. Valtasuhde kääntyy pääläelleen tilanteissa, joissa oppilas kiusaakin opettajaansa. Jotkut tutkijat (ks. esim. Grauerholtz 1989, 790, Rohrscheibin 1993, 9 mukaan) ovat jopa epäilleet, voiko oppilas ylipäätänsä kohdistaa henkistä väkivaltaa (esimerkissä sukupuolista häi- rintää) opettajaansa kohtaa. Lähtökohtainen valtasuhdehan antaa olettaa, ettei näin voisi tapahtua. Tutkimukseni aineiston valossa näyttää kyllä selvältä, että oppilas voi kiusata opettajaansa.

Terryn (1998) tutkimuksessa selvitettiin juuri kysymystä, esiintyykö oppilaiden opet- tajiin kohdistamaa henkistä väkivaltaa ylipäätänsäkään. Hän totesi, että joissakin tapa- uksissa oppilas saattaa saavuttaa opettajaa kohtaan sellaista valtaa, että opettajan kiu- saaminen todellakin mahdollistuu. Hän pohti myös mahdollista termiä tällaiselle tilan- teelle. Vakiintunutta termiä asialle ei Terryn (eikä aineistonikaan perusteella) ole. Kun oppilaat kiusaavat toisiaan, tai opettajat kollegoitaan, on kyse lähtökohtaisesti saman- arvoisen henkilön kiusaamisesta. Tällöin tilannetta voi Terryn mielestä kuvailla val-

tasuhdetta valottavalla termillä "vertaiskiusaaminen" (peer-abuse). Terry (1998, 256) päätyi käyttämään termiä "vertaisrajat ylittävä kiusaaminen" (cross-peer abuse) tilanteesta, jossa opettaja on oppilaansa uhri.

Oppilaita opettajien kiusaajina on tutkittu Suomessa varsin laajasti 1990-luvun lopulla Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisemissa tutkimuksissa (Aromaa 1999; Kivivuori 1996; 1997; Kivivuori & Tuominen 1999). Kaikki nämä tutkimukset liittyivät yhteen ja täydensivät toisiaan, vuoden 1999 tutkimukset sisältyivät yhteiseen raporttikokonaisuuteen. Vuosien 1996 ja 1997 tutkimuksissa tutkittiin tilannetta yläasteilla koko Suomessa, vuonna 1999 helsinkiläisillä ala-asteilla, yläasteilla, lukioissa ja ammattikouluissa. Tutkimukset olivat varsin laajoja. Tutkimuksiin vastasi vuonna 1996 268, vuonna 1997 897 ja vuonna 1999 868 suomenkielisten ja 213 ruotsinkielisten koulujen opettajaa. Aineistoni sisältämistä tutkimuksista nämä tutkimukset tarjosivat selvästi eniten ja monipuolisimmin kuvailua siitä, millaista oppilaiden opettajiin suuntaamaa henkinen väkivalta on. Puheviestinnän näkökulmasta tarkasteltuna nämä tutkimukset olivat varsin mielenkiintoisia.

Tutkimuslomakkeen runko oli kaikissa neljässä tutkimuksessa sama Kivivuoren (1996) ensimmäisestä tutkimuksesta lähtien (lukuun ottamatta vuoden 1996 tutkimusta, jossa ei vielä tutkittu sukupuolista häirintää jatkotutkimuksien tavoin). Tutkimuksissa kartoitettiin opettajien ns. uhrikokemuksia, joiden aiheuttaja oli oppilas. Uhrikokemukset käsittivät (1) loukkaavan käytöksen, (2) muun kuin seksuaalisen häirinnän, (3) fyysisen väkivallan uhkan, (4) fyysisen väkivallan ja (5) seksuaalisen häirinnän. (ks.esim. Kivivuori 1997, 3.)

Oppilaiden aiheuttaman väkivallan jakaminen näin osoittautui aineistoni muidenkin tutkimuksien perusteella sikäli perustelluksi ja kattavaksi, että olen käyttänyt luokitte-
 lua pohjana tämän tulosluvun alaluvuille 3.2.2 - 3.2.5. Kivivuoren luomasta pohjasta poiketen olen jättänyt esityksestäni pois fyysisen väkivallan kokemukset. Loukkaavaa käytöstä käsittelevään lukuun olen liittänyt myös tilanteet, joissa oppilas kieltäytyy yhteistyöstä. Lisäksi olen luokitellut Kivivuoren käyttämän "muun kuin seksuaalinen häirintä" luokituksen otsikon "anonyymi kiusaaminen" alle. Näin myös tarpeelliseksi lisätä luokitukseen luvun "opettajan persoonaan liittyvä kiusaaminen". Kivivuoresta

poiketen käytän "seksuaalisen häirinnän" sijasta termiä "sukupuolinen häirintä", kuten käytän säännönmukaisesti läpi koko tutkielmani.

3.2.2 Loukkaava käytös

Oppilaiden opettajiin kohdistama eri muotoinen loukkaava käytös vaikutti aineistoni perusteella olevan yleisin opettajan kohtaama henkisen väkivallan muoto. Esimerkiksi Paukerin (1980, Dworkinin, Haneyn & Telschowin 1988, 162 mukaan) tutkimus osoitti, että eräässä washingtonilaisessa koulussa 75 prosenttia opettajista oli joutunut jossain vaiheessa uraansa vähintään oppilaiden loukkaavan käytöksen kohteeksi. Suuruusluokaltaan samankaltaisen tuloksen Suomessa yläasteen opettajilla totesi esimerkiksi Kivivuori (1997).

Kuten muidenkin väkivallan muotojen kohdalla esimerkiksi oppilaiden ikä ja kouluaste näytti vaikuttavan loukkaavan käytöksen yleisyyteen. Ala- ja yläasteilla loukkaavaa käytöstä näytti esiintyvän selvästi useammin kuin esimerkiksi lukioissa ja ammattikouluissa. Useimmissa tapauksissa loukkaavasti käyttäytynyt oli poika. Yläasteilla joka neljäs opettajaa kohtaan loukkaavasti käyttäytynyt oli tyttö. Ala-asteilla tyttöjen osuus oli hieman pienempi. Naisopettajiin kohdistui hieman enemmän loukkaavaa käytöstä kuin miehiin. Suurin osa loukkaavasta kielenkäytöstä näytti liittyvän tilanteisiin, joissa opettaja puuttui oppilaiden sääntöjen vastaiseen toimintaa tai meni väliin oppilaiden välisiin kahinoihin. (Kivivuori & Tuominen 1999; ks.myös Kivivuori 1996; 1997.) Myös opettajan kokemus saattaa olla vaikuttava tekijä. Rantala ja Keskinen (2005, 142-143) totesivat, että kolme vuotta tai vähemmän opettajana toimineet kokivat kokeneita opettajia enemmän yleistä herjaamista.

Oppilaiden opettajiin kohdistaman loukkaavan käytöksen tapoja olivat pääasiassa:

- pilkkaaminen tai herjaaminen
- nimittely
- hävyttömät tai asiattomat kommentit
- karkea kielenkäyttö
- tarkoituksellinen nenäkykyys
- yhteistyöstä kieltäytyminen

(ks. Aromaa 1999, Kivivuori 1996; 1997; Kivivuori & Tuominen 1999; Rantala & Keskinen 2005; Sugar 1990; Terry 1998.)

Esimerkit karkeasta kielenkäytöstä, nimittelystä ja hävyttömistä kommentteista saattoivat olla hyvinkin karkeita. Opettajan kutsuminen "homoksi" tai "huoraksi" vaikutti olevan varsin yleistä. Opettajia saatettiin myös nimitellä pedofiileiksi. Naisopettajat kohtasivat myös kysymyksiä seksistä ja kuukautisista. Johdonmukainen piirre nimittelyssä näytti olevan nimittelyn liittyminen useimmiten seksuaalisiin aiheisiin. (Kivivuori & Tuominen 1999, 16-17.)

Naisopettajien "huorittelua" ja miesopettajien "homottelua" ja muita seksuaalisiin aiheisiin viittaavia kommentteja havaittiin myös useissa muissa tutkimuksissa (esim. Aromaa 1999; Kivivuori 1996; Koivuranta 1999; Lahelma 1996; Lahelma, Palmu & Gordon 2000; Robinson 2000). Näiden varsin useiden tutkimuksien perusteella voinee olettaa, että juuri opettajan nimittely "homoksi" tai "huoraksi" on varsin usein toistuva ilmiö, varsinkin peruskouluissa.

Nimittelytilanteet eivät välttämättä rajoittuneet koulun seinien sisäpuolelle. Eräissä tapauksissa oppilaat esimerkiksi saattoivat nimitellä naisopettajaa "huoraksi" bussipysäkillä tai miesopettajaa "homoksi" seinägraffiteissa (Lahelma, Palmu & Gordon 2000, 469). Esimerkkinä käytettiin myös tapausta, jossa joukko oppilaita huuteli törkeyksiä opettajan kodin edessä (Kivivuori & Tuominen 1999, 18). Tapaukset ovat tietenkin vain ääriesimerkkejä. Valtaosa tapauksista tapahtuu koulun alueella koulupäivän aikana, mutta tapaukset ovat kuitenkin kuvaavia esimerkkejä siitä, että opettajat eivät aina vältty tämänkaltaisilta vaikeuksilta vapaa-aikanaan. Opettajiin kohdistuvat häiriöpuhelut ja sähköpostin häirintä ovat tietyllä tavalla merkkejä samasta asiasta (ks. luku 3.2.5).

Loukkaavan käytöksen määrittely vaikuttaa olevan paikoin varsin hankalaa. Aineistoni perusteella vaikutti, että joissain tapauksissa on vaikea erottaa, milloin opettaja kokee jonkin oppilaan teon epäkohteliaana, mutta ei loukkaavana. Esimerkiksi työrauhahäiriöitä kartoittavassa tutkimuksessa ilmeni, että vain pieni osa opettajista tunsii joutuneensa henkisen väkivallan kohteiksi oppitunneillaan, mutta kuitenkin epäkohteliaan tai nenäkkään käyttäytymisen kohteiksi tunsii joutuneensa valtaosa opettajista (Erätuuli

& Puurula 1992, 20). Toisaalta opettajat saattoivat kokea oppilaiden epäkohteliaan käyttäytymisen, kuten syljeskelyn tai piereskelyn suoranaisena loukkauksena (Kivivuori 1996, 5). Ehkä on mahdollista, että jos opettaja kokee esimerkiksi työrauhan häiritsemisen tai syljeskelyn toistuvan jatkuvasti teko ylittää "epäkohteliaisuuden rajan" ja muuttuu loukkaukseksi.

Lukion opettajat kokivat joissain tapauksissa loukkaaviksi myös tilanteet, joissa oppilas kritisoi opettajan opetustaitoa (Kivivuori & Tuominen 1999, 17). Voisi kuvitella, että tämänkaltaiset huomautukset ovat tietyllä tavalla oikeutettuja, jos oppilaat kokevat asian kritisoimisen tarpeelliseksi. Voihan olla, että joissain tapauksissa kritiikki esitetään esimerkiksi loukkaavia sanavalintoja käyttäen, mutta sinänsä on vaikea kuvitella, että varsinkaan asiallinen, lähes aikuisen oppilaan, opettajan tarjoaman opetuksen arvostelu voisi olla ainakaan henkistä väkivaltaa.

Vaikuttavana tekijänä esimerkiksi kuvatonlaisiin loukkaantumisen kokemuksiin saattaa olla opettajien stressaantuminen. Opettajien sietokynnys loukkauksia kohtaan saattaa laskea sitä enemmän, mitä stressaantuneempia nämä ovat. Stressi saattaa johtua esimerkiksi työn kuormittavuudesta, mutta myös oppilaiden loukkaavasta käytöksestä. Kun opettaja stressaantuu oppilaiden käytöksen takia, on mahdollista, että hän stressaantuu päivä päivältä enemmän loukkausten sietokyvyn alentuessa edellisten loukkausten vaikutuksesta. (Dworkin, Haney & Telschow 1988, 169.) Tällöin esimerkiksi oppilaiden opettajaan kohdistama sinänsä harmitonkin arvostelu saattaa stressaantuneesta opettajasta vaikuttaa loukkaavalta. Voisi kuvitella, että myös opettajan normaalisti harmittomiksi kokemat työrauhahäiriöt saattavat tuntua opettajasta yhtäkkiä loukkaavilta, jos opettaja on hyvin stressaantunut esimerkiksi joidenkin oppilaiden loukkaavan käytöksen vaikutuksesta.

Opettajien kokemukset ovat siis yksilöllisiä. Joku opettaja saattaa kokea oppilaiden kommentit tai käytöksen huomattavasti henkilökohtaisemmiksi kuin joku toinen. Voinee olettaa, että opettajan täytyy ensinnäkin kokea loukkauksen kohdistuvan juuri itseensä ja toisekseen opettajan tulee jollain tavoin pahoittaa asiasta mielensä ennen kuin voidaan puhua henkisestä väkivallasta.

Valitettavasti aineistossani ei ollut tutkimusta, joka olisi tarjonnut esimerkkejä opettajiin kohdistuvan loukkaavan käytöksen ilmenemismuodoista tai aiheuttajista esimerkiksi korkeakouluissa tai muissa keskiasteen kouluissa kuin suomalaisissa lukioissa. Kuva oppilaiden loukkaavasta käytöksestä painottuu näin ollen suomalaisiin peruskouluihin. Huomion arvoista on, että loukkaavaa käytöstä kuvailtaessa tutkimuksissa kerrottiin varsin vähän loukkaavasta elehdinnästä. Sukupuolisen häirinnän osalta loukkaavasta elehdinnästä vastaavasti kerrottiin enemmän. Ehkä oppilaiden loukkaava elehdintä on usein seksuaalissävyytteistä ja täten luokiteltavissa sukupuoliseksi häirinnäksi.

3.2.3 Sukupuolinen häirintä

Sukupuolista häirintää on tutkittu melko paljon myös opettajien osalta. (Usein tutkimuksissa käytetään termiä "seksuaalinen häirintä tai sexual harassment", käytän kuitenkin tässä luvussa hieman kattavampaa termiä "sukupuolinen häirintä", joka sisältää seksuaalisen häirinnänkin.) Tutkimuksia opettajiin kohdistuvasta sukupuolisesta häirinnästä on julkaistu jo ainakin 1970-luvulta lähtien. Termikin on jo sulautunut osaksi arkista kielenkäyttöä. (Butler & Landells 1995.) Sukupuolinen häirintä koetaan kouluissakin sikäli merkittäväksi väkivallan muodoksi, että esimerkiksi Yhdysvalloissa, jos kiusaamistapauksissa mennään oikeusjuttuasteelle saakka, syynä on useimmiten sukupuolinen häirintä (Conn 2004, 106-107). Sukupuoliseen häirintään opettajan työssä jopa varaudutaan ennakolta. Tutkimuksissa on esimerkiksi esitelty strategioita, joiden avulla uudet opettajat selviävät luokahuoneissa tapahtuvasta sukupuolisesta häirinnästä (esim. Tochtermann & Barnes 1998).

Joissain tapauksissa opettajiin kohdistuvaa sukupuolista häirintää ei ajatella ensisijaisesti häirintänä, koska opettajalla on lähtökohtaisesti valta oppilaiden ja opettajan välisessä suhteessa (Lahelma 1996, 479). Valta-asetelmaa opettaja-oppilas suhteessahan pohtivat myös Terry (1998) ja Grauerholz (1989, 790; Rohrscheibin 1993, 9 mukaan). Opettajat itse eivät välttämättä noteeraa sukupuoliseksi häirinnäksi hyvinkään selvää oppilaiden sanomaa esim. "homo" tai "huora", vaan tilanne saatettaan ottaa ikään kuin asiaan kuuluvana tapana vastustaa opettajan auktoriteettia (Lahelma, Palmu & Gordon 2000, 468).

Sukupuolisen häirinnän kyseessä ollessa opettajien ahdistelijoina olivat selvästi useammin mies- kuin naispuoliset oppilaat. Esimerkiksi suomalaisilla yläasteilla 90 prosenttia opettajiin kohdistuneista sukupuolisen häirinnän tapauksista oli poikien aiheuttamia. Tutkimuksessa sukupuolista häirintää ilmoitti kokeneensa uransa aikana seitsemän prosenttia opettajista. Sukupuolinen häirintä kohdistui useammin naisiin kuin miehiin. Uransa aikana joka kymmenes yläasteiden naisopettaja oli joutunut sukupuolisen häirinnän kohteeksi. Miehistä vain kolme prosenttia. (Kivivuori 1997.)

Opettajan työtehtävät ja oppilaiden ikä saattavat vaikuttaa, muunlaisen väkivallan tavoin, paljonkin kohdatun sukupuolisen häirinnän yleisyyteen. Sukupuolinen häirintä näytti olevan eniten yläasteiden opettajien ongelma. Häirintää esiintyi myös alaasteilla, lukioissa ja ammattikouluissa, mutta harvemmin kuin yläasteilla. (Kivivuori & Tuominen 1999, 19-20). Aineistoni perusteella vaikutti myös siltä, että varsinkin naispuoliset erityisopettajat (erityisesti esy [sopeutumattomat oppilaat]-opettajat), kohtaavat oppilaiden sukupuolista häirintää muita opettajaryhmiä useammin (ks. Koivuranta 1999; Ryynänen 1998, Koivurannan 1999 mukaan).

Lahelma (1996) keskittyi tutkimuksessaan pelkästään oppilaiden opettajiin kohdistamaan sukupuoliseen häirintään. Useimmiten opettajat kuvailivat vastauksissaan yksittäisiä tapauksia, ei toistuvaa häirintää. Yleisimpiä tapauksia olivat opettajan ulkonäköön liittyvät huomautukset, raiskausuhkaukset (joita opettajat eivät yleensä ottaneet todellisina uhkina, vaan loukkauksena), sekä opettajan seksuaaliseen käyttäytymiseen liittyvät väitteet (homo, lesbo, huora ym.). Myös pornografisten kuvien esittämisestä, puhelinhäiriköinnistä sekä yhdessä tapauksessa fyysisestä koskettamisesta raportoitiin. Useimmiten kerrottiin naisopettajasta häirinnän kohteena ja poikaoppilaista häiritsijöinä. Miesopettajien häirintä liittyi yleensä "homoksi" nimittelyyn. Häirinnäksi koettu huutelu tapahtui usein julkisella paikalla koulun ulkopuolella. Tyypillisiä häirintätilanteita olivat myös välituntivalvonnat ja tilanteet, joissa opettaja komensi oppilasta.

Grauerholtzin (1989, 793, Rohrscheibin 1993, 10 mukaan) tutkimuksessa esille tulleita sukupuolisen häirinnän muotoja olivat:

- kiusallinen huomiointi
- häirintäpuhelut
- verbaaliset seksuaalissävytteiset kommentit

- elehdintä
- vihjailevat kirjoitukset
- fyysinen lähestyminen
- epäsopivat ehdotukset
- seksuaalinen lahjonta. (ks. seksuaalinen lahjonta esim. Mankkinen 1995, 114)

Lähes puolet tutkituista opettajista oli kokenut oppilaiden taholta häirintää, joka oli luokiteltavissa sukupuoliseksi häirinnäksi.

Kivivuoren ja Tuomisen (1999, 17-18) tutkimuksessa oppilaiden opettajiin kohdistama sukupuolinen häirintä oli useimmin suullista kommentointia tai rivoa elehdintää. Kommentit saattoivat olla hyvinkin karkeita. Rivo elehdintä saattoi tarkoittaa esimerkiksi oppilaan näyttelemiä itsetyydytysliikkeitä. Opettajan fyysinen koskettelu oli harvinaista, mutta monet vastaajat kokivat häirinnäksi sen, että oppilas tuli liian lähelle. Esimerkiksi flirttailevien tyttöjen läheisyys saattoi tuntua miesopettajasta kiusalliselta. Saman kiusallisuuden tunteen toivat esille myös Lahelma, Palmu ja Gordon (2000, 468). He totesivat, että joissain tapauksissa miesopettajilla saattoi olla vaikeuksia suhtautua seksuaalissävyytteisiin kommentteihin opettajan roolinsa mukaisesti.

Oppilaiden opettajiin kohdistamat sukupuolisen häirinnän teot voitiin Kivivuoren (1997, 9-11) mukaan jakaa neljään ryhmään:

- suulliseen häirintään (ehdotuksia, uhkailua)
- kosketteluun
- elehdintään
- puhelinhäirintään

Edellä esittelemäni (Grauerholtz 1989, 793, Rohrscheibin 1993, 10 mukaan; Kivivuori & Tuominen 1999; Lahelma 1996) tutkimukset tukevat tätä ryhmittelyä. Mainittujen tutkimuksien valossa olisi kuitenkin mielestäni syytä lisätä luokitukseen ryhmä "henkilökohtaisen tilan rikkominen".

Sandler ja Hall (1986, Rohrscheibin 1993, 10 mukaan) totesivat, että miesopiskelijat saattoivat häiritä naisopettajiaan näennäisen harmittomastikin esimerkiksi osoittamalla näille erityistä huomiota, vaikkapa auttamalla näitä moninaisissa tehtävissä. Toistuvan auttamisen kohteeksi joutunut naisopettaja saattoi kokea tilanteen kiusallisena. Sandler ja Hall myös ottivat esille mahdollisuuden, että miesopiskelijat häiritsevät nais-

opettajia, koska he eivät pysty käsittelemään mahdollista ristiriita naisten sosiaalisen aseman ja opettajan aseman välillä. Joidenkin miesopiskelijoiden saattaa olla vaikea nähdä nainen johtamassa itseään. Tällöin miesten on turvallista asettua "miehen rooliin" ja nähdä opettaja ensisijaisesti naisena eikä opettajana.

Samankaltainen ilmiö saattaa olla vaikuttava tekijä oppilaiden iästä riippumatta. Esimerkkeinä käyvät tutkimukset, joissa kuvailtiin tilanteita, joissa häiritsijät saattoivat olla hyvinkin nuoria. Jopa hyvin nuoret oppilaat (pojat) saattoivat pitää naisopettajaa ensisijaisesti naisena, ei opettajana. Esimerkiksi naisopettajien vartaloa tai vaatteita saatettiin arvioida monen ikäisten oppilaiden keskuudessa koulutasosta riippumatta. (Coulter 1995; Robinson 2000, 75-76; Salminen 1992, 37.)

Opettajat reagoivat sukupuoliseen häirintään eri tavoin. Joidenkin opettajien mielestä paras keino selvittää tilanteesta oli olla ikään kuin ei olisi kuullut oppilaan kommenttia. Toisten mielestä tilanteeseen oli puututtava heti. Jotkut kuittasivat tilanteet huumorilla tai jopa antoivat samalla mitalla takaisin. Joissakin vastauksissa kävi ilmi, että opettajat itsekin hämmästyivät ja tunsivat häpeää siitä, että heidän reaktionsa vähäiseltä tuntuvaan oppilaan kommenttiin oli niin voimakas. Opettajien pitäisi olla mielestään totuneita kaikenlaisiin kommentteihin ja kantaa tilanteesta kasvatuksellista vastuuta oman selviytymisensä ohella. (Lahelma 1996, 483-485; Lahelma, Palmu & Gordon 2000, 473-474.)

Myös yliopistomaailmaa kartoittavissa tutkimuksissa löytyi muutamia sukupuoliseksi häirinnäksi luettavia tapauksia, joissa opiskelija häiritsi opettajaa. Kyse saattoi olla esimerkiksi ehdotuksista, joissa opettajalle ehdotettiin tentin hyväksymisen helpottamista seksuaalista kanssakäymistä vastaan (Mankkinen 1995, 114). Miesopettajat olivat toisen tutkimuksen mukaan naisia alttiimpia tämänkaltaiselle opiskelijoiden taholta koituvalle häirinnälle. Ahdistelusta ei yleensä raportoitu virallisille tahoille. (McKinney 1990.) Mahdollisesti tämänkaltaista aikuisten opiskelijoiden taholta tulevaa sukupuolista häirintää ei koeta kovin vakavaksi, jos sitä kaikissa tapauksissa koetaan häirinnäksi lainkaan.

Kivivuori (1997, 11) totesi, että opettajan sukupuoliseen häirintään syyllistyneistä oppilaista noin puolet sai teostaan seuraamuksen. Luvun alhaisuus saattoi Kivivuoren

mukaan johtua siitä, että tilanne oli kiusallinen uhrille. Robinsonin (2000, 83, 85) mukaan monin paikoin saatettiin nähdä ongelmana naisopettajan oma toiminta (auktoriteetin puute), ei suoranaisesti itse häirintätapahtumaa. Robinson arveli olevan mahdollista, että naisopettajan joutuessa häirinnän kohteeksi, hänet saatetaan leimata huonoksi opettajaksi. Tämä saattaa johtaa väheksyntään sekä oppilaiden että kollegojen taholta. Tämän vuoksi opettajat eivät usein uskalla kertoa häirinnästä.

Vaikka tässä luvussa olen esittänyt useita esimerkkejä opettajiin kohdistuvasta sukupuolisen häirinnästä, on huomattava, että sukupuolista häirintää esiintyy kuitenkin vähemmän kuin esimerkiksi opettajiin kohdistuvaa uhkailua tai loukkaavaa käytöstä. Joissain tutkimuksissa (esim. Aromaa 1999) opettajiin kohdistuva sukupuolinen häirintä todettiin jopa varsin harvinaiseksi ilmiöksi.

Rajanveto loukkaavan käytöksen ja sukupuolisen häirinnän välillä on tosin hyvin hankalaa, sillä usein oppilaiden loukkaava kielenkäyttö (ks. luku 3.2.2) on hyvin seksuaalissävyytteistä (ks. myös Kivivuori 1997; Kivivuori & Tuominen 1999; Lahelma 1996; Lahelma, Palmu & Gordon 2000). Ehkä sukupuolisen häirinnän ja loukkaavan käytöksen luokittelussa on seksuaalissävyytteisen verbaalisen häirinnän osalta tarpeetonta edes hakea luokituseroa asioiden välille. Jos oppilas esimerkiksi kutsuu naisopettajaansa "huoraksi" tai kyselee opettajan kuukautisista, lienee kyseessä sekä loukkaava käytös että sukupuolinen häirintä. Esimerkiksi elehdintä ja koskettelu lienevät helpommin luokiteltavissa jompaankumpaan luokkaan.

3.2.4 Uhkailu ja opettajien tuntema väkivallan uhka

Henkisen väkivallan lisäksi kouluissa esiintyy fyysistä väkivaltaa ja rikollista toimintaa. Osa väkivallan eri muodoista kohdistuu myös opettajiin. Oppilaiden huonon käytöksen ohella esimerkiksi opettajana kokema rikoksen kohteeksi joutumisen pelko saattaa vaikuttaa opettajan työskentelyyn (esim. Williams, Winfree & Clinton 1989). Opettajat ovatkin ammattikunta, jonka edustajat joutuvat keskimääräistä useammin väkivallan tai sen uhan kohteeksi (Fattah 1991; Kivivuoren & Tuomisen 1999, 12 mukaan). Joissain maissa opettajat ovat jopa haastaneet uhkaavia oppilaitaan oikeuteen (Griffin, Ferrin & Stucki 2001).

Aineistoni perusteella voi otaksua, että läsnä oleva fyysisen väkivallan uhka koetaan omanlaisenaan väkivaltaana. Jos todellista fyysistä väkivaltaa ei tapahdukaan, väkivallan voi mielestäni luokitella laadultaan enemmän henkiseksi kuin fyysiseksi. Siksi käsittelem tässä luvussa yhdessä oppilaiden opettajiin kohdistamaa uhkailua ja opettajien tuntemaa sellaista väkivallan uhkaa, jonka takana ei ole suoranaisia uhkauksia. Selvät fyysisen väkivallan tapaukset, joissa todella tapahtuu pelkästään uhkausta tai uhkaa konkreettisempaa väkivaltaa eivät tutkimukseni alueeseen kuulu.

Eräässä tutkimuksessa opettajat luokittelivat keksittyjä lasten välisen eri muotoisen väkivallan tapauksia tapausten vakavuuden mukaan. Ilmeni, että opettajat rekisteröivät fyysisen väkivallan tai sen uhkan selvästi herkemmin kuin verbaliset loukkaukset ym. henkisen väkivallan. (Hazler, Miller, Carney & Green 2001, 142.) Mahdollisesti näin on myös väkivallan kohdistuessa opettajiin. Tämän vuoksi opettajat mahdollisesti pitävät fyysisen väkivallan uhkaa työssään esiintymismäärältään varsin yleisenä ilmiönä.

Phillips ja Lee (1980, Dworkinin, Haneyn & Telschowin 1988, 169 mukaan) määrittelivätkin fyysisen väkivallan esiintymisen ongelmana kouluissa sen aiheuttaman pelotteen mukaan. Heidän mukaansa ongelma kouluissa ei ole niinkään todellinen fyysinen väkivalta, vaikka sitä ilmeneekin. Suurempi ongelma ja merkittävä opettajien stressin lisääjä on väkivallan aiheuttama pelko fyysisen hyökkäyksen osumisesta omalle kohdalle.

Pennsylvanialaisia opettajia tutkittaessa huomattiin, että peräti 56 prosenttia opettajista ilmoitti, että väkivallalla tai väkivallan pelolla on suora vaikutus heidän antamansa opetuksen laatuun (Fisher & Kettl 2003, 81). Toisessa pääosin opettajia koskeneessa tutkimuksessa ilmeni, että kolmannes opettajista oli pelännyt oppilaansa fyysistä hyökkäystä (Pross 1988, Sugarin 1990 mukaan).

Pelko saattaa aineistoni perusteella olla hyvinkin aiheellista. Esimerkiksi vuosien 1994 ja 1998 välillä Yhdysvalloissa kohdistui julkisten tai yksityisten koulujen henkilökuntaa vastaan arviolta 668 400 väkivaltaista rikosta (School Crime and Safety 2000, Bushwellerin 2001 mukaan). Määrät ovat sikäli suuria, että tietoisuus väkivallan kohtaamisen mahdollisuudesta lienee läsnä varsinkin yhdysvaltalaisien opettajien arkipäi-

vässä. Todennäköisesti fyysisen väkivallan kohteiksi itse joutuneet opettajat ovat tietoisia mahdollisuudesta joutua fyysisen hyökkäyksen kohteeksi uudestaan. Lisäksi fyysisen hyökkäyksen kohteeksi joutuneet opettajat toiminevat kollegoilleen esimerkkeinä uhriksi joutumisen mahdollisuudesta.

Tunne fyysisen väkivallan uhkasta tai turvattomuudesta opettajien keskuudessa ei kuitenkaan ole pelkästään yhdysvaltalainen ilmiö, vaikka vaikuttaa siltä, että sikäläisissä tutkimuksissa asia huomioidaan varsin usein. Esimerkiksi tamperelaisten yläasteen opettajien terveyttä ja työtyytyväisyyttä tukevia tekijöitä kartoittaneessa tutkimuksessa kävi ilmi, että neljä prosenttia tutkimuksen vastanneista opettajista tunsivat olonsa turvattomaksi koulussa. Turvattomuuden syitä ei selvitetty. (Savolainen 2001, 78.) Suomalaisia erityisopettajia koskevassa tutkielmassa ilmeni, että yli puolet vastaajista oli kokenut fyysistä väkivaltaa tai sen uhkaa oppilaiden taholta (Koivuranta 1999, 33). Rantalán ja Keskinen (2005, 140) tutkimuksessa oppilaan uhkaava käyttäytyminen todettiin toiseksi yleisimmäksi opettajaan kohdistuvan henkisen väkivallan muodoksi.

Jos loukkaava käytös ja sukupuolinen häirintä olivat enemmänkin yläasteen opettajien ongelma, väkivallan uhkasta kärsivät taas enemmän ala-asteen opettajat. Joka kuudes ala-asteen opettajista oli kokenut työssään väkivallan uhkaa lukuvuoden aikana. Lukioissa ja ammatillisissa kouluissa väkivallan uhkaa esiintyi vähän. Ala-asteen miesopettajat olivat ryhmä, joka joutui kohtaamaan väkivallan uhkaa kaikkein useimmin. (Kivivuori & Tuominen 1999, 19-20.) Toisaalta saman kouluasteen koulujenkin välillä saattoi olla merkittäviä eroja väkivallan uhkan yleisyydessä. Kivivuori ja Tuominen totesivat suomenkielisten ala-asteiden opettajat uhkan riskiryhmäksi. Kuitenkin Aromaa (1999, 75) totesi ruotsinkielisiä kouluja tutkiessaan, että yksikään ala-asteen opettajista ei ollut kokenut lukuvuoden aikana väkivallan uhkaa.

Tunne fyysisen väkivallan uhkasta saattaa vaikuttaa opettajien toimintaan heidän kohdatessaan eri muotoista henkistä väkivaltaa. Esimerkiksi suurin osa Grauerholtzin (1989, 796; Rohrscheibin 1993, 11 mukaan) vastaajista ilmoitti, etteivät he reagoi mahdollisiin oppilaiden seksuaalissävytteisiin huomautuksiin lainkaan. Osa jätti asian huomiotta, ei niinkään välinpitämättömyydestä, vaan ennemmin pelon takia. Häiritsevä oppilas nähtiin mahdollisena fyysisenä uhkana. Toisessa tutkimuksessa todettiin, että jos opettaja tuntee olonsa turvattomaksi luokan edessä, se heijastuu oppilaisiin ja

voi aiheuttaa käyttäytymisongelmia oppilaissa (Vettenburg 2002). Opettajan tuntema väkivallan uhka ei siis välttämättä vaikuta pelkästään opettajan omaan toimintaan, vaan uhka saattaa epäsuorasti heijastua myös oppilaisiin.

Kivivuori ja Tuominen (1999, 20) jakoivat väkivallan uhkan tilanteet kolmeen ryhmään. Aineiston mukaan väkivallan uhka esiintyi:

- tilanteina, joissa fyysinen väkivalta oli jäänyt niin lieväksi, että se opettaja luokitteli sen vain uhkaksi
- tilanteina, joissa väkivallan teko epäonnistui, esimerkiksi opettajaa kohti heitetty esine ei osunutkaan
- uhkauksina

Vakavimmillaan oppilas uhkasi tappaa tai tapattaa opettajan. Opettajia uhkailtiin myös esimerkiksi "turpiin vetämisellä" tai "seinälle heittämisellä". Uhkailut muuttuivat todeksi (tappamista lukuun ottamatta) usein tilanteissa, joissa opettaja joutui "virkansa puolesta" käskemään oppilaita ja edellyttämään näiltä sääntöjen noudattamista. (myös Aromaa 1999; Kivivuori 1996; 1997; Rantala & Keskinen 2005, 140).

Samankaltainen vaikuttava tekijä todettiin myös useiden eri ammattien väkivallan riskitekijöitä kartoittavassa tutkimuksessa; tyypillinen väkivaltatilanne kouluissa syntyi, kun opettaja antoi oppilaalle rangaistuksen tai valvoi oppilasta (Kinnunen 1994, 37). Opettaja saattoi joutua uhkailun kohteeksi myös esimerkiksi hylkäämällä oppilaansa kurssin tai koesuorituksen (Bushweller 2001; Sugar 1990, 485).

Oppilaiden opettajiin kohdistamat uhkaukset vaikuttavat useammin jäävän toteutumatta kuin toteutuvat. Esimerkiksi Kivivuoren (1997) tutkimuksessa väkivallan uhkaa oppilaan taholta ilmoitti kokeneensa uransa aikana neljännes opettajista. Fyysistä väkivaltaa oli todella uransa aikana kokenut noin joka kymmenes opettaja. Varoittavina esimerkkeinä voi esittää tutkimuksia, jotka pohjautuvat tapauksiin, joissa oppilaan uhkauksia ei otettu vakavasti ja oppilas todella hyökkäsi opettajansa kimppuun, vakavimmillaan puukon kanssa (esim. Bushweller 2001; Ojanen 1986).

Olisi kiinnostavaa tietää, kuinka paljon uhkaukseen sisältyvän väkivallan muodolla on vaikutusta siihen, kuinka vakavasti opettajat uhkauksen ottavat. Tätä seikkaa aineistoni ei selventänyt. Esimerkiksi tappouhkaus on vakavampi uhka kuin vaikkapa uhkaus

lyömisestä. Toisaalta lyöminen voi tuntua sekä uhkaajasta että uhrista toteutumisen suhteen realistisemmalta vaihtoehdolta. Todennäköisyys siitä, että oppilaan opettajaan kohdistamien uhkausten takana todella voi olla todellisia aikeita pelkän uhon sijaan mahdollisesti lisää opettajan vaikeuksia suhtautua uhkauksiin. Vakavia uhkauksiakaan ei aina oteta vakavina. Esimerkiksi Lahelma (1996) totesi opettajiin kohdistuvien raiskausuhkausten osalta, että opettajat eivät yleensä noteeranneet uhkauksia todellisina uhkina, vaan pikemminkin loukkauksina.

Uhkauksia kuvailtaessa aineistoni sisältämissä tutkimuksissa kerrottiin varsin vähän uhkausten laadusta (lukuun ottamatta tappouhkauksia, joista puhuttiin varsin runsaasti). Tämä poikkesi esimerkiksi oppilaiden opettajiin kohdistaman loukkaavan käytöksen tai sukupuolisen häirinnän verbaalisten ilmenemismuotojen varsin laajasta kuvailusta. Varsinkin oppilaiden opettajiin kohdistaman sukupuolisen häirinnän kohdalla tutkimuksissa kuvailtiin myös nonverbaalisten keinojen avulla tapahtuvaa häirintää. Oppilaiden opettajiin kohdistamien uhkausten kohdalla tutkimukset eivät tämänkaltaista kuvailua juuri sisältäneet, muutamaa yleislaatuista "uhkaava käytös" lausahdusta enempää. Voisi kuitenkin kuvitella, että esimerkiksi uhkaava opettajan "henkilökohtaiselle alueelle" astuminen ilman sanallista uhkausta voisi olla jopa varsin yleinen uhkailun keino.

Ehkä todella on niin, että opettajat ja varsinkin tutkijat näkevät opettajien pelon fyysisen väkivallan kohteeksi joutumisesta vakavammaksi ongelmaksi kuin sinänsä uhkausten muodon. Tietoisuus väkivallan ja muun rikollisen toiminnan todellisesta esiintymisestä on siis mahdollisesti opettajien uhkakuviissa vakavammin otettava ongelma kuin uhkaukset, joita ei mahdollisesti aina edes oteta todesta.

3.2.5 Anonyymi häirintä

Tässä luvussa käsittelen yhdessä sekä opettajien omaisuuteen kohdistuvaa ilkivaltaa että häirintäpuheluita ja häirintää tietoverkkojen välityksellä. Kaikkia näitä kiusaamisen muotoja yhdistää se, että uhri ei välttämättä tiedä, kuka tekojen takana on. Esimerkiksi loukkaavaa käytöstä, uhkailua ja sukupuolista häirintää on vaikeaa ellei jopa mahdotonta (ainakin opetustilanteissa) toteuttaa anonyymina.

Englantilaisessa tutkimuksessa huomioitiin jo 1970-luvun alussa, että koulun ja opettajien omaisuutta vastaan kohdistuneet rikkomukset olivat yleisiä (Lowenstein 1972, Dworkinin, Haneyn & Telschowin 1988, 161 mukaan). Opettajien omaisuuteen kohdistuvista vahingonteoista ja varkauksista raportoitiin myös useissa muissa tutkimuksissa (esim. Aromaa 1999; Kivivuori 1996; 1997; Kivivuori & Tuominen 1999; Koiruranta 1999; Terry 1998; Williams, Winfree & Clinton 1989). Vaikka opettajien omaisuuden vahingoittamisesta tai varkauksista raportoitiinkin verraten useissa tutkimuksissa, esiintyi tämänkaltaista kiusaamista kuitenkin määrällisesti selvästi vähemmän kuin esimerkiksi oppilaiden opettajiin kohdistamaa loukkaavaa käytöstä tai väkivallan uhkaa (ks. esim. Kivivuori 1997; Terry 1998, 264).

Opettajan omaisuuden vahingoittaminen saattoi kohdistua esimerkiksi opettajan autoon (esim. Kivivuori 1997). Paikoin autoon kohdistuvat vahingonteot olivat kuitenkin varsin lieviä. Eräässä tapauksessa oppilaat esimerkiksi työnsivät opettajan auton pakoputkeen banaanin (Ferfolja 1998). Voi olla että joissain tapauksissa opettajan omaisuuden kajotaan enemmänkin pilailu- kuin kiusaamismielessä.

Yleisin anonyymien häirinnän muoto vaikutti olevan nimetön puhelinsoitto opettajan kotiin (tai matkapuhelimeen) (esim. Aromaa 1999; Ferfolja 1998; Kivivuori 1997; Kivivuori & Tuominen 1999; Rantala & Keskinen 2005). Häirintäsoittojen kohteeksi joutui useimmiten yläasteen tai ammattikoulun opettaja, soittoja kohtasivat kuitenkin myös ala-asteen opettajat (Kivivuori & Tuominen 1999, 18-19). Yläasteen opettajista 42 prosenttia oli joutunut ainakin kerran urallaan joko ilkivallan, häirintäpuhelin tai muun tämänkaltaisen häirinnän kohteeksi. Yli puolet tapauksista oli häirintäpuheluista (Kivivuori 1997, 5-6). Häirintäpuheluista raportoitiin myös yhdessä yliopiston henkilökuntaa koskevassa tutkimuksessa (McKinney 1990). Ilmeisesti myös aikuisten parissa työskentelevät opettajat saattavat joutua tämänkaltaisen häirinnän kohteeksi.

Puheluiden lisäksi oppilaiden todettiin joissain tapauksissa kiusaavan opettajiaan myös internetin välityksellä, esimerkiksi lähettämällä asiattomia viestejä opettajan sähköpostiin (Rantala & Keskinen 2005, 140). Opettajista saatettiin myös levittää halventavia väitteitä www-sivustoilla (Willard 2003). Aineistoni perusteella tapaukset vaikuttivat kuitenkin olevan harvinaisia. Oppilaiden opettajiin kohdistamat tietoverkkokirjoitukset oli aineistossani huomioitu vain mainituissa kahdessa tutkimuksessa ja

Connin (2004) oikeustapauksia käsittelevässä kirjassa. Kaikki kolme ovat peräisin ai-
van viime vuosilta. Ehkä kiusaamista tietoverkkojen välityksellä aletaan tutkia enem-
män tulevaisuudessa tietoverkkojen käytön entisestään yleistyessä ja tämänkaltaisten
kiusaamistapausten mahdollisesti lisääntyessä. Nythän internet on yleisesti käytettynä
verraten tuore ilmiö (noin 10 vuotta), joten ei voi olettaa, että ainakaan tätä vanhem-
mista tutkimuksista voisikaan löytyä ilmiötä koskevia havaintoja.

Conn (2004, 152, 157, 162-163) käytti kirjassaan tietoverkkojen välityksellä tapahtu-
vasta kiusaamisesta termiä "verkkokiusaaminen" (cyberbullying). Hän pohti varsin
laajasti tämänkaltaisen kiusaamisen määrittelyn ongelmia. Paikoin voi olla vaikea
määrittellä, mitä verkkosivuilla voi oikeutetusti sanoa. Conn pohti esimerkiksi, voiko
oppilas sanoa verkkosivullaan opettajasta saman verran kuin hän sanoisi kaverilleen
vaikkapa koulun käytävällä. Jonkinlainen raja asialle on kuitenkin olemassa, sillä
opettajat ovat muutamissa tapauksissa voittaneet loukkaavista internet-kirjoituksista
nostamiaan oikeusjuttujakin.

Opettajan anonyymi kiusaaminen ilmeni muutamissa tapauksissa myös epäsuoremmin
kuin suoraan opettajalle kohdistettujen puhelujen tai sähköpostiviestien välityksellä.
Tutkimuksissa raportoitiin joissain tapauksissa esimerkiksi opettajaa loukkaavista sei-
näkirjoituksista (Ferfolja 1998; Lahelma, Palmu & Gordon 2000, 469). Myös opettaji-
en lapsia saatettiin kiusata (Kivivuori 1997, 5-6). Kuvatunlaisia tapauksia raportoitiin
aineistossani kuitenkin vähän.

Kuvaamani opettajan anonyymien kiusaamisen muodot vaikuttavat olevan harvinais-
empia kuin esimerkiksi opettajiin kohdistuva loukkaava käytös tai väkivallan uhka.
Ilkivalta ja varsinkin häirintäpuhelut sekä internetin välityksellä tapahtuva häirintä ta-
voittavat opettajan kuitenkin tämän vapaa-ajalla. Voisi kuvitella, että esimerkiksi
opettajan kotiin tai matkapuhelimeen soitetut häirintäpuhelut, seinäkirjoitukset tai
opettajan lasten kiusaaminen ovat tietyllä tavoin jopa opettajia enemmän vaivaava ko-
kemus kuin vaikkapa opetustilanteessa tapahtuva oppilaan loukkaava käytös. Opettaja
ei pääse kuvatunlaista anonyymia häirintää pakoon astumalla koulun ovesta ulos työ-
päivän päätteeksi.

3.2.6 Opettajia kiusaavat oppilaat ja uhreiksi valikoituvat opettajat

Oppilaiden opettajiin kohdistama henkinen väkivalta on useissa tapauksissa opettajia suuresti stressaava tekijä (esim. Terry 1998, 267). Oppilaiden opettajiin kohdistuva henkinen väkivalta ei kuitenkaan vaikuta olevan kaikkien ammattikuntaan kuuluvien ongelma, ainakaan yhtäläisessä mittakaavassa. Kivivuori & Tuominen (1999, 27) totesivat, että yläasteen opettajiin kohdistuneista häirintätilanteista 60 prosenttia kohdistui 10 prosentin joukkoon opettajista. Suurin osa oppilaiden aiheuttaman henkisen väkivallan kokemuksista siis kasaantuu samoille opettajille. (ks.myös Kivivuori 1996, 4.)

Tietyille opettajille kiusaaminen saattaa myös olla lähes jokapäiväinen ongelma. Terry (1998, 263) totesi, että noin kymmenen prosenttia tutkituista opettajista oli kiusaamisen kohteina useita kertoja viikossa. Näitä henkisen väkivallan kasautumisesta tietyille opettajille kieliviä tutkimuksia vastaan tosin puhuu hieman Rantalan ja Keskisen (2005) pro gradu -tutkielmaan pohjautuva tutkimus, jossa todettiin, että väkivaltakokemuksissa ei ollut havaittavissa selvää kasautumista tietyille opettajille.

Opettajan riskiin joutua oppilaiden kiusaamisen kohteiksi näyttää vaikuttavan useita mahdollisia muuttujia. Tietenkään sen enempää opettajiin kohdistuvan kiusaamisen tilanteissa kuin muissakaan henkisen väkivallan konteksteissa ei ole aina löydettävissä yhtä selittävää tekijää asialle, jos selittävää tekijää löytyy ensinkään. Joitakin kiusaamisen riskiryhmiksi luokiteltavia opettajaryhmiä oli kuitenkin aineistoni tutkimusten perusteella todettavissa. Opettajan valtavirrasta poikkeava persoona oli yksi mahdollinen vaikutin oppilaiden opettajiin kohdistamalle henkiselle väkivallalle (tästä asiasta enemmän luvussa 3.2.7).

Myös kouluaste, jolla opettaja työskentelee tai opettajan kokemus saattavat aineistoni perusteella olla vaikuttavia tekijöitä opettajien valikoitumiselle oppilaidensa kiusaamisen kohteiksi. Ala-asteen opettajiin kohdistui enemmän uhrikokemuksia (sisältää myös fyysisen väkivallan) kuin muiden kouluasteiden opettajiin (Kivivuori & Tuominen 1999, 46). Yläasteillakin opettajat olivat varsin usein henkisen väkivallan kohteina (esim. Kivivuori 1996; 1997). Lukiotasolla ongelmia esiintyi selvästi vähemmän kuin ala- ja yläasteilla (ks.Aromaa 1999, 65). Sijaisopettajat olivat maalitauluina vielä vakituksia opettajia herkemmin (Sugar 1990, 485). Kaiken kaikkiaan kokemattomilla

opettajilla näytti olevan kokeneita suurempi riski joutua kiusaamisen uhriksi (Terry 1998, 263). Jonesin, Nakanishin, Brockney-Abbottin & Dillonin (1998, 64) mukaan yli 30 prosenttia uusista opettajista lopettaa viiden ensimmäisen työvuotensa aikana. Syynä tähän on lasten vihamielinen käyttäytyminen tai luokan hallinnan vaikeudet.

Selvimmän riskiryhmän uhrikokemuksille muodostivat erityisopettajat. He joutuivat konfliktitilanteisiin myös erityisopetustilanteiden ulkopuolella. Tämä johtui ilmeisesti siitä, että erityisopettaja kutsutaan usein hätiin, kun tarvitaan järjestyksen pitäjää. (Kivivuori & Tuominen 1999, 46; myös Koivuranta 1999, 42). Myös opettajan sukupuoli saattaa olla vaikuttava tekijä. Terry (1998, 263) totesi, että miesopettajat joutuivat henkisen väkivallan uhreiksi hieman naisia useammin.

Henkisen väkivallan harjoittaja oli useimmiten poika. Mitä vakavammasta toimesta oli kysymys, sitä useammin aiheuttaja oli poika (Kivivuori 1996, 6-7). Myös tytöt syyllistyvät henkiseen väkivaltaan opettajia kohtaan, esimerkiksi loukkaavan käytöksen muodossa. Yläasteilla joka neljäs opettajaa kohtaan loukkaavasti käyttäytynyt oli tyttö. Sama päti myös sukupuoliseen häirintään. Ala-asteilla tyttöjen osuus oli hieman pienempi. Ala- ja yläasteen opettajien kiusaaja oli pääsääntöisesti oman koulun oppilas. Lukion opettajiin kohdistuneissa tapauksissa näin oli vain kahdessa kolmasosassa tapauksista. Lukiot toimivat usein yläasteiden kanssa samassa rakennuksessa, jolloin lukion opettajat saattavat joutua myös yläasteen oppilaiden kiusaamiksi. Sama pätee myös niihin ala-asteen opettajiin, jotka työskentelevät samassa rakennuksessa yläasteen kanssa. (Kivivuori & Tuominen 1999, 29-31.)

Kouluasteen tavoin myös tietyt sosiaaliset tai hallinnolliset tekijät, esimerkiksi oppilaiden sosioekonominen tausta tai vaikkapa opetusryhmien koko saattavat vaikuttaa opettajiin kohdistuvan henkisen väkivallan yleisyyteen. Aromaa (1999) tutki opettajien kohtaamaa kiusaamista Helsingin ruotsinkielisillä kouluilla samaan aikaan ja samalla menetelmällä kuin Kivivuori ja Tuominen (1999) tutkivat vastaavia suomenkielisiä kouluja. Tulokset osoittivat, että ruotsinkielisten koulujen opettajat kohtasivat selvästi vähemmän uhrikokemuksia kuin suomenkielisten, vaikka kysymys oli saman kaupungin alueella toimivista kouluista. Tapaukset myös olivat usein laadultaan lievempiä kuin suomenkielisten koulujen. Samoin Kivivuori ja Tuominen (1999) havaitsivat samankaltaisia tosin selvästi vähäisempiä eroja suomenkielisten ala-asteiden

kohdalla. Ns. vanhempien matalan koulutustason alueilla opettajat kokivat uhrikokemuksia (ero suurin fyysisen väkivallan kohdalla) enemmän kuin ns. korkeamman statuksen alueilla.

Ruotsinkielisten koulujen kohdalla tutkijat selittivät eroa muun muassa ruotsinkielisten koulujen sijainnilla ns. korkean statuksen kaupunginosissa ja ruotsinkielisten oppilaiden vanhempien keskimäärin korkeammalla sosiaalisella asemalla. Selitykseksi tarjottiin myös ruotsinkielisten koulujen pienempiä ryhmäkokoja ja opettajien ja oppilaiden keskimäärin suomenkielisiä kouluja pidempää "yhteistä taivalta". (ks. Aromaa 1999, 99-100.)

Jos kuvatuunlaiset sosiaaliset seikat todellakin ovat niin vaikuttava tekijä kuin näiden tutkimuksien tuloksista voisi päätellä, olisi mielenkiintoista tietää, mikä on tilanne sellaisissa maissa, joissa esimerkiksi kansalaisten tuloerot ovat selvästi Suomea suuremmat. Monissa kansainvälisissä suurkaupungeissa kaupunginosien ja alueiden erot asukkaiden sosiaalisessa aseman suhteen ovat esimerkiksi Helsinkiä suuremmat. Valitettavasti aineistossani ei ollut ulkomaalaista tutkimusta, joka olisi selvittänyt sosioekonomisten tekijöiden vaikutusta opettajiin kohdistuvaan henkiseen väkivaltaan.

Opettaja joutuu toimimaan työssään tiettyjen ammattiin kuuluvien velvollisuuksien edellyttämällä tavalla ja pitämään vanhan sanonnan mukaan yllä "kuria ja nuhdetta". Tämä ei voi olla vaikuttamatta opettajien henkisen väkivallan kokemuksiin. Kivivuori ja Tuominen (1999, 25, 47) havaitsivat, että sekä ala- että yläasteilla opettajat, jotka halusivat korostaa vastuuntunnon ja hyvien tapojen merkitystä kasvatustavoitteina, olivat kokeneet hieman muita enemmän uhrikokemuksia. Lisäksi tutkimuksessa kävi selväksi, että suurin osa opettajaan kohdistuvan henkisen väkivallan kokemuksista alkoi tilanteista, joissa opettaja valvoi koulun sovittuja sääntöjä tai vaati oppilasta tekemään opettajan osoittaman tehtävän. Varsinkin yläasteilla tämänkaltaisen normeista neuvottelemisen oli tyypillinen henkisen väkivallan tilanne. Myös Rantala ja Keskinen (2005, 126) huomasivat, että kurinpidollinen nuhtelu saattoi olla kolaus oppilaan itsetunnolle ja kokiessaan itsetuntonsa uhatuksi oppilas saattoi turvautua henkiseen ja fyysiseenkin väkivaltaan.

Opettajat itse vaikuttivat olevan taipuvaisia selittämään oppilaiden ongelmakäyttäytymistä mielenterveysongelmilla. Aromaan (1999) mukaan on jopa melko harvinaista, että opettaja ei tulkitse oppilaan ongelmakäyttäytymistä merkiksi mahdollisista oppilaan mielenterveysongelmista. (Aromaa 1999, 90-91; myös Kivivuori 1996.) Oppilaan ongelmakäyttäytyminen ja opettajaan kohdistuva henkinen väkivalta eivät tietenkään ole sama asia, mutta esimerkki kertoo, että opettajilla saattaa olla tarve selittää kohtaamansa ongelmat jollain yksittäisellä, konkreettisella asialla. Lienee mahdollista, että oppilaidensa henkisen väkivallan kohteeksi joutuvat opettajat hakevat kokemuksilleen erilaisia ja tietyllä tavoin helpompiakin selityksiä kuin esimerkiksi tässä luvussa on tullut ilmi.

3.2.7 Opettajan persoonaan liittyvä kiusaaminen

Muutamissa aineistooni kuuluvissa tutkimuksissa huomioitiin jossain määrin opettajan "keskivertokansalaisesta" poikkeavan persoonan vaikutus opettajien kokemaan henkiseen väkivaltaan. Muutamassa tutkimuksessa opettajan valtaväestöstä poikkeava persoona oli otettu tutkimuksen lähtökohdaksi (Ferfolja 1998; Irwin 2002; Millner & Hoy 2003; Zirkel 2002). Nämä tutkimukset toivat esille myös muita opettajien kiusaajia kuin oppilaat.

Aineistoni kuitenkin sisälsi opettajan persoonan vaikutuksesta opettajien kohtaamaan kiusaamisen sikäli vähän tutkimustietoa, usein tutkimuksien sivujuonteina, että tässä luvussa esittelemiini tekijöihin lienee syytä suhtautua lähinnä yksittäistapauksina tai pelkästään mahdollisina arvelujen omaisina opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa selittävinä tekijöinä. Mahdollisesti tämän luvun osalta joidenkin tutkimuksien tarjoamien tietojen yleistettävyyys on selvästi heikompi kuin muiden oppilaita opettajien kiusaajina käsittelevien lukujen kohdalla esittelemini tutkimuksien.

Jos opettaja ei ole valkoinen, mies, hetero ja keskiluokkainen saattaa hän jo lähtökohteisesti kärsiä tietynlaisesta auktoriteetin puutteesta opettajana. Tämä saattaa johtaa opettajan kiusaamiseen tai syrjintään. (Robinson 2000, 78.) Opettajat itse saattoivat arvioida heihin kohdistuvan kiusaamisen syiksi esimerkiksi tavallisuudesta poikkeavat piirteet, kuten ulkonäön, erikoisen esiintyminen tai vaikkapa ujouden (Isotalo 2000,

37). Myös opettajan ikä saattoi näyttäytyä mahdollisena tekijänä kiusaamiselle (Conn 2004).

Opettajien ja oppilaiden tulkinnat häiriöiden ja mahdollisesti kiusaamisen syistä saattavat poiketa jyrkästikin toisistaan. Työrauhahäiriöitä kartoittavissa tutkimuksissa todettiin, että kysyttäessä oppilailta työrauhahäiriöiden aiheuttajia yleisimmäksi syyksi mainittiin opettajan persoona ja opetustavat sekä oppiaine. Opettajat itse taas näkivät nämä syyt lähes olemattomina tekijöinä työrauhahäiriöiden syntyyn. Opettajilta kysyttäessä yleisimmiksi työrauhahäiriöitä aiheuttaviksi syyksi arvioitiin oppilaiden perhe- taustat, luokan huono yhteishenki sekä opetusryhmien suuret koot. (Erätuuli & Puurula 1990; 1992, 44.)

Vaikka näissä tutkimuksissa käsiteltiin työrauhahäiriöitä, samankaltainen ristiriita opettajien ja oppilaiden tulkinnoissa saattaa esiintyä myös varsinaisen henkisen väkivallan tilanteiden kohdalla. Opettajillahan oli taipumusta selittää esimerkiksi oppilaiden hankalaa käyttäytymistä mielenterveysongelmilla (esim. Aromaa 1999; Kivivuori 1996). Oppilaiden tulkinta asiasta ei välttämättä olisi samanlainen. Oppilaat saattaisivat Erätuulen ja Puurulan (1990; 1992) esimerkkien valossa selittää hankalan käyttäytymisen esimerkiksi jonkin opettajan persoonallisen piirteen ärsyttävyydellä.

Kahdessa australialaisessa tutkimuksessa oli tutkimuksen lähtökohdaksi otettu opettajan seksuaaliseen vähemmistöön (homot ja lesbot sekä transseksuaalit) kuulumisen vaikutus hänen selviämiseensä opetusammattissa. Tutkimukset osoittivat, että seksuaalisiin vähemmistöihin kuuluvat opettajat kärsivät työssään muiden ammattiryhmien tavoin homofobiasta, ahdistelusta ja syrjinnästä. Osa tapauksista oli oppilaiden aiheuttamia. Lähes kaikki vakavimmat häirintätapaukset oli aiheuttanut 15-18-vuotias miesoppilas. Opettajien kiusaaminen ilmeni esimerkiksi kuiskailuna, jossa viitattiin opettajan seksuaaliseen suuntautumiseen. Sanomaa ei näennäisesti suunnattu opettajalle, mutta asia usein kerrottiin sen verran kuuluvasti, että opettaja asian kuuli. (Ferfolja 1998, 402-405; Irwin 2002.)

Myös opettajan valtaväestöstä poikkeava etninen tausta näyttäytyi mahdollisena vaikuttavana tekijänä opettajien kokemaan henkiseen väkivaltaan. Esimerkiksi Zirkel (2002) kertoi Yhdysvalloissa vuosia työskennelleestä rodulliseen vähemmistöön kuu-

luvasta opettajasta, joka joutui oppilaidensa rasistisen kiusaamisen kohteeksi. Kiusaaminen ilmeni lähinnä nimittelynä tai herjaavina viesteinä luokan tuoleissa ja pöydissä. Myös Millner ja Hoy (2003) kertoivat opettajaan kohdistuneesta rasismista, mutta tässä tapauksessa kiusaajina olivat lähinnä työtoverit.

Opettajan taustalla voi olla yllättävänkin suuri vaikutus hänen työskentelyynsä. Eräissä tutkimuksissa kävi ilmi, että etnisiin vähemmistöihin kuuluvat opettajat näyttivät stressaantuvan työssään rodulliseen enemmistöön kuuluvia valkoihoisia opettajia vähemmän. Etnisiin vähemmistöihin kuuluvat opettajat olivat valkoihoisia taipuvaisempia luokittelemaan oppilaiden loukkaavan käytöksen kuuluvaksi oppilaiden normaaliiksi käyttäytymiseksi, eivätkä näin kokeneet asiaa niin stressaavana valkoihoiset opettajat. (Dworkin, Haney & Telschow 1988, 168.) Ehkä on mahdollista, että vähemmistöihin kuuluvat opettajat ovat koulun ulkopuolisessa elämässään tietyllä tavoin tottuneet ennakkoluuloihin ja loukkaavaan käytökseen, eivätkä näin ollen enää "hätkähdä", kun sama toistuu työelämässä.

3.3 Työtoveri kiusaajana

3.3.1 Työtovereiden opettajiin kohdistama henkinen väkivalta

Aineistoni perusteella vaikuttaa, että opettajat kokevat henkistä väkivaltaa oppilaiden lisäksi myös kollegoidensa taholta. Vaikuttaa siltä, että termi "työpaikkakiusaaminen" viittaa enemmän kollegoiden tai esimiesten taholta opettajaan kohdistuvaan henkiseen väkivaltaan kuin henkiseen väkivaltaan oppilaiden taholta. Aineistossani oli 26 tutkimusta, joissa ainakin viitattiin siihen mahdollisuuteen, että opettaja joutuu tai saattaa joutua työtovereidensa kiusaamaksi. Lukumäärä on vain puolet niiden tutkimuksien määrästä, joissa mainittiin oppilas opettajan kiusaajana. Mahdollisesti ongelma on oppilaiden taholta opettajaan kohdistuvaa kiusaamista vähäisempi. Voi myös olla, ettei ongelma ole yhtään sen vähäisempi, asiaa on vain voitu yksinkertaisesti tutkia harvemmin. Pelkästään tutkimuksien määrän perusteella asiasta ei voine vetää pitkälle meneviä johtopäätöksiä.

Tutkimuksien vähäisemmästä määrästä huolimatta voi olla mahdollista, että opettajien on tietyllä tavoin helpompi raportoida tapauksista, joissa heitä kiusaa työtoveri (tai esimies) kuin tapauksista, joissa opettajan kiusaaja on oppilas. Oppilaiden kiusatessa opettajaansa, esimerkiksi sukupuolisen häirinnän tilanteissa, tilanne saattaa olla opettajalle sen verran kiusallinen, ettei tämä mielellään asiasta kerro (ks. esim. Kivivuori 1997; Robinson 2000). Saman tyyppisen asian huomasi Rossi-Kemppainen (1998, 15). Hän pyysi Opettaja-lehden ilmoituksella opettajia kertomaan kohtaamistaan henkisen väkivallan tapauksista työssään. Lähes kaikki vastaajat kertoivat tapauksista, joissa kiusaaja oli oppilaan sijasta kollega tai esimies.

Toisaalta syynä oppilaita kiusaajina käsittelevien tutkimuksien suurempaan määrään voi olla, että erityisesti oppilaathan tekevät opettajan työstä juuri opettajan työtä. Työtoveri tai esimies löytyy useimmilta työpaikoilta, oppilaita lienee useimmiten vain opettajilla. Ehkä erityisesti opetusammattaja tutkittaessa on luonnollistakin keskittyä pelkästään tai osittain juuri oppilaisiin. Sinänsä opettajainhuone (oppilaat harvoin ovat läsnä) työyhteisönä ei välttämättä eroa paljонkaan lukemattomista muista työyhteisöistä.

Sen lisäksi, että työtovereista opettajan kiusaajana kerrottiin määrällisesti huomattavasti harvemmissa aineistooni sisältyneissä tutkimuksissa kuin oppilaista opettajien kiusaajina, tutkimuksista varsin suuri osa (5kpl) oli pro gradu -tutkielmia (Kaitainen & Vintturi 1999; Kallionpää 2004; Lahti & Louhiranta 1999; Rossi-Kemppainen 1998; Korhonen 2002). Vielä lisäksi joukkoon mahtui yksi lisensiaattityö (Nygren 1995) ja yksi ammattikorkeakoulun julkaisema erikoistyö (Isotalo 2000). Yhteensä lukumäärä käsittää lähes kolmanneksen tämän luvun aineistosta. Sisältönsä puolesta vielä huomattavasti enemmän, sillä kyseiset pro gradu -tutkielmat ja lisensiaattityö tarjosivat kattavimman kuvan työtovereista opettajien kiusaajina.

Kaikissa mainituissa pro gradu -tutkielmissa tutkimuksen lähtökohdaksi oli otettu opettajien kokema kiusaaminen kollegoidensa ja esimiestensä taholta. Kallionpään (2004) tutkielma oli tehty hoitotieteen alalla ja poikkesi näin näkökulmaltaan (tosin ei paljonkaan tuloksiltaan) muusta aineistostani. Näiden tutkielmien tietoja täydensi varsin hyvin Tasalan (2002) tutkimus, jossa lähtökohdaksi oli myös otettu työyhteisönsään kiusatuiksi joutuneiden opettajien tapauksia.

Harmillisesti tutkimustiedon painottumista pro gradu -tutkielmien suuntaan lisäsi vielä, että muutamista tutkimuksista (Butler & Landells 1995; Irwin 2002; Lorion 2004; Matthiesen, Raknes & Rokkum 1989; McKinney 1990; 1994; Rothland 2003) käytöissäni oli vain paikoin varsin suppea tiivistelmä. Erityisen harmillista oli, että kokonaisuina (osaa tosin ei saatavilla englanniksi) tutkimuksista olisi käynyt ilmi mahdollisesti mielenkiintoisia asioita esimerkiksi saksalaisten, norjalaisten ja eteläamerikkalaisten (todennäköisesti chileläisten) opettajien tilanteesta. Näiden lisäksi jouduin käyttämään kahta (Kyriacou & Suthcliffe 1978, Van Dickin & Wagnerin 2001 mukaan; Travers & Cooper 1996, Maguiren 2001 mukaan) mahdollisesti antoisaa tutkimusta pelkästään toisenkäden lähteinä. Molempien tutkimuksien lähtökohta oli opettajien stressaantumisen tutkiminen. Opettajien huonot keskinäiset välit nähtiin mahdollisena opettajiin kohdistuneina stressitekijöinä.

Paikoin opettajayhteisöjä koskevan aineiston yhteydessä kartoitettiin muidenkin ammattiryhmien tilannetta. Esimerkiksi Matthiesen, Raknes ja Rokkum (1989) käsittelivät opettajien lisäksi sairaanhoitajien ja Hallberg ja Strandmark (2004) opettajien ja useiden eri ammattialojen, kuten hoito- ja sosiaalityöntekijöiden, kokemaa työpaikkakiusaamista. Valitettavasti Hallbergin ja Strandmarkin kirjassa ei eroteltu, kuka vastaajista oli opettaja, joten en voi tietoa tässä yhteydessä juuri hyödyntää. Myös seksuaalisiin vähemmistöihin kuuluvia opettajia käsitelleet tutkimukset (Ferfolja 1998; Irwin 2002) toivat maininnan tasolla esille opettajien kokeman kiusaamisen myös kollegoidensa taholta, samoin rasismia kartoittanut Millnerin ja Hoyn (2003) tutkimus. Työtovereiden opettajiin kohdistamasta henkisestä väkivallasta kerrottiin myös yhdysvaltalaisessa opettajien ammattilehdessä (Waggoner 2003).

Akitan (2002) tapaustutkimus käsitteli naisopettajan selviytymistä japanilaisessa opettajayhteisössä. Se toi esille monia erityisesti japanilaiseen kulttuuriin liittyvää piirrettä opettajan kohtaaman henkisen väkivallan osalta. Sukupuolinen häirintä nousi tutkimuksessa korostetusti esille. Pelkästään tai erityisesti opettajien (tai yliopistohenkilökunnan) kohtaama sukupuolista häirintää käsitelleet tutkimukset (Butler & Landells 1995; Coulter 1995; Mankkinen 1995; McKinney 1990; 1994; Robinson 2000) toivat esille myös työtovereiden taholta opettajiin kohdistuvan häirinnän tapauksia.

Oppilaita opettajien kiusaajina käsittelevien tutkimuksien osalta vaikutti siltä, että valtaosa varsinkin suomalaisista tutkimuksista painottui peruskouluihin. Myös monissa työtovereiden välistä kiusaamista käsittelevissä tutkimuksissa, esimerkiksi tässä luvussa esittelemäni pro gradu -tutkielmissa, tutkittiin pääasiassa peruskouluissa työskenteleviä opettajia. Kuvaa erityisesti suomalaisten opettajien kokemasta henkisestä väkivallasta täydensivät tässä yhteydessä kuitenkin Isotalon (2000), Nygrenin (1995) ja Tasalan (2002) tutkimukset, jotka käsitelivät ammattikorkeakouluopettajia. Tutkimuksissa ammattikorkeakoulujen opettajien kiusaajina näyttäytyivät oppilaiden sijasta erityisesti kollegat ja esimiehet. Isotalon tutkimuksen tuloksiin tosin tulee mielestäni suhtautua varauksella varsinkin tutkimuksen menetelmään nähden hyvin suppean vastaajien määrän vuoksi (ks. myös Isotalo 2000, 45).

Kansainväliset tutkimukset tarjosivat harmillisen vähän tietoa opettajien välisen kiusaamisen yleisyydestä ja ilmenemistavoista, lukuun ottamatta sukupuolista häirintää. Ehkä juuri sukupuolinen häirintä nähdään vakavimpana, ja täten eniten tutkimisen arvoisena, henkisen väkivallan muotona. Esimerkiksi Yhdysvalloissa yleisin opettajiin kohdistuvan henkisen väkivallan tapauksista nostettujen oikeusjuttujen syy on juuri sukupuolinen häirintä (Conn 2004, 106-107). Oppilaiden toimiessa opettajien kiusaajina kansainvälinen tutkimus painottui sukupuolisen häirinnän ohella fyysisen väkivallan ja fyysisen väkivallan uhkan tutkimuksiin. Ehkä juuri lain mukaan rikokseksi tulkittava kiusaaminen kiinnostaa, varsinkin yhdysvaltalaisia, tutkijoita eniten. Tutkimuksissa, jotka huomioivat opettajiin työtovereiden taholta kohdistuneen henkisen väkivallan, opettajien tuntemasta väkivallan uhkasta ei juuri kerrottu.

3.3.2 Kiusaamisen tavat: eristämisestä mustamaalaukseen

Aineistoni tarjosi kohtuullisen monipuolisen kuvan erilaisista henkisen väkivallan ilmenemismuodoista tapauksissa, joissa opettajat kohdistivat henkistä väkivaltaa kollegoihinsa. Kiusaamisen tapoja lueteltiin tutkimuksissa paikoin varsin paljon, mutta usein kiusaamisen tapojen esittely valitettavasti jäi nimenomaan pelkän luettelon asteelle. Esimerkiksi Tasalan (2002) tutkimus sekä Lahden ja Louhirannan (1999), Kaitaisen ja Vintturin (1999), Kallionpään (2004) ja Rossi-Kemppaisen (1998) tutkielmat

tarjosivat kuitenkin perusteellisempaakin kuvailua kiusaamistapauksista. Kansainvälisen tutkimuksen anti jäi näiltä osin vähäiseksi.

Sukupuolista häirintää lukuun ottamatta (ks. luku 3.3.3) yksittäiset kiusaamisen tavat eivät nousseet niin selkeästi esille kuin tapauksissa, joissa opettajat joutuivat oppilaidensa (ks. luku 3.2) tai esimiestensä (ks. luku 3.4) kiusaamiksi. Mahdollisesti syynä on se, että oppilaiden toimiessa kiusaajina tutkimuksissa usein kerrottiin kertaluontoisistakin tapauksista, jolloin luonnollisesti juuri tietty kiusaamisen tapa korostuu. Opettajien kiusatessa toisiaan tapaukset olivat usein luonteeltaan huomattavasti pitkäkestoisempia ja toistuvampia kuin oppilaiden toimiessa kiusaajina. Tällöin sama kiusaaja voi kiusata uhriaan useillakin eri tavoilla saman "kiusaamissuhteen" aikana. Esimiesten toimiessa kiusaajina tietyt hallinnolliset keinot (ks. luku 3.4.3) korostuivat. Tämänkaltaisia keinoja ei tapauksissa, joissa opettajat kiusaavat toisiaan ole samassa määrin mahdollista käyttää.

Käytännössä yhdessäkään tässä luvussa käsittelemässäni tutkimuksessa ei keskitytty tai nostettu esille pelkästään yhtä tiettyä kiusaamisen ilmenemismuotoa (pois lukien sukupuolinen häirintä). Ainoastaan työyhteisöstä eristämistä kerrottiin tutkimuksissa hieman useammin kuin monista muista tavoista, mutta ero ei ollut niin suuri, että eristämistä voisi sanoa perustellusti sukupuolisen häirinnän ohella yleisimmäksi opettajien välisen kiusaamisen muodoista. Vähintään yksi yleisimmistä kiusaamisen tavoista eristäminen kuitenkin vaikutti olevan. Jos opettaja joutui työtoverinsa kiusaamaksi, kiusaamiseen käytettiin usein vaihtelevasti eri tapoja. Tämän vuoksi käsittelen sukupuolista häirintää lukuun ottamatta kaikkia muita ilmenneitä opettajien välisen henkisen väkivallan muotoja tässä samassa luvussa.

Nygrenin (1995) varsin laajassa tutkimuksessa tuli esille monipuolinen luettelo erilaisista opettajien toisiinsa kohdistaman kiusaamisen tavoista. Tutkimukseen vastasi 459 opettajaa 21 teknillisen tai terveydenhuolto-alan oppilaitoksesta. Tutkimuksen tarkoituksena oli vertailla muun muassa organisaatiomuutosten aiheuttamien paineiden vaikutusta, työtyytyväisyyttä ja opettajien kokemaa henkistä väkivaltaa oppilaitosten välillä. Esille tuli samalla myös kiusaamisen tapoja, jotka lienevät enemmän esimiesten kuin työtovereiden käyttämiä. Esittelen kuitenkin tässä yhteydessä kaikki Nygrenin

(1995, 72) luettelemat yleisimmät opettajien työyhteisöissään kokemat kiusaamisen tavat:

- "- kateus
- panettelu, pahan puhuminen, "juoruilu"
- väheksytään toisten ammattitaitoa
- suosikki -järjestelmä, "klikit"
- suosikki-syntipukki -asetelma
- syrjitään työnjaossa (mm. yli- ja alikuormitus)
- tiedon salaaminen
- ei kutsuta kokouksiin tms. tilaisuuksiin
- painostetaan, kiristetään, uhkaillaan (esim. työpaikan menetyksellä)
- ei anneta tehdä sitä, mitä osaa
- mitätöidään ihmisenä tai tekemiset ja mielipiteet
- "ulkoistetaan"; ei tervehditä, ei vastata, ei tiedoteta asioista, ei oteta mukaan mihinkään
- mikään ei kelpaa
- annetaan tehtävät, mitä muilta jää - ei arvosteta asiantuntemusta
- simputus, mobbaus"

Lista kertoo, että mahdolliset ja käytetyt kiusaamisen tavat voivat tapauksissa, joissa opettajaa kiusaa oman työyhteisön jäsen, olla hyvin moninaisia. Yhteistä useille tavoille on mielestäni niiden tulkinnan tietynlainen viestinnällinen haastavuus. Kiusaamiskokemuksen kannalta vaikuttaa olevan tärkeää esimerkiksi, mitä sanotaan ja myös mitä jätetään sanomatta. Esimerkiksi kiusaajan vaikeneminen sosiaalisissa tilanteissa voi mahdollisesti tuntua kiusatusta hyvinkin painostavalta, muut läsnäolijat eivät välttämättä noteeraa vaikenemista lainkaan.

Voi olla mahdollista, että kiusaaja käyttää "ihmisenä mitätöimisen", "ammattitaidon väheksymisen" tai "suosikkijärjestelmän" ilmentämiseen paljonkin pelkästään nonverbaalisen viestinnän keinoja. Lienee mahdollista, että "taitava kiusaaja" pystyy toteuttamaan kiusaamistilanteita siten, että vain kiusaamisen kohde huomaa kiusaamisen, vaikka läsnä olisi muitakin opettajia. Esimerkiksi oppilaiden kiusatessa opettajia tämäkältaisia mahdollisesti "hienovaraista kiusaamista" tuli esille tuskin lainkaan. Oppilaiden taholta opettajiin kohdistuva kiusaaminen, esimerkiksi elehdintä, vaikutti olevan usein huomattavan näkyvää ja ilmeistä.

Nygrenin (1995) kanssa samankaltaisia opettajien välisen kiusaamisen ilmenemistapoja havaittiin myös useimmissa opettajien kokemia henkistä väkivaltaa käsitelleissä pro gradu -tutkielmissa. Tutkielmissa tulivat opettajien välisen kiusaamisen tapoina

esille (osa tavoista saattaa olla myös esimiesten käyttämiä, mutta olen karsinut listasta pois vain esimiehille mahdolliset kiusaamisen tavat):

- sosiaalinen eristäminen / ulkopuolelle jättäminen
- syrjintä
- tyly puhuttelu / verbaalinen aggressio
- uhkailu
- valehtelu / perättömät lausumat
- maineen mustaaminen
- juoruilu
- tietojen panttaaminen
- työn vaikeuttaminen
- ulkonäköön tai muihin henkilökohtaisiin ominaisuuksiin kohdistuva arvostelu
- yksityisasioiden penkominen
- työsuoritusten arvosteleminen
- jatkuva virheiden etsintä uhrin toiminnasta
- loukkaukset, kuten nimittely, pilailu ja pilkanteko

(ks. Kaitanen & Vintturi 1999, 103; Kallionpää 2004, 40; Lahti & Louhiranta 1999, 56-62; Rossi-Kemppainen 1998, 68-81.)

Kiusaamiseksi saatettiin kokea myös passiivinen toiminta. Rossi-Kemppainen (1998, 30) havaitsi lukuisia mainintoja ns. passiivisesta kiusaajasta, joka ei varsinaisesti osallistunut kiusaamiseen, mutta mahdollisti tapahtuman sulkemalla silmänsä tai tukemalla kiusaajaa. Lahden ja Louhirannan (1999, 45) mukaan heidän aineistonsa perusteella näytti, että miehet kiusasivat lähinnä miehiä ja naiset naisia.

Opettajien sosiaalisesta eristämisestä työyhteisössään kerrottiin kohtuullisen usein. Kallionpää (2004, 42) havaitsi, että joukosta eristämistä tapahtui enemmän naisilla kuin miehillä. Eristäminen opettajien välisen kiusaamisen muotona huomioitiin yksittäistapauksina myös kansainvälisessä aineistossa. Waggonerin (2003, 29) kuvailemassa tapauksessa eristäminen ilmeni esimerkiksi siten, että tietyn opettajan kävellessä sisään huoneeseen paikalla olleet hiljenivät tyystin. Millner ja Hoy (2003, 268) kuvailivat tapausta, jossa opettaja oli työskennellyt samassa koulussa jo vuosia, mutta muutama kollega ei ollut käytännössä koskaan puhunut hänelle.

Tasalan (2002, 48-49) aineistossa eristäminen ilmeni esimerkiksi siten, että opettajaa ei enää tervehditty käytävällä. Keskustelua saatettiin käydä viemällä opettajan pöydälle vaivihkaa lappuja, joissa kehoitettiin opettajaa toimimaan tietyllä tavalla. Kun opettaja ehdotti jotain kokouksissa, häntä ei noteerattu tai ehdotusta mollattiin. Vaiennettu opettaja saattoi kuitenkin huomata, että hänen ehdotuksensa oli kuitenkin toteutettu,

mutta kunnian ehdotuksesta oli ottanut joku hänen työtovereistaan. Myös tapaukset, joissa opettajan työhuonetoveria tultiin pyytämään kahville, mutta toisen opettajan läsnäoloa työhuoneessa ei noteerattu lainkaan olivat esimerkkejä opettajan sosiaalisesta eristämisestä työyhteisössään.

Voisi kuvitella, että joukosta eristäminen on opettajalle erityisen rankka kokemus. Suurin osa (esim. tyly puhuttelu, juoruilu, mustamaalaaminen, tiedon salailu) listan muodossa esittelemistäni kiusaamisen tavoista on luonteeltaan sellaisia, että niiden kuvailemalla tavalla kiusaamiseen ei tarvita kuin yksi henkilö. Eristäminen taas on luonteeltaan yhteisöllisempi kokemus. On vaikea kuvitella tilannetta, jossa vain yksi kollega pystyy eristämään opettajan koko työyhteisöstä. Yksi ihminen voinee suuresti edesauttaa toisen opettajan sortamista, mutta tuskin pystyy tätä eristämään ilman yhteisön tukea. Kallionpää (2004, 42) havaitsikin, että kiusaamisen tavalla oli vaikutusta jopa opettajan työkykyyn. Tutkimuksessa luokkaan "työkyvyltään huono" luokitellut opettajat kokivat eniten juuri joukosta eristämistä.

Työyhteisöissä saatetaan myös puuttua opettajien väliseen kiusaamiseen tai ainakin työyhteisön huonoon ilmapiiriin. Aina ongelmiin puuttuminen ei kuitenkaan vaikuta onnistuvan toivotulla tavalla, vaan kiusattu opettaja saattaa kokea esimerkiksi ilmapiirin kohentamiseksi toteutetut toimet jopa uutena kiusaamisena. Esimerkiksi Tasalan (2002, 58) aineistossa kuvailtiin tapausta, jossa kiusattu opettaja kertoi työilmapiirin tuulettamista varten järjestetyn kokouksen annista. Opettajan mielestä kokouksessa ruodittiin hänen henkilökohtaisia ominaisuuksiaan hyvin häpäisevään sävyyn.

Eräässä tapauksessa opettajayhteisö saattoi ottaa silmätikukseen opettajia, jotka noudattivat tarkasti esimiehen määräyksiä, vaikka määräykset tuntuivat enemmistön mielestä opettajien oikeuksia loukkaavilta. Jos opettaja nähtiin "esimiesten lakeijana", se saattoi johtaa silmätikuksi ottamiseen. (Waggoner 2003, 30.) Kuvattu tilanne vaikuttaa samankaltaiselta kuin tilanne, jossa oppilaat nimeävät jonkun luokan oppilaista "opettajan lellikiksi" ja alkavat mahdollisesti kiusata tätä. Ehkä opettajatkään eivät ole omassa yhteisössään täysin vapaita tämänkaltaisilta tapauksilta.

Henkinen väkivalta on luonnollisesti pitkälti subjektiivinen kokemus myös silloin, kun opettajat kiusaavat toisiaan. Jos opettaja kokee tulevansa kiusatuksi, kyse lienee jo

tämän kokemuksen perusteella henkisestä väkivallasta, vaikka tilanne ei ulkopuolisen silmin näyttäisikään erityisen vakavalta. Esimerkiksi Kaitainen ja Vintturi (1999, 104) totesivat omana subjektiivisena kokemuksenaan, että paikoin opettajien kiusaamiseksi kokemat tilanteet vaikuttivat haastattelijan korvin enemmänkin leikinlaskulta.

Ehkä on mahdollista, että opettajien välisissä kiusaamistapauksissa on paikoin kyse samankaltaisesta ärsytyskynnyksen madaltumisesta kuin mitä Dworkin, Haney ja Telschow (1988, 169) kuvailivat lähinnä oppilaiden opettajaan kohdistaman loukkaavan käytöksen kohdalla. Kun opettaja stressaantuu, mahdollisesti loukkausten takia, opettajan sietokynnys uusia loukkauksia kohtaan saattaa madaltua päivä päivältä edellisten loukkausten vaikutuksesta.

3.3.3 Sukupuolinen häirintä

Opettajien kokema sukupuolinen häirintä työtovereidensa taholta vaikutti nousevan aineistossani esille, varsinkin kansainvälisten tutkimuksien osalta, hieman muita yksittäisiä opettajien välisen henkisen väkivallan ilmenemismuotoja useammin. Suomalaisissa tutkimuksissa ero oli varsin vähäinen. Tietyllä tavalla sukupuolinen häirintä on hieman laajempi käsite kuin yksittäinen kiusaamisen muoto, esimerkiksi eristäminen tai mustamaalaaminen. Painotukseen vaikuttanee myös osaltaan, että tässä yhteydessä aineistoni sisälsi tutkimuksia, jotka käsittelivät pelkästään sukupuolisen häirinnän tapauksia (esim. Coulter 1995; Mankkinen 1995; McKinney 1990; 1994, Robinson 2000). Nämä tutkimukset eivät käsitelleet pelkästään opettajien välisen häirinnän tapauksia, mutta toivat tämänkaltaisia tapauksia kuitenkin esille. Aineistooni sisältyi myös Korhosen (2002) tutkielma, joka käsitteli pelkästään miesopettajien naiskollegoihinsa kohdistamaa häirintää.

Lisäksi aineistossani naisopettajiin kohdistuvia sukupuolisen häirinnän muotoja selvensi Akitan (2002) tapaustutkimus, jossa selvitettiin hänen itsensä selviytymistä naisena japanilaisessa opettajayhteisössä. Valtaosa tässä tutkimuksessa esille tulleista tapauksista oli, ainakin näin länsimaisen kulttuurin pohjalta tarkasteltuna, luokiteltavissa sukupuoliseksi häirinnäksi. Suuri osa tapauksista oli tosin esimiesten aiheuttamia. (ks. luku 3.4.5) Japanilainen tapakulttuuri ilmeisesti eroaa esimerkiksi suomalaisesta sikäli

radikaalisti, että tulkintojen tekeminen tapauksista tuntematta juurikaan sikäläistä kulttuuria on luonnollisesti hieman hankalaa. Tapaukset kuitenkin tuovat hieman lisätietoa ja hieman vertailukohtaakin muuhun aineistooni.

Akitan (2002) tapauksessa valtaosa hänen työtovereistaan oli tullut opetustyöhön bisnesmaailmasta. Opettajat olivat lähes säännönmukaisesti miehiä. Useat olivat muodollisesti epäpäteviä työhönsä. Akita oli pätevä opettaja ja oli näin tietyllä tavalla hierarkiassa ylempänä kuin useat miespuoliset kollegansa. Japanilaisessa ympäristössä miesten oli vaikea suvaita tämänkaltaista asetelmaa. Edellisissä työpaikoissaan Akitan opettajakollegat olivat tottuneet siihen, että naiset toimivat lähinnä toimiston koristeina. Asetelma johti sukupuoliseen häirintään. Tutkija kuvailikin tullessa esineellistetyksi.

Akitan mukaan sukupuolista häirintä ilmeni esimerkiksi henkilökunnan kutsuilla. Kutsuilla, jotka olivat hyvin virallisuonteisia, naispuolisten opettajien oletettiin tarjoilevan juomia miespuolisille kollegoilleen. Akita kieltäytyi tarjoilemasta parin ensimmäisen vuoden ajan, mutta myöntyi myöhemmin. Tämän jälkeen miespuoliset kollegat alkoivat suhtautua naiskollegaansa selvästi myönteisemmässä valossa, myös arvioidessaan tämän työsuorituksia.

Akita joutui myös tunkeilevaksi tuntemansa fyysisen lähestymisen kohteeksi henkilökunnan tilaisuuksissa. Hän vaikeni ja arveli myöhemmin, etteivät ahdistelijat mieltäneet käyttäytymistään epänormaaliksi saati sitten sukupuoliseksi häirinnäksi. Sama toimintamalli toteutui myös seksuaalissävytteisten, jopa härskien, kommenttien kohdalla. Kommentit kohdistuivat usein naiskollegan ulkonäköön. Henkilökunnan kokouksissa mieskollegat kehottivat Akitaa pysymään vaiti ainakin ensimmäisen työvuotensa ajan. Kun hän yritti puhua kokouksissa myöhempinä työvuosinaan, hänet vaiennettiin hiljaisesti.

Tapaukset täyttävät mielestäni suuressa määrin sukupuolisen häirinnän tunnusmerkit ja ovat malliesimerkkejä siitä, millaista opettajiin kollegoiden taholta kohdistuva sukupuolinen häirintä voi esimerkiksi olla. Samankaltaista "asenteellista" häirintää totesi esimerkiksi Coulter (1995), joka havaitsi, että naisopettajat kokivat sukupuolisena häirintänä sen, että monet mieskollegat vaikuttivat kohtelevan naisten mielestä kaunista

naisopettajaa enemmän potentiaalisena seksikumppanina kuin pätevänä opettajana, vaikka tämä pätevä olikin.

Sukupuolinen häirintä saattaa muutoinkin ilmentyä epäsuoremmin kuin esimerkiksi suoranaisina lähestymisyriytyksinä. Robinson (2000, 80) raportoi, että eräs naisopettaja koki häirintänä sen, että mieskollegat yrittivät toimia hänen puolestaan. Mieskollegat saattoivat vaikkapa pitää järjestystä yllä naisen puolesta. He saattoivat puhua naisopettajan puolesta, karjua oppilaille naisen sijasta tai tehdä kysymättä naiselle kuuluneita tehtäviä. Kallionpää (2004, 41-42) havaitsi, että miesopettajien vähättelevä naisopettajien "tytöttely" koettiin joissain tapauksissa kiusallisena.

Kuten esimerkiksi kuvailemani tapaukset osoittavat, aineistoni perusteella voi päätellä, että useimmiten opettajien väliset sukupuolisen häirinnän tapaukset ovat tapauksia, joissa miesopettaja häiritsee naiskollegaansa. Kuitenkaan näin ei ole säännönmukaisesti. McKinneyn (1994) college-henkilökuntaa käsitellyt tutkimus osoitti, että häirintä saattoi kohdistua myös häiritsijän omaan sukupuoleen. Korhonen (2002, 79) taas havaitsi, että häiritsijä oli lähes aina vanhempi kuin häirinnän kohde.

McKinneyn (1990) yliopistohenkilökuntaa (kaikki vastaajat eivät olleet opettajia) koskenut tutkimus osoitti, että naispuoliset vastaajat suhtautuivat sukupuoliseen häirintään huomattavasti kielteisemmin kuin miespuoliset. Tutkimus osoitti myös, että naispuoliset työntekijät raportoivat kokeneensa miehiä enemmän häirintää kollegojensa taholta. Miehet taas olivat alttiimpia häirinnälle opiskelijoiden taholta.

Myös Mankkisen (1995, 101) yliopistohenkilökuntaa käsitellyt tutkimus toi esille muutamia henkilökunnan välisen sukupuolisen häirinnän tapauksia. Yksittäistapauksina esille tuli jopa fyysistä koskettelua. Mankkinen (1995, 121) pohti myös kosketteluun liittyvää tulkinnan ongelmaa. Fyysisen kosketuksen kohteeksi joutunut henkilö saattaa kokea fyysisen kosketuksen tietyissä tapauksissa täysin hyväksyttävänä, kunhan kosketus tapahtuu "oikealta henkilöltä oikeassa paikassa". Toisaalta "pelkkä katse voi olla häirintää, jos se tulee väärältä henkilöltä väärässä paikassa".

Jonkinlaista suuntaa opettajien välisen sukupuolisen häirinnän yleisyydestä tarjosi Korhosen (2002) tutkielma, joka käsitteli lähtökohtaisesti naisopettajiin kohdistuvaa

häirintää. Vastanneista 58 ala-asteen opettajasta noin neljännes oli kokenut sanallista sukupuolista häirintää. Hieman useampi oli havainnut kollegaansa kohdistuvaa häirintää. Tosin häirinnäksi ilmoitettiin myös paikoin tapauksia, joita vastaajat eivät itse häirintänä pitäneet, mutta joiden arvelivat häiritsevän jotakuta toista. Suurin osa vastaajista kertoi myös, että häirintä ei ollut päivittäistä. Sanallinen häirintä liittyi useimmiten opettajan yksityisasioihin, eikä rajoittunut pelkästään työajalle. Sanallinen häirintä saattoi myös tarkoittaa opettajan ulkonäön arvostelua. Opettajat reagoivat häirintään eri tavoin. Toiset käyttivät huumoria, toiset eivät tehneet mitään.

Ristiriitaisen tuloksen verrattuna Korhosen (2002) tuloksiin häirinnän yleisyydestä tarjosi toisen tutkielman tulos. Tutkielmassa haastateltiin 11 työpaikkakiusaamista eri tavoin kokenutta opettajaa. Yksikään ei ollut kokenut sukupuolista häirintää. (Kaitainen & Vintturi 1999, 50.) Sukupuolisen häirinnän, kuten muunkin henkisen väkivallan, tutkimuksien yhteydessä voinee pohtia tutkimukseen vastanneiden osallistumisen syitä. Voi olla, että hanakammin tutkimuksiin vastaavat ne, jotka ovat häirintää kokeneet. Näin henkisen väkivallan esiintyminen saattaa näyttää yleisemmältä kuin todellisuudessa onkaan tai lukumäärät eri kiusaamisen tapojen yleisyydestä saattavat olla todellisuudesta poikkeavia.

Eräässä tapauksessa vastaaja kuvaili tajunneensa vasta siirryttyään uuteen työpaikkaan, että hänen edellisessä työpaikassaan osin hauskanakin pitämä vitsailu oli sukupuolista häirintää (Korhonen 2002, 69). Tämänkaltaisen häirinnän kokemuksen yhteydessä lienee syytä pohtia, onko esimerkiksi hyvinkään seksuaalissävytteinen vitsailu sukupuolista häirintää, jos vitsailun kohde ei siitä vaivaannu ennen kuin aikojen päästä. Tällöin uhrin tulkintaan tilanteesta voinee vaikuttaa jo useampi muuttuja kuin itse tilanteen tapahtuessa.

Olisi myös kiinnostavaa tietää, missä määrin sukupuoliseksi häirinnäksi koetut tapaukset ovat ns. tavallista kömpelömpiä yrityksiä luoda ihmissuhteita. Lienee mahdollista, että tällaisissa tapauksissa yrityksen kohteeksi valikoitunut tulkitsee tapauksen sukupuoliseksi häirinnäksi, vaikka yrityksen toteuttaja "ei olisi tarkoittanut mitään pahaa". Työpaikkaromanssit lienevät mahdollisia myös opettajayhteisöissä, kuten muillakin työpaikoilla. Jossain kulkee sellainen raja, jolloin suhteen luomisen yritys ei enää olekaan "normaalia", vaan on luokiteltavissa sukupuoliseksi häirinnäksi. Ehkä ra-

ja kulkee yritysten toistuvuudessa, ehkä pelkästään siinä, että toinen tilanteen osapuolista tuntee tilanteen yhdenkin kerran epämiellyttävänä. Ainakaan aineistoni perusteella rajaa "normaalin lähestymisen" ja sukupuolisen häirinnän välillä ei opettajien välisissä tapauksissa ole tarkasti määriteltävissä. Todennäköisesti tapauksissa, joissa opettajan häiritsijä on oppilas tulkintojen tekeminen on helpompaa.

3.3.4 Kiusaavat työtoverit ja heidän uhrinsa

Kaitainen ja Vintturi mainitsivat, että tutkitut opettajat olivat yleisesti sitä mieltä, että opettaja osaa kiusata taitavasti, sillä hän on sosiaalisesti ja verbaalisesti lahjakas (Kaitainen & Vintturi 1999, 144). Jos näin todella on, englantilaisen opettajien etujärjestön (The Association of Teachers and Lecturers ATL) luoma tyypittely opettajainhuoneiden tyypillisistä kiusaajista, kertoo mahdollisesti hyvinkin "lahjakkaista" kiusaajista. Osa kiusaajien tyypeistä viittaa selvästi esimiehiin, osa opettajan kollegoihin. Kiusaajien tyypit olivat:

- "Ystävä", joka aloittaa suojelemalla kollegaansa, mutta yhtäkkiä muuttaa käyttäytymisensä dominoivaksi ja kriittiseksi tätä kohtaan.
 - "Jääkaappi", joka jättää kollegaansa täysin huomiotta.
 - "Suurisuu", joka moittii kollegaansa muiden opettajien tai oppilaiden läsnäollessa.
- "Asettaja", joka asettaa mahdottomia määräaikoja tai vaatii muutoin kohtuuttomuuksia opettajalta.
- "Tuuliviiri", joka häilyy kohtuullisen ja julman käytöksen välillä täysin ennalta arvaamattomasti.

(Travers & Cooper 1996, Maguiren 2001, 96 mukaan.)

Opettajien välisen henkisen väkivallan muodoista ja mahdollisesti kiusaamiseen vaikuttavista tekijöistä tarjosi osaltaan varsin hyvän kuvan Nygrenin (1995) tutkimus. Terveystieteiden oppilaitosten ja teknillisten oppilaitosten välillä löytyi ero henkisen väkivallan kokemisessa. Terveystieteiden oppilaitoksissa opettajien kokema henkistä väkivaltaa ilmeni enemmän kuin teknillisissä oppilaitoksissa. Terveystieteiden oppilaitosten opettajista ilmoitti havainneensa tai itse kokeneensa syrjintää 59 prosenttia vastaajista, teknillisten oppilaitosten opettajista 40 prosenttia.

Teknilliset oppilaitokset ovat miesvaltaisia ja terveydenhuolto-oppilaitokset hyvin naisvaltaisia työyhteisöjä. Tässä tutkimuksessa ilmenneet kiusaamisen muodot olivat kuitenkin samankaltaisia molempien tyyppisissä oppilaitoksissa. Täten työyhteisön sukupuolijakaumalla ei näyttänyt olevan vaikutusta ainakaan kiusaamisen ilmene-
mismuotoihin. (Nygren 1995, 77, 99.) (ks. esittelemäni kiusaamisen muodot luvussa 3.3.2). Tutkimus käynee esimerkistä siitä, että opettajan työpaikalla voi olla merkitys-
tä kiusaamisen kokemusten yleisyyteen silloinkin, kun kiusaaminen kohdistuu opetta-
jaan työtovereiden taholta. Oppilaiden ollessa kiusaajina koulutasojen välillähän ha-
vaittiin eroavaisuuksia opettajan kohtaamien vaikeuksien yleisyydessä (ks. esim. Aromaa 1999; Kivivuori & Tuominen 1999).

Työtovereiden taholta opettajiin kohdistuvan henkisen väkivallan yleisyyttä valotti ai-
neistossani parhaiten, Nygrenin (1995) tutkimuksen ohella, Kallionpään (2004, 38)
laajahkon tutkimuksen tulos. 238 vastanneesta yläasteen opettajasta noin kolmannes
oli havainnut kiusaamista työpaikallaan, kymmenesosa oli havainnut kiusaamista päi-
vittäin. 16 prosenttia oli joutunut itse kiusatuksi.

Opettajat selittivät omalle kohdalleen osunutta tai havaittua kiusaamista tutkimuksissa
eri tavoin. Esille tulleita selityksiä olivat esimerkiksi kiusaajan tai uhrin ominaisuudet,
tulosajattelu, suvaitsemattomuus, kateus ja epätasa-arvo sekä huono johtaminen (Ros-
si-Kempainen 1998, 37). Kaitaisen ja Vintturin (1999, 107, 109) tutkimuksessa kaik-
ki kiusatut kokivat, että kiusaaminen johtui kiusaajan persoonasta. Monet kuitenkin
kokivat provosoineensa kiusaajiaan esimerkiksi erityisosaamisellaan. Kiusaaminen
laitettiin usein kateuden piikkiin. Kiusaamista selitettiin myös kiusaajan heikolla itse-
tunnolla ja heikkoudella.

Opettajien kokema työpaikkakiusaaminen oli saattanut jatkua hyvinkin pitkään, jopa
vuosia. Tilanteen laukeaminen saattoi vaatia joko uhrin tai kiusaajan lähdön työyhteis-
östä. (esim. Rossi-Kempainen 1998, 89-91; Tasala 2002, 54.) Kiusaaminen aiheutti
uhreilleen esimerkiksi fyysisiä ja psyykkisiä oireita ja työtehon laskua (Rossi-
Kempainen 1998, 103). Kaitainen ja Vintturi (1999, 120-124) havaitsivat, että vaikka
osa kiusatuista saattoi kokea kiusaamisen niin vakavaksi, että se heikensi heidän ter-
veyttään, lähes kaikki vastaajat kuitenkin painottivat, ettei koettu kiusaaminen ollut
vaikuttanut heidän toimintaansa oppilaiden kanssa. Lisäksi vain noin puolet kiusatus-

ta opettajista kertoi ilmaisseensa kiusaajalleen, että kokee tämän toiminnan kiusaamisena.

Henkisen väkivallan vaikutukset opettajienkin työssä saattavat olla myös epäsuoria. Esimerkiksi yliopistokontekstissa, jossa määräaikaiset työsuhteet ovat arkipäivää, mahdollisen kiusaamisen aiheuttamat lukuisat sairauslomapäivät saattavat johtaa jopa urakehityksen hidastumiseen. (Mankkinen 1995, 102.) Mahdollisesti virassa toimivilla opettajilla koetun henkisen väkivallan käsitteleminen on hieman helpompaa kuin määräaikaisissa työsuhteissa toimivilla. Oman työpaikan menettämistä ei tarvitse pelätä samassa määrin, eikä ainakaan pelkästään tämän vuoksi tarvitse sietää kaikkea kiusaamista. Toisaalta vuosien työskentely samassa työyhteisössä myös saattaa altistaa opettajan vuosia jatkuvalla kiusaamiselle. Samoin työpaikan vaihtamien kynnys ongelman ratkaisuna lienee vakituisilla työntekijöillä määräaikaisissa työsuhteissa työskenteleviä korkeampi.

Valitettavasti aineistoni ei tarjonnut paljonkaan tietoa kollegoiden taholta opettajaan kohdistuvan kiusaamisen riskitekijöistä. Koulutaso tai koulun tyyppi saattoi olla yksi tekijä (ks. Nygren 1995). Samoin "tyypillisistä uhreista" ei paljonkaan kerrottu. Ehkä asiaa on vaikea määrittellä. Rossi-Kemppainen (1998, 116) tyypitteli tulostensa pohjalta opettajayhteisöissä kiusaamista kokeneet opettajat kahdeksaan "uhriluokkaan":

- hankalan kollegan uhri
- "johtaja koko opettajakuntaa vastaan" -tapaus
- ulkopuolinen työyhteisössä
- oppilaiden uhri
- koulun ulkopuolelle ulottuvan konfliktin uhri
- johtajan silmätikku
- johtajan suosikkijärjestelmän uhri
- hallinnollisten keinojen uhri

Tämä luokitus kertonee jotain opettajien työn riskitekijöistä kiusaamisen suhteen. Luokitus on kuitenkin varsin yleinen ja perustuu verraten pieneen pro gradu -tason tutkimuksen otantaan. Huomattavaa kuitenkin on, että useat luokituksen kohdista eivät kerro varsinaisesti kollegoiden taholta opettajiin kohdistuvasta kiusaamisesta, vaan kiusaajana näyttäytyy esimies. (ks. luku 3.4 "esimies kiusaajana"). Ehkä useat opettajien työyhteisössä tapahtuvat kiusaamistapaukset, myös sellaiset, joissa opettajat kiusaavat toisiaan, katsotaan aiheutuvan huonosta johtamisesta.

3.4 Esimies kiusaajana

3.4.1 Esimiesten opettajiin kohdistama henkinen väkivalta

Aineistoni perusteella voi päätellä, että opettajat joutuvat työssään myös esimiestensä kiusaamiksi. Aineistossani 14 tutkimuksessa ainakin viitattiin siihen mahdollisuuteen, että opettajat joutuvat esimiestensä kiusaamiksi. Usein opettajia kiusaava esimies vaikutti olevan rehtori, joskus alemman portaan esimies. Opettaja-lehden kyselyssä vuonna 2000 (Opettaja-lehden kysely lokakuu 2000) tuli esille myös tapauksia, joissa opettajan kiusaajaksi ilmoitettiin opetusviranomaisen. Tieteellisessä aineistossani viranomaisista opettajien kiusaajina ei kerrottu. Esimiestason kiusaaja työskenteli aineistoni tutkimuksissa poikkeuksetta kiusattujen opettajien jokapäiväisessä työyhteisössä. Mahdollisesti esimerkiksi tutkimuksissa, joissa huomioitaisiin rehtoreita kiusaavat tahot, viranomaiset näyttäytyisivät kiusaajina useammin.

Verrattuna sellaisen aineiston määrään, jossa opettajan kiusaajina näyttäytyivät oppilaat, esimiehiä opettajien kiusaajina käsitelleiden tutkimuksien määrä oli aineistossani varsin vähäinen. Esimiehet opettajien kiusaajina huomioivien tutkimuksien määrä aineistossani oli myös vähäisempi kuin niiden tutkimuksien määrä, joissa opettajien kiusaajina huomioitiin opettajien kollegat. Kuitenkin useimmissa opettajan kollegoita kiusaajina käsitelleissä tutkimuksissa mahdollisina opettajan kiusaajina huomioitiin myös esimiehet. Vaikuttaakin siltä, että oppilaita opettajien kiusaajina käsitellään omilla erillisissä tutkimuksissaan kun taas sekä kollegoita että esimiehiä opettajien kiusaajina käsitellään usein samoissa tutkimuksissa otsikon "työyhteisö" alla.

Aineistoni tutkimuksista vain yksi (Blase & Blase 2003) käsitteli pelkästään esimiesten opettajiin kohdistamaa henkistä väkivaltaa. Muut tässä luvussa esiintyvistä tutkimuksista, ovat samoja tutkimuksia, joita käsitelin opettajien kollegoiden osalta jo luvussa 3.3 "työtoveri kiusaajana". Esimiehet opettajien kiusaajina tulivat kollegoiden ohella esille kaikissa aineistooni kuuluneissa pro gradu -tutkielmissa (Kaitainen & Vintturi 1999; Kallionpää 2004; Korhonen 2002; Lahti & Louhiranta 1999; Rossi-

Kempainen 1998), joissa kartoitettiin opettajien kokema henkistä väkivaltaa työyhteisössään.

Myös Nygrenin (1995) ja Tasalan (2002) tutkimuksissa huomioitiin työtovereiden ohella myös esimiesten opettajiin kohdistama henkinen väkivalta. Nygrenin (1995) tutkimuksen osalta esittelin myös lähinnä esimiehille mahdollisia kiusaamisen tapoja jo luvussa 3.3. Myös Sugarin (1990) enemmänkin oppilaiden opettajille aiheuttamia ongelmia kartoittaneessa aineistossa tuli esille esimiesten opettajalle aiheuttama henkisen väkivallan tilanne, samoin Zirkelin (2002) lähinnä opettajan kohtaamaa rasismia käsitelleessä aineistossa. Lisäksi lähinnä tai pelkästään sukupuolista häirintää käsitelneiden tutkimuksien (Akita 2002; Coulter 1995; Mankkinen 1995) yhteydessä tuli ilmi myös esimiesten opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan tapauksia.

Maguiren (2001, 97) tutkimuksen osana tuli esille National Association of Schoolmasters and Union of Women Teachers - järjestön (1996) tutkimus, jossa kävi ilmi, että suurin osa opettajainhuoneiden kiusaajista oli esimiehiä. Tutkimuksen mukaan peräti 72 prosenttia opettajista (vastaajia 3500) kertoi tulleen itse kiusatuksi tai ainakin todistaneensa kollegaansa kohdistunutta kiusaamista jonkun työyhteisön jäsenen taholta. Tosin eräskin tutkimuksen vastaajista arveli, että sanaa "kiusaaminen" käytettiin helposti kuvaamaan mitä tahansa varsinkin esimiesten aiheuttamaa painetta opettajaa kohtaan.

Opettajien työyhteisön sisällä "opettajainhuonekiusaamisen tapauksissa" esimerkiksi aineistoni pro gradu -tutkielmien aineistossa esimies näyttäytyi opettajien kiusaajana vähintään yhtä usein kuin opettajien kollegat. Kaitaisen ja Vintturin (1999, 101) vastaajista suurin osa koki, että esimies oli ainakin jollain tavalla mukana kiusaamisessa. Muutamissa tapauksissa kiusaajaksi koettiin pelkästään esimies. Sekä Lahden ja Louhirannan (1999, 50) että Rossi-Kemppaisen (1998, 26) aineistoissa ilmeni, että yli puolet tapauksista oli sellaisia, joissa esimies oli ainakin jollain tavoin osallinen kiusaamiseen.

Kotimaisiin tutkimuksiin painottuneesta "työtoveri kiusaajana" -luvusta (3.3) poiketen laajimman kuvan esimiesten opettajiin kohdistamasta henkisestä väkivallasta tarjosi aineistossani yhdysvaltalainen Blasen ja Blasen (2003) tutkimus. Tutkimus oli varsin

mielenkiintoinen myös puheviestinnän näkökulmasta tarkasteltuna. Tutkimuksessa haastateltiin 50 opettajaa, joita heidän oma esimiehensä oli kiusannut. Jokaista opettajaa haastateltiin useaan otteeseen puolentoista vuoden aikana. Valtaosa haastatelluista oli naisia.

Tutkimuksensa tarpeellisuutta tutkijat perustelivat sillä, että opettajien stressiä ja rehtori-opettaja suhdetta sinänsä oli tutkittu aiemmin varsin paljon, mutta rehtoreiden vallan väärinkäyttöä ei ollut aiemmin paljonkaan tutkittu. Täten opettajiin kohdistuva henkinen väkivalta oli jäänyt tältä osin vähälle tutkimukselle. (Blase & Blase 2003, 6.) Aineistoni tukee osaltaan (varsinkin "oppilas kiusaajana -tapauksiin" verrattuna) tätä havaintoa sekä kotimaisen että ulkomaisen tutkimuksen osalta.

Voisi kuvitella, että esimerkiksi yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa esimiesten vallan väärinkäyttöä käsiteltäisiin yleisemmin kuin vaikkapa opettajien kollegoihinsa kohdistamaa henkistä väkivaltaa. Aineistoni ei tätä oletusta erityisesti tue, mutta tähän antaa osaltaan viitettä se, että aineistoni perusteella opettajiin kohdistuvaa sukupuolista häirintää ja fyysistä väkivaltaa vaikuttaa olevan tutkittu varsinkin yhdysvaltaisissa tutkimuksissa enemmän kuin muita opettajiin kohdistuvan väkivallan muotoja. Yhteistä näille näkökulmille on, että sekä sukupuolinen häirintä että fyysinen väkivalta lienevät lain mukaan rikoksia useimmissa länsimaissa. Myös esimiesaseman väärinkäyttö lieenee useissa maissa rikokseksi katsottava teko. Esimerkiksi kahden opettajan kiusatessa toisiaan kysymyksessä on "vain" henkinen väkivalta. Suomessa laki suojelee työntekijöitä myös henkiseltä väkivallalta. Monissa maissa näin ei ilmeisesti ole. Ehkä tämä vaikuttaa osaltaan myös tutkimuksen painopistealueisiin.

3.4.2 Esimiesten opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan kolme tasoa

Blasen ja Blasen (2003) tutkimuksen aineisto tarjosi selvästi kattavimman kuvan siitä, kuinka esimiesten opettajiin kohdistama kiusaaminen kouluissa ilmeni. Tässä luvussa esittelen heidän esittämänsä jaottelun esimiesten opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan ilmenemismuodoista. He jaottelivat esimiesten opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan kolmeen tasoon; epäsuoraan (hillittyyn), suoraan (yltyvään) ja suoraan (ankaraan) tasoon. Esittelen luettelon avulla kaikki (hieman mukailtuna) heidän tutki-

muksessaan havaitsemat esimiesten opettajiin kohdistuvan kiusaamisen ilmenemismuodot. Tämän jälkeen nostan seuraavissa alaluvuissa Blasen ja Blasen (2003) tutkimuksesta esille lähinnä ne esimiesten opettajiin kohdistaman kiusaamisen ilmenemismuodot, jotka nousivat esille myös muussa aineistossani.

Aineistoni perusteella vaikutti, että rehtorien käyttämät hallinnolliset keinot (esim. työn jakamisen tapa) ja toisaalta esimiesten osoittaman tuen puute ja muut hallinnollisia keinoja selkeämmin "opettajan henkilöön" kohdistuvat loukkaukset, kuten julkinen haukkuminen nousivat selkeimmin esille esimiesten opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan kokemuksina. Käsittelen näitä kahta kiusaamisen ilmenemismuotoa omina alalukuinaan otsikoiden "rehtori kansliassa: hallinnolliset keinot" ja "rehtori alaistensa keskellä: tuen puute ja epäsoviva käytös" otsikoiden alla. Hallinnolliset keinot ja tuen puute sijoittuisivat Blasen ja Blasen (2003) luokittelussa lähinnä hillityn, osin myös yltyvän henkisen väkivallan tasolle. Muun aineistoni perusteella aineistoni jako tässä pääluvussa edellä esittämäni kahteen alalukuun on mielestäni perusteltua.

Lisäksi sukupuolinen häirintä nousi myös esimiesten opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan muotona aineistossani esille. Tässäkin yhteydessä, samoin kuin oppilaita ja työtovereita kiusaajina (ks. luvut 3.2.3. ja 3.3.3) käsittelevien lukujen yhteydessä, sukupuolinen häirintä näyttäytyi hieman omanlaisenaan ja tietyllä tavalla monitahoisempana henkisen väkivallan muotona kuin yksittäiset kiusaamisen tavat. Yksittäisiä kiusaamisen tapoja käytettiin aineistoni perusteella sukupuolisen häirinnän välineinä varsin vaihtelevasti ja eri tavoin. Käsittelen sukupuolista häirintää myös tässä luvussa omana alalukunaan. Sukupuolinen häirintä sijoittuisi Blasen ja Blasen (2003) luokittelussa ankan henkisen väkivallan tasolle.

Blase ja Blase (2003, 24-25, 30-92) jakoivat rehtoreiden (tai muiden esimiesten) opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan ilmenemismuodon mukaan kolmeen pääluokkaan, jotka jakautuivat vaihtelevaan määrään erilaisia alakohtia:

1. Epäsuora, hillitty (moderate) henkinen väkivalta

- * Opettajien ajatusten, tarpeiden ja tunteiden vähättely
 - Piittaamattomuus, henkilökohtainen tunteettomuus ja välttely
- * Opettajien eristäminen ja hylkääminen.
 - Opettajien välisten asioiden kontrollointi
 - Tuen puute opettajan joutuessa vaikeisiin tilanteisiin oppilaiden tai oppilaiden vanhempien kanssa
- * Pidättäytyminen resurssien käyttämisestä
 - Resurssien jättäminen hyödyntämättä tai opettajan tarvitseman hyväksynnän kieltäminen
 - Opettajan ammatillisten kehitysmahdollisuuksien jarruttaminen
 - Opettajan ansioiden kieltäminen tai opettajan ansion ottaminen rehtorin nimiin
 - Sairauslomien vaikeuttaminen
- * Tiettyjen opettajien suosiminen
- * Hyökkäävä tai loukkaava käyttäytyminen opettajaa kohtaan

2. Suora, yltyvä (escalating) henkinen väkivalta

- * Vakoilu
- * Sabotointi
- * Varastaminen
- * Opettajan työvälineiden tuhoaminen
- * Epäasiallisten vaatimusten esittäminen
 - Saivartelu (esim. työn laadusta)
 - Ylikuormittaminen
- * Kriittisyys
- * Opettajan yksityinen kritisointi
 - Suora opettajan kritiikki
 - Leimaaminen ja epäreilu luokittelu
 - Tarkoituksellisen epämääräinen kritisointi
 - Toisenkäden tiedon käyttäminen kritisoinnissa
 - Juoruilu
 - Opettajan kollegoiden mainostaminen taitavampina
- * Opettajan julkinen kritisointi

3. Suora, ankara (severe) henkinen väkivalta

- * Valehtelu
- * Tulenarka tai ilkeä käyttäytyminen
- * Pelottelu
- * Oikeuttamaton nuhtelu
- * Epäreilu arviointi
- * Tietyn opettajan oppilaiden epäreilu kohtelu
- * Opettajien savustaminen pois työstään
- * Opettajien liikkumisen hankaloittaminen
- * Sukupuolinen häirintä
- * Rasismi

Luettelo on monipuolinen ja kertoo paljon siitä, kuinka monimuotoista henkinen väkivalta voi olla. Mielestäni luettelo tukee oletusta henkisen väkivallan ilmiön hyvin viestinnällisestä luonteesta. Valtaosa luokituksessa esiintyvistä kiusaamisen keinoista on mielestäni luokiteltavissa viestinnän keinoiksi. (Esimerkiksi varastaminen ei kuulu näihin keinoihin ainakaan, jos kohde ei tiedä, kuka teon takana on.) Kiusaamista voi ilmentää esimerkkien mukaisesti vaikkapa pelkästään verbaalisesti (esim. "suora opettajan kritiikki") esimerkiksi sähköpostilla tai jopa pelkästään nonverbaalisten keinojen avulla (esim. "henkilökohtainen tunteettomuus").

Luettelon esittelemissä kiusaamisen tavoissa on nähtävissä yhtäläisyyksiä työtovereiden opettajiin kohdistaman kiusaamisen ilmenemistapoihin. (ks. luku 3.4.2 "kiusaamisen tapoja eristämisestä mustamaalaamiseen".) Esimerkiksi Rossi-Kemppaisen (1998, 116) "uhrityyppien" luokituksessa tulivat esille mm. "johtajan suosikkijärjestelmän uhri" ja "hallinnollisten keinojen uhri". Blasen ja Blasen (2003) luokituksessa nämä kiusaamisen ilmenemismuodot asettuisivat tasolle yksi "hillittyyn henkiseen väkivaltaan". Nygrenin (1995, 72) esittämän luettelon ilmentämistä kiusaamisen tavoista esimerkiksi juoruilu sekä ylikuormittaminen sijoittuisivat Blasen ja Blasen (2003) luokittelussa toiselle tasolle "yltyvään henkiseen väkivaltaan". Esimerkiksi Akitan (2002) kokemat sukupuolisen häirinnän tapaukset taas sijoittuisivat kolmannelle tasolle "ankaraan henkiseen väkivaltaan".

Tämä on kuitenkin vain yksi tapa luokitella kiusaamista. Vaikka luokittelu osoittaa henkiselle väkivallalle eri tasoja Blase ja Blase (2003, 23) korostivat kuitenkin, että riippumatta siitä, mille tasolle opettajan kohtaama henkinen väkivalta sijoittuu heidän luokittelussaan, väkivallan vaikutukset voivat olla aivan yhtä vakavia kaikilla luokituksen tasoilla.

Rehtorien opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan vaikutuksiksi tutkimuksessa todettiin mm. stressi, pelkotilat, vihan tunne, traumat, oman ammattitaidon epäily, shokkitilat, nöyryytyksen tunne, eristäytymisen tai eristetyksi tulemisen tunne, itsetunnon tuhoutuminen, ihmissuhteiden vaikeutuminen, päätöksenteon hankaloituminen, masennus, työmotivaation lasku, itkeskely, saman ikävän asian toistumisen tunne, psyykkiset ja fyysiset ongelmat, työn vaihtamisen ajatukset ja negatiiviset vaikutukset opettajan henkilökohtaiseen, työn ulkopuoliseen, elämään. (Blase & Blase 2003, 25.)

Useimmat tutkituista opettajista olivat vakuuttuneita, että heitä kaltoin kohdellut rehtori oli hyvin tietoinen teoistaan ja aiheuttamastaan vahingosta. Jos opettajat ilmaisivat, että he kärsivät rehtorin käytöksestä, rehtorit useimmiten kielsivät mitään olevan pielessä. Kiusatun opettajan syytökset johtivat useissa tapauksissa opettajan pahenevaan kiusaamiseen, sen jälkeen kun kiusaava esimies oli ensin leimannut syytökset epätosiksi. Näin ollen opettajat useimmiten vaikenivat ja kärsivät hiljaisuudessa. (Blase & Blase 2003, 75.)

Mahdollisesti opettajien työpaikan menettämisen pelko on suurimmillaan juuri esimiesten kiusatessa opettajia. Esimiehet voivat vaikuttaa opettajien työllistymiseen tai työssä pysymiseen huomattavasti enemmän kuin esimerkiksi oppilaat tai opettajan työtoverit. Voisi kuvitella, että valittamisen kynnyksistä tapauksista, joissa esimies kiusaa opettajaa voi olla tämän vuoksi varsin suuri, erityisesti määräaikaisissa työsuhteissa toimivilla.

3.4.3 Esimies kansliassa: hallinnolliset keinot

Esimies poikkeaa kiusaajana esimerkiksi opettajan kollegoista erityisesti siinä, että esimies pystyy vaikuttamaan ainakin jossain määrin opettajien työllistymiseen ja palkkaan. Rehtoreilla saattaa joissain tapauksissa esimerkiksi olla valta palkata itsenäisellä päätöksellään opettajia määräaikaisiin työsuhteisiin. Samoin virkojen täyttämässä rehtoreilla on usein painava sanansa sanottavana. Rehtorit myös saattavat päättää esimerkiksi Suomessa mahdollisesti hyvinkin itsenäisesti, tiettyjen säädettyjen resurssien puitteissa, opettajien tuntijaosta, joka vaikuttaa suoraan opettajien palkkaukseen. Esimerkiksi peruskoulun opettajille maksetaan lisäpalkkaa ns. opetusvelvollisuuden ylittävistä ylitunneista. Näiden tuntien määrää säätelemällä rehtori voinee halutessaan vaikuttaa useissa tapauksissa paljonkin opettajan työn määrään ja myös palkkaukseen. Esimerkiksi Kaitainen ja Vintturi (1999, 102) sekä Lahti ja Louhiranta (1999, 49) havaitsivat, että jotkut opettajat kokivat tulleen kiusatuiksi juuri tuntijaon vaikuttamisen avulla.

Hallinnollisiin kiusaamisen keinoihin voi lukea mielestäni myös esimerkiksi opettajien "turhan juoksuttamisen". Opettaja "juoksuttavista" rehtoreista kerrottiin joissain

esimerkeissä (esim. Kallionpää 2004, 41-42). Muutamissa tapauksissa rehtori saattoi kiusata opettajia esimerkiksi ohjaamalla opettajan oppitunnit toistuvasti kyseisen aineen opetukseen sopimattomiin tiloihin. (esim. Blase & Blase 2003, 37; Lahti & Louhiranta 1999, 63). Yleisemmin työn vaikeuttamisesta kiusaamisen keinona kerrottiin tutkimuksissa myös joissain tapauksissa (esim. Rossi-Kemppainen 1998, 72-73).

Opettajien mielestä rehtoreiden turhan autoritaarista johtamistapaa saatettiin myös joissain tapauksissa pitää ongelmana. Myös jos rehtori ikään kuin eristi itsensä liiaksi opettajista, tilanne saattoi johtaa siihen, että opettajat kokivat rehtorin kiusaavan heitä välttelemällä opettajia. Välttely saattoi olla rehtorin tavoittamattomuutta tai jopa sitä, että rehtori ei toistuvasti vastannut opettajien viesteihin. Esimerkkeinä mainittiin jopa tilanteita, joissa rehtori ei vastannut opettajien kasvokkain esitettyihin suoriin kysymyksiin tai katseli enemmän televisiota kuin otti kantaa opettajalle tärkeään ongelmaan. Opettajan toiveiden mitätöinti tai huomiotta jättäminen vaikutti olevan varsin käytetty rehtorien opettajaan kohdistaman henkisen väkivallan muoto. Myös tapaukset, joissa rehtori ei vuosien työskentelyn jälkeenkään muistanut opettajan nimeä, saattoivat tuntua opettajista kiusaamiselta. (Blase & Blase 2003, 27-33.) Tämänkaltaisia tilanteita voinee kuvata perinteisellä "norsunluutorni" -termillä. Rehtori on tornissa, tornin juurella odottavan opettajan tavoittamattomissa. Toisaalta tuskin rehtorit voivatkaan aina olla opettajan käytettävissä, mutta jos rehtorin tavoittamattomuus osuu usein juuri tietyn opettajan kohdalle, kyseessä voinee olla henkisen väkivallan tilanne.

Opettajat saattoivat kokea kiusaamiseksi myös esimerkiksi koulun taloudellisten- tai koulutusresurssien jakoperusteet. Jos rehtori ei antanut esimerkiksi opettajan toteuttaa jotain projektia, vaikka se taloudellisesti olisikin ollut mahdollista tai kielsi esimerkiksi ajankäytön projektien suunnittelua varten, se saatettiin useissa tapauksissa kokea kiusaamiseksi. (Blase & Blase 2003, 38.) Tasalan (2002, 43-46) aineistossa ilmeni myös tapaus, jossa eräs opettaja koki henkisenä väkivaltana, että hänen ei annettu osallistua mihinkään pitempiaikaiseen projektiin tai koulun kehittämishankkeeseen. Hän ei myöskään päässyt koulutukseen, vaikka hänen työtoverinsa pääsivät. Opettaja tosin koki tämän enemmänkin syrjintänä kuin kiusaamisena.

Blase ja Blase (2003, 40-41) havaitsivat, että kaikki heidän haastattelemansa opettajat liittivät kiusaavan rehtoriinsa toimii jonkinasteisen "suosikkijärjestelmän" käyttämi-

sen. Rehtorit saattoivat valita opettajakunnasta suosikkiopettajansa ja osoittaa puheiltaan ja eleillään varsin suoraankin, keitä nämä suosikit olivat. Valitut suosikkiopettajat saattoivat saada erivapauksia ja jopa tulla ja mennä tarkoista työajoista välittämättä. Jos suosikkiopettajan kollegat olisivat syyllistyneet samaan, rehtori olisi mahdollisesti rankaissut heitä. Myös Nygrenin (1995, 72) opettajayhteisöjen kiusaamisen tapoja ilmentäneessä listassa "suosikkijärjestelmä" tuli esille. Lahti ja Louhiranta (1999, 19) havaitsivat myös, että jotkut opettajat kokivat ongelmaksi sen, että rehtori tukeutui tiettyihin opettajiin.

Työn määrän jakaminen eri opettajien kesken on usein myös rehtorin vastuulla. Jos opettaja kokee tulevansa yli- tai alikuormitetuksi, se saattaa joissain tapauksissa tuntua opettajasta kiusaamiselta. Nygren (1995, 89-90) havaitsi työn jakamisessa jopa koulu-tyyppien välisiä yleisiä eroja. Teknillisissä oppilaitoksissa oli yleisempää alikuormittaa opettajia. Terveystieteiden oppilaitoksissa taas oli yleisempää ylikuormittaa opettajia, mutta toisaalta väheksyä opettajien ammattitaitoa. Alikuormittamisen keinoksi Nygren mainitsi esimerkiksi tilanteet, joissa opettajalle annettiin vain tehtäviä, jotka sattuivat muilta jäämään. Myös Blase ja Blase (2003, 54) havaitsivat liian työn jakamisen tietyille opettajalle käytetyksi henkisen väkivallan muodoksi. Opettajien alikuormittamisesta he eivät juuri kertoneet.

Myös joidenkin rehtorien harrastama "niuhottaminen" esimerkiksi työajoista tai työn laadusta saattoi tuntua joistakin opettajista kiusaamiselta. Esimerkiksi eräällä rehtorilla oli tapana vahtia aamulla kellon kanssa opettajien saapumisaikoja työpaikalle. Jos opettaja oli esimerkiksi aamulla minuutin myöhässä, rehtori myös vahti, että kyseinen opettaja korvasi minuutin työpäivän lopuksi. Jotkut rehtorit saattoivat myös esimerkiksi vahtia, että opettajat lopettivat oppituntinsa tasan säädettyinä aikana, oli opettajalle sitten vielä sanottavaa oppilailleen tai ei. (Blase & Blase 2003, 53-54.) Joissain tapauksissa rehtorit saattoivat myös tarkkailla opettajia virkavirheiden löytymisen toivossa, jotta voisivat savustaa nämä ulos koulusta. Rehtori saattoi myös suoranaisesti myöntää yrittävänsä saada kyseisen opettajan pois koulusta. (Lahti & Louhiranta 1999, 46, 65.)

Yhdysvaltalaisessa ympäristössä koulujen rehtorit myös joutuivat arvioimaan alaistensa työsuorituksia varsin kattavasti opetusviranomaisten vaatimuksesta. Joissain tapa-

uksissa rehtorit suorittivat arvioinnin opettajien mielestä epäilemättä. Tällöin opettaja saattoi kokea tilanteen kiusaamisena. (Blase & Blase 2003, 82.) Tämänkaltainen mahdollinen kiusaamisen keino lienee syytä huomioida enenevässä määrin myös Suomessa. Esimerkiksi yliopistoissa ollaan siirtymässä palkkausjärjestelmään, jossa henkilökunnan (myös opettajien) työsuorituksia tullaan mahdollisesti arvioimaan palkkausta varten esimiesten toimesta.

Tässä luvussa mainitut esimerkit olivat pakoin vain esimerkkejä yksittäistapauksista. Jotkut esimerkit eivät välttämättä kuvaa yleisimpiä rehtoreiden opettajiin kohdistaman kiusaamisen tapoja, mutta kaikille esimerkeille ja tapauksille on yhteistä, että kiusaamisen tapoina ne ovat ainakin "tehokkaimmillaan" mahdollisia vain esimiesasemassa oleville henkilöille. Esimerkiksi oppilaat tai opettajan työtoverit eivät pysty kohdistamaan esitellyn tyyppistä "hallinnollista" henkistä väkivaltaa opettajia kohtaan.

3.4.4 Esimies alaistensa keskellä: tuen puute ja epäsovinnainen käytös

Blase ja Blase (2003, 76) havaitsivat, että esimerkiksi rehtoreiden opettajiin kohdistama valehtelu, epämääräinen kritisointi, työstä pois "savustaminen" ja tuen puute miellettiin kuuluvaksi saman tyyppisiksi esimiesten opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan muodoiksi. Blase ja Blase havaitsivat, että varsinkin valehtelun avulla opettajan maineen mustaaminen oli varsin yleinen kiusaamisen muoto. Muussa aineistossani esimiehen osoittaman tuen puute korostui edellä mainitsemistani kiusaamisen keinoista eniten.

Esimiehen opettajaan kohdistama kiusaaminen saattoi esimerkiksi olla johtajan välittämättömästä suhtautumisesta tai julkista vähättelyä. Myös vähätteleviä eleitä, ilmeitä sekä huutamista pidettiin kiusaamisena. (Kaitainen & Vintturi 1999, 102.) Rehtorit saattoivat kritisoida opettajia julkisesti joko oppilaiden tai opettajan kollegoiden edessä, missä tahansa koulun tiloissa. Esimerkiksi henkilökunnan kokouksissa rehtorin opettajiin kohdistama kritiikki saattoi tuntua opettajista kiusaamiselta, varsinkin jos opettaja koki syytökset aiheettomiksi. Myös tilanteita, joissa rehtori esimerkiksi ilmestyi kesken tunnin opettajan luokkaan ja alkoi säätää opettajaa, pidettiin henkisenä väkivaltana.

Useissa tilanteissa rehtorin opettajaan suuntaamaa kritiikkiä oli niin epämääräistä, että siihen vastaaminen saattoi olla hankalaa. (Blase & Blase 2003, 58-65.)

Epäasiallisen käytöksen lisäksi opettajat kokivat henkisenä väkivaltana rehtorien osoittaman tuen puutteen. Tuen puute saattoi tulla esille esimerkiksi tilanteissa, joissa rehtorin olisi kuulunut selvittää jokin opettajaa kohdannut ongelma, mutta rehtori ei tehnyt asialle mitään. Tyypillisiä esimerkkejä tuen puutteesta olivat tilanteet, joissa opettaja oli vaikeuksissa oppilaiden tai oppilaiden vanhempien kanssa. Rehtorit saattoivat hoitaa tilanteita välinpitämättömästi tai opettajien mielestä epäreilusti. (Blase & Blase 2003, 34-35.) Lienee myös mahdollista, että tämänkaltaiset tilanteet saattavat olla merkkejä rehtorin kiireisyydestä tai silkasta laiskuudesta. Kuitenkin jos vaikkapa rehtorin laiskuudesta johtuva välinpitämättömyys tai ongelmatilanteiden selvittäminen "minulla on kiire, hoida itse" -tyyliin kohdistuu usein samaan opettajaan, opettaja saattaa kokea tilanteet kiusaamisena.

Esimiehen opettajaa kohtaan osoittaman tuen puuttuminen koettiin henkiseksi väkivallaksi myös esimerkiksi Nygrenin (1995, 90) aineistossa. Sugar (1990, 485) kertoi tapauksesta, jossa opettaja ilmoitti rehtorille joutuneensa oppilaan fyysisen hyökkäyksen kohteeksi. Rehtori ei tehnyt asialle mitään. Zirkelin (2002, 429) kuvailemassa tapauksessa opettaja ilmoitti rehtorille joutuneensa oppilaidensa rasistisen kiusaamisen kohteeksi. Esimies piti kiusaamista ammattiin kuuluvana tekijänä, joka kuuluu sietää. Rehtori ei tehnyt asialle mitään, vaikka kiusattu opettaja teki asiasta virallisen ilmoituksenkin.

Japanilaisessa koulussa oppilaat kertoivat naisopettajalle miesopettajan ahdistelevan tyttöoppilaitaan esimerkiksi koskettelemalla ja puhelinsitoilla. Kun naisopettaja ilmoitti asiasta rehtorille, rehtori ei ottanut asiaa vakavasti ja syytti oppilaita flirttailusta ja miesopettajien viekoittelusta. Tämän esittämänsä valituksen jälkeen naisopettaja joutui rehtorin epäsuosioon ja hänen toivottiin eroavan. (Akita 2002, 8.) Esimerkki osoittaa, että esimiehen osoittaman tuen puute voi jopa johtaa opettajan epäreiluun kohteluun, jos esimies leimaa opettajan "hankalaksi tapaukseksi" tai "valittajaksi".

Tilanteissa, joissa opettajat kiusasivat työtovereitaan, opettajat kokivat sosiaalisen eristämisen yhdeksi yleisimmistä kiusaamisen ilmenemismuodoista. Rehtorin opetta-

jalle osoittaman tuen vähäisyys tai välinpitämättömyys ovat tietyllä tavalla samantyyppisiä kiusaamisen ilmenemistapoja. Eristämiselle, tuen puutteelle ja välinpitämättömälle suhtautumiselle on yhteistä, että opettaja mahdollisesti kokee jääneensä yksin. Voi olla, että tämänkaltainen kiusaaminen työyhteisöissä saattaa tuntua työntekijästä erityisen ahdistavalta.

3.4.5 Sukupuolinen häirintä

Esimiesten opettajiin kohdistamat sukupuolisen häirinnän tapaukset aineistossani olivat varsin erityyppisiä. Häirintä saattoi ilmentyä esimerkiksi karkeina vitseinä, ulkoisuuden arvioimisena tai jopa fyysisenä kosketteluna. Osin tapaukset olivat kertaluonteisia, paikoin hyvinkin pitkäkestoisia. Esimerkiksi Blasen ja Blasen (2003, 90) aineistossa eräässä tapauksessa rehtorin sukupuolinen häirintä naisopettajaa kohtaan kesti yhdeksän vuotta.

Akitan (2002, 8) tapauksessa rehtori kysyi häneltä työpaikkahaastattelussa, aikooko tämä mennä lähitulevaisuudessa naimisiin. Rehtori oli kieltävästä vastauksesta hyvin mielissään. Rehtori antoi ymmärtää, ettei palkkaisikaan naimisiin menevää naista, koska hän ilmeisesti oletti, että naimisissa oleva nainen jättää työnsä, kuten japanilaisessa kulttuurissa on tapana. Työpaikkahaastattelu jatkui haastattelijan toteamuksella, jossa toivottiin hakijan olevan mies. Tällöin hänet rehtorin mukaan palkattaisiin heti. Hakijan annettiin myös ymmärtää, että hän olisi parempi hakija, jos työnantajat olisivat tunteneet jonkun hänen miespuolisen sukulaisensa.

Ensimmäisellä työviikolla Akita kutsuttiin miespuolisen apulaisrehtorin puhutteluun. Opettajan kävelytyyliä moitittiin liian epänaiseelliseksi. Akita kuvaili olonsa olleen hyvin loukattu, mutta japanilaiseen tapaan hän vaikenä ja tyytyi pyytämään anteeksi kävelytyyliään. Kulttuurissa on tapana olla hyvin nöyrä vanhempia ja korkeammassa asemassa olevia kohtaan. Varsinkin naisen on lähes mahdotonta asettaa miehen mielihyvä kyseenalaiseksi. Tässä tapauksessa vararehtori olisi "menettänyt kasvonsa", jos opettaja olisi vastustanut häntä. (Akita 2002, 8.) Akitan tapauksen esimerkit ovat mahdollisesti osin sidoksissa japanilaiseen kulttuuriin, mutta samankaltaisia tapauksia tuli esille myös yhdysvaltalaisissa tutkimuksissa.

Esimerkiksi eräässä tapauksessa rehtori tuli kesken tunnin naisopettajan luokkaan ja pyysi tätä kävelemään luokseen luokan eteen. Syyksi rehtori ilmoitti pelkästään halunsa nähdä opettajan kävelevän. Koko luokallinen oppilaita oli kuulolla. Samainen rehtori myös myönsi naisopettajalle, ettei palkkaisi kouluunsa kuin kyseisen naisopettajan tapaan kauniita naisopettajia, olivat nämä sitten kuinka päteviä tahansa. (Blase & Blase 2003, 90.)

Naisopettajien vaatetuksen kehuminen tai opettajien nimittely esimerkiksi opettajan ulkonäköön liittyvillä lempinimillä saattoivat myös tuntua naisopettajista häirinnältä. Muutamissa esimiesten opettajiin kohdistamissa häirintätapauksissa raportoitiin myös fyysisestä koskettelusta. Rärkeimmässä sukupuolisen häirinnän esimerkissä miesrehtorilla oli tapana toistuvasti halata nuorta naisopettajaa ja suudella tätä suoraan suulle. Naisopettaja ei uskaltanut valittaa asiasta työpaikan menettämisen pelossa. (Blase & Blase 2003, 91.) Coulterin (1995) aineistossa sukupuolinen häirintä tuli esiin esimerkiksi tapauksena, jossa esimies kritisoi naisopettajaa, koska "tämä ei valaissut hänen päiväänsä". Mankkisen (1995, 99) aineistossa esimies vaati alaiseltaan muutamissa tapauksissa seksuaalista kanssakäymistä vastineeksi alaisen urakehityksen edesauttamisesta.

Oppilaat kohdistivat opettajiinsa paikoin hyvinkin karkeaa kieltä ja epäsopivia ehdotuksia. Kielellisiin ylilyönteihin eivät ilmeisesti syyllisty pelkästään nuoret oppilaat. Oppilaiden osalta nuori ikä voinee joissain tapauksissa selittää "kielellisen arviointikyvyn" puutetta. Esimiesten tai muiden aikuisten osalta näin ei liene. Ylilyönteihin saattoivat kuitenkin yksitääntapauksina syyllistyä myös esimiehet. Blasen ja Blasen (2003, 90-91) haastattelema opettaja kertoi esimerkiksi erään rehtorin mauttomista seksuaalissävyytteistä ehdotuksista, kuten: "Tule toimistooni niin...". Myös mahdollisesti vitseiksi tarkoitettut tokaisut, kuten: "Hermostuttaako sinua olla kanssani kahden?" saattoivat tuntua opettajista ahdistavilta.

3.5 Oppilaiden vanhemmat kiusaajina

Aineistoni perusteella opettajiin kohdistuu henkistä väkivaltaa myös oppilaiden vanhempien taholta. Oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistamaa kiusaamista on kuitenkin aineistoni perusteella tutkittu vähän. Aineistostani löytyi vain 7 tutkimusta tai kirjaa, joissa oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistama henkinen väkivalta oli millään tavoin huomioitu. Näistäkin aineistoni seitsemästä osasesta viisi oli tutkimuksia, joissa vanhempien taholta opettajiin kohdistuva kiusaaminen oli huomioitu vain tutkimuksen, usein hyvin vähäisenä, osana. Näin ollen tieto oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistamasta henkisestä väkivallasta jäi niukaksi.

Tutkimuksien määrä oli tässä yhteydessä mielestäni yllättävän vähäinen, jos määrää vertaa aineistooni kuuluneiden tutkimuksien kokonaismäärään. Tutkimuksien vähäisestä määrästä voinee päätellä joko, että vanhempien taholta opettajaan kohdistuvaa kiusaamista ei pidetä suurena ongelmana tai muut mahdolliset näkökulmat kiusaamiseen ovat tutkimuksen kannalta jollain tavoin hedelmällisempiä. Yksinkertaisin mahdollinen selitys asialle lienee kuitenkin, että oppilaiden vanhemmat eivät ole fyysisesti paikalla koululla työpäivien aikana. He eivät ole osa koulun jokapäiväistä työyhteisöä, johon kuuluvat oppilaat, opettajat, esimiehet ja muu henkilökunta, mutta eivät oppilaiden vanhemmat.

Pelkästään oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistamaa kiusaamista aineistossani käsitteli vain Lowen (2002) artikkeli. Valitettavasti juuri tämä artikkeli oli ainoa tässä luvussa käsittelemistäni tutkimuksista, joka ei ollut käytettävissäni kokonaisuena. Artikkelin lähtökohtana kerrottiin olevan lisääntyneet raportit vanhempien taholta opettajiin kohdistuvasta harmista. Englannissa raportit asiasta ovat päättyneet aina hallitustasolle saakka ja oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistama henkinen väkivalta ilmeisesti koetaan kouluissa todellisena ongelmana. Artikkelin tarjosi toimintaohjeita opettajille, joita oppilaiden vanhemmat kiusaavat. Varsinaisia tutkimustuloksia tai lähdeviitteitä tiivistelmässä ei esitelty, mutta on oletettavaa, että asiaa on englantilaisessa ympäristössä ainakin jollain tasolla tutkittu, jos oppilaiden vanhempien opettajaan kohdistama henkinen väkivalta koetaan näinkin suureksi ongelmaksi.

Voi olettaa, että opettajia kiusaavat vanhemmat ovat puheenaihe ja jonkinasteinen ongelma myös Yhdysvalloissa. Conn (2004, 104) huomioi kirjassaan myös oppilaiden vanhemmat mahdollisina opettajan kiusaajina. Monissa tapauksissa vanhemmat eivät olleet ainoita opettajan häiritsijöitä. Paikoin vanhemmat saattoivat tukea tai jopa auttaa lastaan opettajan kiusaamisessa. Conn (2004, 119) pohti myös ohimennen opettajan kasvatustehtävää ja -mahdollisuuksia suhteessa oppilaiden vanhempiin. Oppilaitahan opettajalla on mahdollisuus yrittää opastaa hyvien tapojen noudattamiseen aivan virkansa puolesta, oppilaiden vanhempien "kasvattaminen" ongelmatilanteissa onkin aivan toinen juttu.

Oppilaiden vanhemmat opettajien mahdollisina kiusaajina huomioitiin myös Fisherin ja Kettlin (2003, 81-82) tutkimuksessa. Tutkitut opettajat työskentelivät monenikäisten oppilaiden kanssa aina peruskoulusta high-schooliin saakka. 56 prosenttia vastaajista ilmoitti, että väkivallalla tai väkivallan pelolla on suora vaikutus heidän antamansa opetuksen laatuun. Huomion arvoista oli, että opettajat eivät pelänneet vain oppilaita, vaan 33 prosenttia vastaajista oli pelännyt oppilaiden vanhempia. Peruskoulun opettajat pelkäsivät oppilaiden vanhempia muita useammin. Vanhempien oppilaiden parissa työskentelevät pelkäsivät enemmän oppilaitaan.

Tutkimuksen otanta (vastaajia 393) oli sen verran suuri, että tuloksista voinee päätellä jotain ilmiön laajuudesta. Valitettavasti tutkimuksen raportoinnista ei käy ilmi, mitä opettajat erityisesti pelkäsivät. Huomioitavaa on kuitenkin, että huomattava joukko tutkimukseen vastanneista opettajista oli joutunut jossain vaiheessa uraansa fyysisen väkivallan uhriksi (Fisher & Kettl 2003, 81). Voi olla mahdollista (ks.myös luku 3.2.4), että yhdysvaltalaisessa ympäristössä opettajien kokema pelko fyysisen väkivallan uhriksi joutumisesta on yleisempää kuin esimerkiksi Suomessa.

Samankaltaisesta asiasta kertoi Sugar (1990, 486), joka arveli, että opettaja saattaa helposti saada oppilaan vanhempien vihat niskoilleen ilmoittaessaan oppilaan kotiin tämän huonosta menestyksestä tai huonosta käytöksestä. Opettajat myös saattavat työnsä puolesta joutua ilmoittamaan virallisille tahoille vakavista oppilasta uhkaavista vaaroista esimerkiksi mahdollisesta väkivallasta oppilaan kotona. Jos oppilaan vanhemmat tosiaan ovat väkivaltaisia lastaan kohtaan, saattaa väkivalta kohdistua ilmoituksen jälkeen syntipukkiin eli opettajaan, ainakin uhkausten muodossa.

Ferfolja (1998, 405) totesi, että opettajat saattoivat joutua oppilaiden vanhempien, samoin kuin oppilaidensa tai työtovereidensa, syrjinnän kohteiksi myös poikkeavan persoonansa (tässä seksuaalinen suuntautuminen) vuoksi. Opettajia häiritsivät pääasiassa oppilaat ja työtoverit, mutta myös oppilaiden vanhemmat osallistuivat häirintään joissain tapauksissa. Esimerkiksi eräässä tapauksessa, kun opettaja oli poistanut oppilaan luokasta huonon käyttäytymisen vuoksi, oppilaan äiti kirjoitti koulun rehtorille kirjeen, jossa syytti opettajaa homoseksuaalisten näkemystensä tuomisesta opetukseen.

Tämä tutkimus on vain yksi esimerkki opettajien erilaisuudesta mahdollisesti kumpuavasta henkisestä väkivallasta. Vaikka aineistoni joukosta löytyi vain tämä yksi suoranaisesti vanhempien taholta opettajaan kohdistuvan henkisen väkivallan esimerkki, on luultavaa, että opettajat eivät ole sen vapaampia ennakkoluulojen herättämisestä kuin muutkaan ihmiset. Lienee mahdollista, että oppilaiden vanhemmat tarkastelevat opettajia erityisen kriittisesti, koska opettajat ovat varsin paljon vastuussa heidän jälkikasvustaan. Jos opettajan edustamat arvot eivät istu yhteen vanhempien omien arvojen kanssa, voisi kuvitella, että helposti syntyy potentiaalinen konfliktitilanne opettajan ja huolehtivien vanhempien välille.

Vanhemmat opettajien kiusaajina huomioitiin myös saksalaisessa opettajien stressaantumisesta kartoittaneessa tutkimuksessa. Tutkimuksen lähtökohdissa huomioitiin muunlaisen työpaikkakiusaamisen ohella myös mahdollisuus, että opettajan ja oppilaiden vanhempien välit tulehtuvat ja tilanne stressaa opettajaa. Muina opettajien stressin aiheuttajina tutkittiin henkisen väkivallan lisäksi mm. työn määrä ja opettajien saamaa sosiaalista tukea. Henkisellä väkivallalla näytti olevan selkeä yhteys opettajien stressaantumiseen. (Van Dick & Wagner 2001, 246-248, 255.) Tuloksista ei kuitenkaan käynyt ilmi, missä määrin juuri vanhempien taholta opettajaan kohdistuva paine vaikutti stressin määrään. Mahdollisesti oppilaiden vanhempien aiheuttama paine on monissa tapauksissa merkittäväkin opettajien stressin lisääjä.

Viestinnällisesti mielenkiintoinen seikka ilmeni Cornillen, Pestlen ja Vanwyn (1999) tutkimuksessa. Heidän tutkimuksensa tulosten valossa näytti siltä, että jotkut opettajat käyttivät hieman dominoivampaa tapaa hoitaa konfliktitilanteita oppilaiden vanhempien kuin kollegoidensa kanssa. Ero ei kuitenkaan ollut niin merkittävä, että tutkijat olisivat vetäneet asiasta tarkempia johtopäätöksiä.

Ehkä on mahdollista, että opettajan asema antaa joidenkin opettajien mielestä opettajalle vanhempiin nähden tietynlaista valtaa. Opettajathan ovat tottuneet määräämään oppilaitaan, ehkä sama vaihde saattaa jäädä päälle keskusteltaessa oppilaista oppilaiden vanhempien kanssa. Tietenkin konfliktitilanteesta on matkaa henkiseen väkivaltaan, mutta jos opettajat hoitavat konflikteja vanhempien kanssa epäonnistuneesti, lieenee mahdollista, että pieni osa tapauksista kärjistyy sellaiselle asteelle, jonka joko oppilaan vanhemmat tai opettaja saattavat kokea henkiseksi väkivallaksi.

3.6 Artikkelit Opettaja-lehdessä

Opettajiin työssään kohdistuva henkinen väkivalta on viime vuosina huomioitu myös Opetusalan ammattijärjestön Oaj:n julkaisemassa Opettaja-lehdessä. Opettaja-lehti ei ole varsinainen tieteellinen julkaisu, joten käsittelen tässä luvussa lähinnä esimerkkien avulla sitä, kuinka opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa on lehdessä käsitelty. Tässä luvussa esittelemäni artikkelit on luetteloitu kirjallisuusluettelon liitteeseen 2 (muualla tässä työssä mainitsemani Opettaja-lehden artikkelit löytyvät myös varsinaisesta kirjallisuusluettelosta). Liitteessä 2 on luetteloituna kaikki löytämäni 22 Opettaja-lehden artikkelia, jotka käsittelivät tai huomioivat jollain tavalla opettajiin kohdistuvan henkisen väkivallan. Liitteessä on luetteloituna myös artikkeleita, joita en tässä luvussa käsittele.

Vaikka Opettaja-lehti ei varsinainen tieteellinen julkaisu olekaan, on lehden artikkeleissa joissain tapauksissa taustalla tieteellinen tutkimus. Eri alojen tutkijat ovat kirjoittaneet omista tutkimuksistaan artikkeleita Opettaja-lehteen, samoin tutkijoita on haastateltu joitakin artikkeleita varten. Myös joitakin tutkimukseni aineistoon kuuluneita tutkimuksia on esitelty Opettaja-lehdessä. Esimerkiksi Kivivuori (1998) esitteli lehteen kirjoittamassaan artikkelissa opettajiin kohdistuvaa väkivaltaa käsitelleitä tutkimuksiaan (Kivivuori 1996; 1997). Kivivuoren tutkimuksia Opettaja-lehdessä on esitelty myös päätoimittaja Laaksola (1998).

Myös aineistooni kuuluneita pro gradu -tutkielmia on esitelty Opettaja-lehdessä. Lahti ja Louhiranta (1999) esittelivät artikkelissaan omaa pro gradu -tutkielmaansa (1999).

Samoin Rantala (2004) esitteli lehdessä omaa pro gradu -tutkielmaansa, joka oli myöhemmin pohjana aineistossani olleelle Rantalan ja Keskinen (2005) tutkimukselle. Tämänkaltaiset tutkijoiden omat artikkelit eivät tuoneet aineistooni uutta tietoa, koska nämä artikkelit olivat käytännössä vain referaatteja heidän tutkimuksistaan. Kuitenkin esimerkiksi Kivivuoren (1998) artikkeli toimii esimerkkinä siitä, että Opettaja-lehden artikkelit eivät ole kautta linjan vailla vankkaakin tieteellistä pohjaa.

Opettaja-lehden artikkelit saattavat myös herättää keskustelua ja jopa saada aikaan tieteellisiä tutkimuksia. Lahelma (1994) kirjoitti Opettaja-lehden artikkelin, jossa kertoi yksittäistapauksena erääseen naisopettajaan kohdistuneesta raiskausuhkauksesta. Artikkelin herätti niin paljon keskustelua ja yhteydenottoja kirjoittajalle, että artikkeli toimi lähtölaukauksena Lahelman (1996) ja osin myös Lahelman, Palmun ja Gordonin (2000) opettajiin kohdistuvaa sukupuolista häirintää kartoittaneille tutkimuksille. Molemmat tutkimukset sisältyivät aineistooni.

Opettaja-lehdessä kirjoitettiin myös "vähemmän tieteelliseltä" pohjalta opettajiin kohdistuneista kiusaamistapauksista. Esimerkiksi Pakkanen (2005a) esitteli neljän kiusatuksi tulleen opettajan tarinan. Kuvauksissa tapauksissa opettajien kiusaajina toimivat oppilaiden vanhemmat. Vanhemmat kiusasivat opettajia muun muassa levittämällä opettajista perättömiä tietoja, joilla saattoivat saada jopa viranomaisia ja muita vanhempia kääntymään opettajia vastaan. Opettajia saatettiin kiusata myös esimerkiksi tuntikausia kestäneillä puhelinsoitoilla tai ottamalla yhteyttä vaikkapa lehdistöön opettajan maineen mustaamistarkoituksessa.

Pakkanen (2005b) otti myös esille yksittäistapauksen, jossa kaksi tyttöoppilasta levitti huhua, jonka mukaan miesopettaja kosketteli heitä. Opettaja sairastui mahdollisesti tapauksen aiheuttaman paineen vaikutuksesta ennen kuin selvisi, että syytökset olivat keksittyjä. Pakkanen artikkelissa pääsi ääneen myös Oaj:n apulaisosastopäällikkö, joka toi esille työturvallisuuslain sisältöä. Artikkelissa esiteltiin esimerkiksi lain kohta, jonka mukaan koulujen antama opetus on julkista. Esimerkiksi oppilaiden vanhemmat saisivat vapaasti tulla seuraamaan opetusta, mutta he eivät saisi puuttua opetuksen kulkuun. (Pakkanen 2005b.)

Tämän lain kohdan osalta voinee pohtia, olisiko tässä yksi lain mahdollistama "por-saanreikä" opettajia kiusaaville oppilaiden vanhemmille. Oppilaiden vanhemmathan voisivat halutessaan tulla vaikka joka päivä seisomaan luokan perälle opettajan teh-dessä työtään. Väärinkäytettynä opettaja voisi hyvinkin kokea tämänkaltaisen toimin-nan henkisenä väkivaltana. Aineistossani ei kuitenkaan tullut esille yhtään opetuksen julkisuuspykälään liittynyttä henkisen väkivallan tapausta tai ilmenemismuotoa.

Myös todellisia oikeustapauksia on käsitelty Opettaja-lehdessä. Oaj:n lakimies Kaup-pala (2000) pohti artikkelissaan oikeustapausta, jossa opettajaansa törkeällä pahoinpi-telyllä ja myöhemmin tappamisella uhannut 15-vuotias oppilas haastettiin oikeuteen uhkausten johdosta. Oppilas oli jo ennen kyseisiä uhkauksia käyttäytynyt väkivaltai-sesti opettajia ja oppilaita kohtaan. Oppilas oli myös saanut aiemmista väkivallan teoistaan rangaistuksia koulun taholta (esim. erottaminen määrääjäksi). Oaj:n laki-mies totesi artikkelissa omana mielipiteenään, että aiempien väkivallan tekojen vuoksi uhatulla opettajalla oli syytä uskoa oppilaan olevan uhkauksineen tosissaan. Käräjäoi-keus tuomitsikin oppilaan sakkoihin laittomasta uhkauksesta, mutta hovioikeus vapa-utti oppilaan syytteistä, koska "teko oli tehty pikemminkin ymmärtämättömyydestä tai harkitsemattomuudesta kuin piittaamattomuudesta lain kieltoja kohtaan".

Tämän yksittäisen oikeustapauksen valossa vaikuttaa, että opettajiin kohdistuva uhkai-lu saatetaan oikeudellisessa mielessä tulkita pelkästään "ammatin varjopuoleksi, joka täytyy sietää". Tieteellisen aineistoni joukossa ei ollut suomalaisia tutkimuksia, joissa opettajien kokeman henkisen tai fyysisen väkivallan oikeudellisia ulottuvuuksia olisi valotettu. Kansainvälisessä aineistossani oikeudellisiin näkökulmiin kiinnitettiin huo-miota (esim. Conn 2004).

Opettaja-lehdessä oli myös muutamia artikkeleita, joissa haastateltiin asiantuntijoita. Esimerkiksi Castrenin (2005) artikkelissa haastateltiin professori Soili Keskistä, joka on toimittanut teoksen "Valta, kilpailu ja kiusaaminen opettajan työssä" (2005). Teos sisältyi myös aineistooni. Haastattelussa Keskinen väitti useimpien opettajien joutu-neen kiusatuksi oppilaidensa toimesta. Hän kertoi myös esimerkiksi selvityksistään, joissa hän oli haastatellut vastavalmistuneita opettajia. Keskinen mukaan "jotkut ope-tajat ovat kokeneet ensimmäisessä työpaikassaan yllättävänä sen, että opettajayhteisö

koettelee tulokasta katsomalla sivusta kiusaamistakin sisältäviä vaikeita tilanteita, ikään kuin seuraten, kuinkahan se pärjää".

Tieteellisessä aineistossani nousi esille lähinnä esimiesten opettajalle osoittaman tuen puute henkisen väkivallan kokemuksena. Mahdollisesti myös työtovereiden osoittaman tuen puute vaikeissa tilanteissa voi muodostua opettajille henkisen väkivallan kokemukseksi.

Opettaja-lehti (Oaj) myös teettää säännöllisin väliajoin kyselyitä opettajien kokemuksista moninasiin tilanteisiin liittyen. Myös opettajiin (ja rehtoreihin) kohdistuvaa henkistä väkivaltaa kartoitettiin kyselyillä. Lokakuussa vuonna 2000 tehdyn varsin laajan (vastaajia 1125) kyselyn mukaan (Laaksola 2000, 3; Opettaja-lehden kysely lokakuu 2000) joka viides opettaja kertoi olleensa jatkuvan oppilaan tai oppilaiden opettajaan kohdistaman kiusan kohteena edeltäneen vuoden aikana. Joka toinen vastaaja ilmoitti tuntevansa opettajan joka oli joutunut kiusatuksi. Kyselyn mukaan eniten kiusaamista kokivat yläasteen opettajat. Joka kolmas yläasteen opettaja ilmoitti joutuneensa kiusatuksi. Sekä ala-asteilla, lukioissa että ammatillisissa oppilaitoksissa noin 16-17 prosenttia vastaajista oli joutunut edeltäneen vuoden aikana oppilaiden kiusaamaksi. Yliopiston lehtoreista vajaa kymmenen prosenttia oli joutunut opiskelijoidensa kiusaamisen kohteeksi edeltäneen vuoden aikana.

Pääasiassa oppilaiden opettajiin kohdistaman kiusaamisen kerrottiin olleen "huorittelua" ja "haistattelua". Myös opettajien nimittely esimerkiksi "homoksi, lesboksi, hulluksi, ällöksi tai lehmäksi" oli kyselyn mukaan yleistä. Nimittelyyn liittyi usein sormimerkkejä ja kiroilua. Vajaa viidennes kiusaamisen kohteiksi joutuneista opettajista oli joutunut myös oppilaan väkivaltaisen käyttäytymisen tai väkivallalla uhkaamisen kohteeksi. Kyselyn mukaan opettajia kiusasivat oppilaiden lisäksi myös kollegat tai opetusviranomaiset. Joka viides vastaajista ilmoitti joutuneensa näiltä tahoilta heihin kohdistuneen kiusaamisen kohteeksi. Kollegoiden opettajaan kohdistaman henkisen väkivallan kohteeksi vaikuttivat joutuvan yleisimmin yliopiston lehtorit ja ammatillisten oppilaitosten opettajat. Yleisimmin kollegoiden opettajiin kohdistama kiusaaminen ilmeni eristämisenä. Sukupuolinen häirintä todettiin kyselyssä esimerkiksi eristämistä selvästi harvinaisemmaksi henkisen väkivallan muodoksi. Runsas kaksi prosenttia

vastaajista ilmoitti kokeneensa työssään sukupuolista häirintää edeltäneen vuoden aikana. (Laaksola 2000, 3; Opettaja-lehden kysely lokakuu 2000.)

Vuoden 2005 kesäkuun kyselyssä kartoitettiin myös rehtoreiden kokemaa kiusaamista. Vastaajina tässä kyselyssä oli 609 opettajaa. Kyselyssä kävi ilmi rehtoreiden kokeman kiusaamisen lisäksi, että lähes neljännes opettajista ilmoitti joutuneensa oppilaiden henkisen väkivallan kohteeksi. Vajaa viidennes opettajista oli joutunut oppilaiden vanhempien kiusateon kohteiksi. (Laaksola 2005, 14.)

Kyselyt eivät olleet varsinaisia tieteellisiä tutkimuksia, mutta ne kertovat kuitenkin jotain opettajien kohdistuvan henkisen väkivallan esiintymisestä. Kyselyjen tulokset ovat hyvin samansuuntaisia verrattuna tieteellisen aineistoni tarjoamaan kuvaan opettajiin kohdistuvasta henkisestä väkivallasta. Niin Opettaja-lehden kyselyissä kuin tieteellisessä aineistossani opettajien kiusajana näyttäytyi usein oppilas. Oppilaiden kiusaaminen ilmeni useimmiten loukkaavana käytöksenä opettajaa kohtaan. Myös opettajiin kohdistuvaa uhkailua tuli esille sekä Opettaja-lehden kyselyissä että tieteellisessä aineistossani. Opettajien joutuessa kollegoidensa kiusaamiksi yleinen kiusaamisen ilmenemismuoto vaikutti olevan kyselyjen ja tieteellisen aineistoni perusteella opettajan sosiaalinen eristäminen työyhteisössään.

Tässä luvussa esittelemäni Opettaja-lehden artikkelit ovat esimerkkejä siitä, että opettajiin kohdistuva henkinen väkivalta on huomioitu opettajien ammattilehdessä varsin säännöllisesti viimeisen noin kymmenen vuoden aikana. Osa aihetta käsittelevistä artikkeleista pohjautui tieteellisiin tutkimuksiin, useimmiten artikkelit vaikuttivat olevan lähinnä mielipidekirjoituksia tai esimerkkitapauksia opettajien arkipäivästä työssään.

4 PÄÄTÄNTÖ

4.1 Tutkimuksen arviointi

Tämän tutkimuksen tavoitteena oli opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa käsittelevien tutkimuksien löytäminen ja analysoiminen. Aineiston hakumenetelmä perustui erilaisten tietokantojen ja painetun aineiston läpikäynnille. Käytössäni olivat Jyväskylän yliopiston kirjaston tarjoamat palvelut. Hakutulokseni ei siis vastannut tarkalleen ottaen kysymykseen: "Kuinka paljon opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa on tutkittu?" Pikemminkin sain vastauksen kysymykseen: "Kuinka paljon opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa käsitteleviä tutkimuksia on löydettävissä Jyväskylän yliopiston kirjaston välityksellä keväällä 2006?"

Aineiston hakumenetelmän eräänlainen "kriittinen piste" oli menetelmän perustuminen omiin silmiini. Vaihtoehtoja käyttämälläni menetelmälle ei kuitenkaan ollut. Varsinkin tietokannat tarjosivat paikoin valtavasti tutkimuksia tarkasteltavaksi, vaikka hakusanat yhdistelmineen rajasivat tarjontaa. On hyvin mahdollista, että satojen ja tuhansien haun aikana silmäilemiäni asiasanojen, otsikoiden ja tiivistelmien joukossa oli viitteitä sellaisiin tutkimuksiin, joita etsin, mutta joita en huomannut. Aineiston hakumenetelmä oli tältä osin hyvin subjektiivinen.

Etsityn aineiston "ohi lipsahtamisen" vaaraa tosin paikkasi tietokantojen läpikäynnissä tietty toisto. Kävin tietokannat läpi useilla hakusanoilla, jolloin samat tutkimukset tulivat usein uudestaan näkyviin, vaikka hakusana ei ollutkaan sama. Samoin monialaisten tietokantojen ansiosta sama tutkimus saattoi tulla esille useammassa kuin yhdessä tietokannassa. Lisäksi aineistoni täydentyi löytämiäni tutkimuksien kirjallisuusluetteloiden avulla. Luettelot tarjosivat paikoin tietoa tutkimuksista, jotka olivat hakukriteereihini soveltuvia, mutta joita en ollut muualta löytänyt. Mahdollisuuksien mukaan hankin nämä tutkimukset käyttööni.

Useimmiten muiden tutkimuksien avulla löytämiäni tutkimuksia ei kuitenkaan ollut saatavissa Suomesta. Tällöin käytin harkintani mukaan toisenkäden lähteitä, jotka toi-

vatkin mielestäni tarvittavaa lisätietoa aineistooni. Samoin jouduin aineiston saata-
vuusongelmien vuoksi turvautumaan varsin useissa tapauksissa pelkästään tutkimuk-
sien tiivistelmiin. Tiivistelmät eivät nousseet aineiston käytössä keskeiseen rooliin,
mutta toivat kuitenkin aineistooni lisätietoa opettajiin kohdistuvasta henkisestä väki-
vallasta. Kuitenkaan tiivistelmät ja toisenkäden lähteet eivät vastaa anniltaan kokonai-
sia tutkimuksia, joten niiden käytössä piili toinen tämän kirjallisuuskatsauksen "kriitti-
sistä pisteistä". Tarkoituksena oli kuitenkin saada mahdollisimman laaja kokonaiskuva
opettajiin kohdistuvasta henkisestä väkivallasta, joten katsoin tarpeelliseksi kartuttaa
aineistoni mahdollisimman kattavaksi.

Aineiston hakumenetelmä myös mahdollisesti vääristi kuvaa todellisesta tilanteesta
kansainvälisen tutkimuksen painottumisesta eri maiden kesken. Käyttämäni tietokan-
nat olivat suomen- tai englanninkielisiä. Suomalaisten tutkimuksien ohella käyttämäni
aineisto oli valtaosin englanninkielistä ja lisäksi peräisin englanninkielisistä maista.
Aineistossani oli vain vähän englanninkielisiä tutkimuksia maista, joiden valtakieli ei
ole englanti. Pidän todennäköisenä, että opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa on
kuitenkin tutkittu muillakin kielialueilla.

Hakumenetelmäni väistämättömistä puutteista huolimatta löysin 92 opettajiin kohdis-
tuvaa henkistä väkivaltaa käsitellyttä tutkimusta, tieteellistä artikkelia tai kirjaa. Ai-
neiston haussa osoittautui, että aineistooni ei ollut löydettävissä yhtään ainakaan pu-
heviestinnän alan julkaisuissa julkaistua opettajia henkisen väkivallan kohteina käsi-
tellyttä tutkimusta. Mahdollisesti aineistooni ei sisällynyt yhtään muidenkaan alojen
julkaisuissa julkaistua puheviestinnän tutkimusta. Tutkimukseni kannalta tämä ei mie-
lestäni muodostunut ongelmaksi.

Puheviestinnän alan tutkimuksien puuttuminen aineistosta muodostui enemmänkin
haasteeksi. Aineistoni ei ollut "valmiiksi pureskeltu" puheviestinnän alan tutkijoiden
toimesta. Tutkimuksissa ei juurikaan kerrottu, mikä tuloksissa oli viestinnällisessä
mielessä kiinnostavaa tai tärkeää. Myöskään tutkimuksien johtopäätöksissä ei tutki-
musten tuloksia tarkasteltu esimerkiksi puheviestinnän teorioiden avulla, vaan johto-
päätöksiä tuloksista tehtiin usein kunkin tutkimuksen tieteenalan näkökulmasta. Mi-
nun tehtäväni tässä kirjallisuuskatsauksessa oli nostaa aineistostani esille puheviestin-
nän näkökulmasta kiinnostavimmat asiat.

Aineiston jaottelu ja käyttö perustui subjektiiviseen näkemykseeni. Päädyin jaottelmaan aineistoni opettajien kiusaajien perusteella. Tämän jälkeen jaottelin aineiston kiusaamisen ilmenemistavan perusteella. Tämä jaottelu toi esille mielestäni mahdollisimman hyvin aineistoni annin nimenomaan puheviestinnän näkökulmasta. Joku toinen puheviestinnän tutkija olisi saattanut nähdä tarpeellisena jaotella aineiston toisin.

Aineiston olisi voinut jaotella esimerkiksi tieteenalojen, tutkimusmenetelmien, tutkimuksien kotimaiden tai oikeudellisten näkökohtien (sen mukaan, millainen kiusaaminen on rikollista ja millainen ei) mukaan. Muun kuin puheviestinnän alan tutkija olisi mahdollisesti nähnyt saman aineiston kokonaisuuden hyvinkin eri tavalla kuin puheviestinnän tutkija. Esimerkiksi oikeustieteilijä olisi mahdollisesti nostanut aineistosta esille juuri henkisen väkivallan oikeudelliset ulottuvuudet, kasvatustieteilijä mahdollisesti henkisen väkivallan tilanteiden kasvatukselliset näkökohdat ja psykologi mahdollisesti henkisen väkivallan psyykkiset vaikutukset. Käyttämäni jaottelu oli minun näkemykseni aineiston mahdollisimman tarkoituksenmukaisesta käytöstä.

4.2 Opettajiin kohdistuva henkinen väkivalta

Ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni: "Kuinka paljon opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa on tutkittu?" vastaa osaltaan löytämieni opettajiin kohdistuvan henkisen väkivallan huomioivien tutkimuksien lukumäärä (92). Kahteen muuhun tutkimuskysymykseeni: "Miltä tahoilta opettajiin kohdistuu henkistä väkivaltaa?" ja "millaista opettajiin kohdistuva henkinen väkivalta on?" pystyin vastaamaan aineistoni avulla mielestäni varsin kattavasti.

Opettajien kiusaajina näyttäytyivät useimmin oppilaat. Sekä oppilaiden opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan huomioineiden tutkimuksien määrä (51 kpl) että tutkimuksien tulokset osoittivat, että useimmin opettajien kiusaajaa oli oppilas. Useimmin oppilaiden opettajiin kohdistama henkinen väkivalta ilmeni loukkaavana käytöksenä. Loukkaava käytös vaikutti usein liittyvän tilanteisiin, joissa opettaja puuttui oppilaiden sääntöjenvastaiseen toimintaan tai meni väliin oppilaiden välisiin kahinoihin (ks. esim. Kivivuori 1996; 1997; Kivivuori & Tuominen 1999).

Oppilaiden loukkaavaa käytöstä käsiteltiin aineiston määrään suhteutettuna varsin paljon kotimaisessa tutkimuksessa. Lienee mahdollista, että esimerkiksi yhdysvaltalaisissa tutkimuksissa keskitytään usein sellaisiin opettajiin kohdistuvan väkivallan muotoihin, jotka ovat lailla kiellettyjä. Loukkaava käytös ei ole laitonta. Lienee myös mahdollista, että Suomessa oppilaiden kynnys "hyppiä opettajan silmille" on matalampi kuin monissa muissa maissa. Ehkä opettajat tai vanhemmat ihmiset ylipäättävänsäkään eivät edusta suomalaisessa kulttuurissa samanlaista lähtökohtaista auktoriteettia varsinkaan nuorten oppilaiden silmissä kuin opettajat mahdolliset edustavat monissa muissa kulttuureissa tai ovat edustaneet Suomessakin menneinä vuosikymmeninä.

Opettajat joutuivat aineistoni perusteella myös oppilaidensa uhkailujen kohteiksi. Opettajat tunsivat myös aineistoni perusteella paikoin varsin yleisesti pelkoa fyysisen väkivallan kohteeksi joutumisesta. Vähäisemmässä määrin opettajat joutuivat oppilaidensa sukupuolisen häirinnän kohteiksi.

Sukupuolisen häirinnän ja loukkaavan käytöksen välisen rajan vetäminen tosin oli varsin hankalaa. Oppilaiden loukkaava käytös ilmeni usein hyvin seksuaalissävyyteisenä kielenkäyttönä. Naisopettajien "huorittelu" ja miesopettajien "homottelu" vaikuttivat olevan yleisiä oppilaiden opettajiin kohdistaman loukkaavan käytöksen muotoja. (ks. esim. Aromaa 1999; Kivivuori 1996; Kivivuori & Tuominen 1999; Koivuranta 1999; Lahelma 1996; Lahelma, Palmu & Gordon 2000; Robinson 2000.)

Opettajat joutuivat myös oppilaidensa häirintäpuheluiden ja opettajien omaisuuteen kohdistuneen ilkivallan kohteiksi. Nämä oppilaiden opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan muodot olivat kohtuullisen yleisiä, mutta kuitenkin selvästi harvinaisempia kuin esimerkiksi loukkaava käytös ja opettajien tuntema fyysisen väkivallan uhka. Oppilaiden opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan osalta tieteellisen aineistoni ja Opettaja-lehden kyselyjen tarjoama kuva henkisen väkivallan ilmenemismuodoista vastasivat varsin hyvin toisiaan.

Kouluaste vaikutti tieteellisen aineistoni perusteella opettajien henkisen väkivallan kokemusten yleisyyteen ja myös kiusaamisen ilmenemismuotoihin. Oppilaidensa henkisen väkivallan kohteiksi vaikuttivat joutuvan useimmin peruskoulun opettajat. Esimerkiksi lukiotasolla ongelmia esiintyi vähemmän. (ks. esim. Aromaa 1999; Kivi-

vuori & Tuominen 1999.) Aineistoni perusteella vaikutti myös karkeasti jaoteltuna, että opettajat joutuvat suhteessa tapausten määriin useammin muiden tahojen kuin oppilaidensa kiusaamiksi työskennellessään vanhempien oppilaiden parissa esimerkiksi ammattikorkeakouluissa tai yliopistoissa. Kiusaajat olivat näissä oppilaitoksissa usein opettajan työtovereita tai esimiehiä. Myös tältä osin tieteellisen aineistoni ja Opettaja-lehden kyselyjen tarjoama kuva opettajiin kohdistuvasta henkisestä väkivallasta vastasivat varsin hyvin toisiaan.

Opettajien joutuessa työtovereidensa kiusaamiksi kiusaamisen ilmenemistavat olivat varsin erilaisia kuin tapauksissa, joissa opettajien kiusaajana näyttäytyi oppilas. Sukupuolinen häirintä nousi esille sekä oppilaiden, työtovereiden että esimiesten kiusatessa opettajia. Opettajien kiusatessa toisiaan yleinen kiusaamisen muoto oli aineistoni perusteella opettajan sosiaalinen eristäminen työyhteisössään. Työtovereiden opettajiin kohdistama henkinen väkivalta ilmeni myös esimerkiksi opettajan maineen mustaamisena, juoruiluna ja tietojen panttaamisena. (ks. esim. Kaitainen & Vintturi 1999; Kallionpää 2004; Lahti & Louhiranta 1999; Nygren 1995; Rossi- Kempainen 1998.) Todennäköisesti kiusaamisen ilmenemismuodot opettajien kiusatessa toisiaan ovat hyvin samankaltaisia verrattuna useisiin työpaikkakonteksteihin. Mahdollisesti opettajat eivät työyhteisönä juuri eroa useista muista työyhteisöistä "opettajainhuoneympäristössä", kun paikalla ei ole oppilaita.

Opettajat joutuvat aineistoni perusteella myös esimiestensä kiusaamiksi. Tutkimuksien määrä esimiehistä opettajien kiusaajina oli kuitenkin varsin vähäinen verrattuna aineistoni kokonaismäärään. Poiketen suomalaisen tutkimukseen painottuneesta aineistostani, joka käsitteli opettajien kiusaajina oppilaita tai työtovereita, esimiehistä opettajien kiusaajina tarjosi laajimman kuvan yhdysvaltalainen tutkimus (Blase & Blase 2003). Kyseessä oli vain yksi varsin laaja tutkimus, mutta voi olla, että sukupuolisen häirinnän ja fyysisen väkivallan (tämän myötä väkivallan uhkan) lisäksi esimiesaseman väärinkäyttö kiinnostaa tutkimuskohteena tutkijoita erityisesti. Kaikki kolme mainittua väkivallan muotoa ovat rikoksia useissa maissa. Monet henkisen väkivallan ilmenemismuodot eivät välttämättä rikoksia ole.

Esimiesten kiusatessa opettajia kiusaaminen ilmeni usein opettajien kokemuksen mukaan epä tasa-arvoisena työn jakamisessa. Myös esimiesten "suosikkijärjestelmät" ja

opettajien maineen mustaaminen tulivat esille. Varsin yleisesti opettajat kokivat ongelmana ja kiusaamisena esimiehen opettajalle osoittaman tuen vähäisyyden. (ks. esim. Blase & Blase 2003; Nygren 1995.) Mahdollisesti myös tapauksissa, joissa esimies kiusaa opettajia, tapaukset eivät eroa ilmenemismuodoiltaan paljonkaan useissa muissa työyhteisöissä tapahtuvasta henkisestä väkivallasta.

Sen lisäksi, että oppilaat mahdollisina kiusaajina ovat leimallisesti opettajien ammattikunnan ongelma, sama pätee myös oppilaiden vanhempiin. Oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistamaa henkistä väkivaltaa vaikuttaa kuitenkin aineistoni perusteella olevan tutkittu hyvin vähän. Julkisen keskustelun perusteella voisi kuitenkin olettaa, että oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistama henkinen väkivalta on opettajille jonkin asteinen ongelma. Oppilaan vanhempien ja opettajan väliset vaikeudet voivat koitua myös oppilaiden ongelmaksi.

4.3 Katsaus eteenpäin

Opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa olisi mielestäni jatkossa syytä tutkia enemmän juuri puheviestinnän näkökulmasta. Henkinen väkivalta ilmenee viestinnän keinojen avulla ja muodossa. Ei ole mahdollista kiusata ilman viestintää. Aineistoni koostui muiden kuin puheviestinnän alojen tutkimuksista. Silti tutkimuksissa tuli esille varsin paljon puheviestinnän näkökulmasta kiinnostavia asioita. Kuitenkaan muiden kuin puheviestinnän alojen tutkimukset eivät aina tuo esille henkiseen väkivaltaan liittyviä viestinnällisiä piirteitä samassa määrin kuin puheviestinnän alan tutkimukset toisivat.

Kirjallisuuskatsauksen luonteeseen usein kuuluu, että katsauksessa käsitellään vain aineistoa, joka käsittelee juuri tutkimuksen kohteena olevaa aihetta. Myös tässä kirjallisuuskatsauksessa käytin analyysissäni pelkästään aineistoa, joka käsitteli juuri opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa. Tämä oli tarpeellista, jotta esille nousi myös se, mitä opettajien kohtaamasta henkisestä väkivallasta ei ole tutkittu tai mitä on tutkittu muita näkökulmia vähemmän. Oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan tutkimustiedon vähäisyys oli yksi tämänkaltaisista löydöistä. Myös se,

että sukupuolista häirintää oli tutkittu varsin runsaasti suhteutettuna aineiston määrään, nousi näin esiin, samoin oppilaiden opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan tutkimuksen suhteellinen runsaus aineistossani. Nämä tiedot antavat suuntaa mahdollisille jatkotutkimuksille.

Toimin puhtaasti aineistoni ehdoilla, enkä täydentänyt mahdollisia aineiston tiedollisia aukkoja esimerkiksi muiden ammattiryhmien kohtaamaa henkistä väkivaltaa käsittelevien tutkimusten tiedoilla. Tämän vuoksi tietämys joidenkin henkisen väkivallan ilmenemismuotojen osalta nousi muita muotoja runsaammaksi. Mahdollisissa jatkotutkimuksissa varsinkin tutkittaessa työtovereiden tai esimiesten opettajiin kohdistamaa henkistä väkivaltaa olisi tarpeellista täydentää tutkimustietoa suorittamalla vertaillua muiden ammattiryhmien kokemaan työpaikkakiusaamiseen. Mahdollisesti työtovereiden ja esimiesten opettajiin kohdistamaa henkistä väkivaltaa olisi kuitenkin jatkossa syytä tutkia "vain" työpaikkakiusaamisena, erottamatta erityisesti, että kyseessä ovat juuri opettajat. Työtovereiden ja esimiesten opettajiin kohdistamat henkisen väkivallan ilmenemismuodot eivät vaikuta olevan tyypillisiä ainoastaan juuri opettajien ammattikunnalle.

Erityisesti opettajien ammattikunnalle tyypillisestä tilanteesta on kysymys, kun opettaja joutuu oppilaidensa henkisen väkivallan kohteeksi. Ehkä tutkimuksien painottaminen juuri oppilaiden opettajiin kohdistamaan henkiseen väkivaltaan on tutkimuksen kannalta hedelmällisin näkökulma. Aineistoni osaltaan kertoo, että tämänsuuntaista tutkimuksen painotusta onkin havaittavissa. Ehkä syynä tähän on juuri se, että oppilaita kiusaajina ei ole mahdollista tutkia muiden ammattiryhmien kohdalla.

Vaikka oppilaiden opettajiin kohdistamasta henkisestä väkivallasta tiedetään aineistoni perusteella kohtuullisen paljon, olisi aihetta mielestäni syytä tutkia lisää esimerkiksi puheviestinnän teorioiden avulla. Esimerkiksi opettajien viestintätyylin vaikutus henkisen väkivallan kokemiseen olisi mielenkiintoinen tutkimuskohde. Tutkimuksissa voisi myös esimerkiksi kartoittaa opettajien ongelmatilanteissa käyttämiä suostuttelun keinoja. Opettajat esimerkiksi mahdollisesti maanittelevat ja rauhoittelevat huonosti käyttäytyviä oppilaitaan moninaisilla tavoilla. Olisi myös kiinnostavaa selvittää, voisiko opettaja viestinnän keinojen avulla vähentää tai lopettaa itseensä kohdistuvan

kiusaamisen tai jopa välttyä henkisen väkivallan tilanteilta kokonaan. Tämänkaltainen tutkimus olisi erityisen tarpeellista juuri puheviestinnän näkökulmasta toteutettuna.

Aineistoni tutkimuksissa käytetyt tutkimusmenetelmät vaikuttivat jonkin verran painottuvan kvantitatiivisten menetelmien suuntaan. Mahdollisesti opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa kartoittavissa puheviestinnän tutkimuksissa olisi hedelmällistä käyttää laadullisen tutkimuksen menetelmiä tai ainakin täydentää esimerkiksi kyselylomakkeiden antia vaikkapa haastatteluilla.

Aineistooni kuului vain yksi tutkimus, jossa tutkimusmenetelmänä oli käytetty havainnointia. Voisi kuvitella, että havainnointi olisi erinomainen tutkimusmenetelmä varsinkin tutkittaessa oppilaiden opettajiin kohdistamaa henkistä väkivaltaa. Erityisen hyvä menetelmä havainnointi olisi, jos havainnoija voisi tarkkailla oppilaita niin, että oppilaat eivät olisi jatkuvasti tietoisia siitä, että heitä tarkkaillaan (tietenkin hyvän tutkimustavan puitteissa). Tutkijan läsnäolo tai videokamera vaikkapa oppitunnilla todennäköisesti vaikuttaisi oppilaiden käyttäytymiseen, ellei havainnoija olisi oppilaille niin tuttu, että hänet ikään kuin unohdettaisiin.

Oppilaiden lisäksi oppilaiden vanhemmat ovat vain opettajien ammattikunnalle tyypillinen sidosryhmä. Oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistamasta henkisestä väkivallasta tiedetään kuitenkin aineistoni perusteella hyvin vähän. Oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistaman henkisen väkivallan tutkiminen olisi jatkossa mielestäni hyvin tarpeellista. Osaltaan tämänkaltainen tutkimus vastaisi myös julkiseen keskusteluun, jota opettajien ja oppilaiden vanhempien suhteesta on viime vuosina käyty.

Oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistamaa henkistä väkivaltaa voisi tutkia esimerkiksi vertaamalla toisiinsa ala- ja yläasteen opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa. Voi olla, että oppilaan ikä vaikuttaa opettajan ja oppilaan vanhempien väliseen vuorovaikutukseen ja mahdollisesti henkisen väkivallan kokemuksiin. Myös opettajien viestintätaitojen ja -tyylin vaikutusta henkisen väkivallan kokemuksiin olisi mielenkiintoista selvittää tässä yhteydessä. Oppilaiden vanhempien opettajiin kohdistama henkinen väkivalta saattaa mahdollisesti liittyä tilanteisiin, jossa opettaja keskustelee oppilaan ongelmista oppilaan vanhempien kanssa. Tämänkaltaisissa tilanteissa puhe-

viestinnän tutkimuksessa olisi kiinnostavaa selvittää sekä opettajien että oppilaiden vanhempien ongelmanratkaisukeinoja.

Tämä tutkimukseni oli mahdollisesti ainakin yksi ensimmäisistä puheviestinnän näkökulmasta opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa käsittelevistä tutkimuksista. Tässä vaiheessa oli tärkeää koota yhteen jo olemassa olevat aiheita käsittelevät tutkimukset ja kartoittaa, mitä opettajiin kohdistuvasta henkisestä väkivallasta jo tiedetään aiempien varsin "hajallaan" olleiden tutkimuksien perusteella. Toivottavasti tämä kirjallisuuskatsaus edesauttaa osaltaan mahdollisia puheviestinnän alan jatkotutkimuksia opettajiin kohdistuvasta henkisestä väkivallasta.

AINEISTONA KÄYTETTY KIRJALLISUUS

Akita, K. 2002. A Female Teacher and Sexual Harassment in a Japanese Women`s Junior College: A Case Study. *Woman & Language*, 25(2), 8-13.

Aromaa, K. 1999. Elever och lärare i konflikt: Kränkande beteende, våld och trakassier mot lärare i de svenskspråkiga skolorna i Helsingfors 1998. Teoksessa J. Kivivuori, M. Tuominen & K. Aromaa. 1999. "Mä teen mitä mä haluan": oppilaiden opettajiin kohdistama häirintä ja väkivalta Helsingin kouluissa 1997-1998. Helsingin kaupunki, tietokeskus: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, tutkimustiedonantoja 44.

Blase, J. & Blase, J. 2003. *Breaking the silence: overcoming the problem of principal mistreatment of teachers*. Thousand Oaks, CA: Corwin press.

Bushweller, K. 2001. The Return of Laura Marks. *Teacher Magazine*, 13(3), 22-29.

Butler, A. & Landells, M. 1995. Taking offense: Research as resistance to sexual harassment in academia. *Feminist academics: Creative agents for change*, 156-168. Philadelphia, PA, US: Taylor & Francis. [Tiivistelmä]

Conn, K. 2004. *Bullying and harassment: a legal guide for educators*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development. [Elektroninen aineisto] <http://site.ebrary.com/lib/jyvaskyla/Top?channelName=jyvaskyla&cpage=1&docID=10065774&f00=text&frm=smp.x&hitsPerPage=10&layout=document&p00=Conn%2C+Kathlee>

Cornille, T.A., Pestle, R.E. & Vanwy, R.W. 1999. Teachers` conflict management styles with peers and students` parents. *International Journal of Conflict Management*, 10(1), 69-79.

Coulter, R.P. 1995. Struggling with sexism: experiences of feminist first-year teachers. *Gender and Education*, 7(1), 33-50.

Dworkin, A.G., Haney, C.A. & Telschow, R.L. 1988. Fear, victimization, and stress among urban public school teachers. *Journal of Organizational Behavior*, 9(2), 159-171.

Einarsen, S. & Skogstad, A. 1996. Bullying at work: Epidemiological findings in public and private organizations. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 185-201.

Erätuuli, M. & Puurula, A. 1990. Miksi häiritset minua. Työrauhahäiriöistä ja niiden syistä yläasteella oppilaiden kokemana. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, tutkimuksia 81.

Erätuuli, M. & Puurula, A. 1992. Miksi häiritset minua? (2.osa) Opettajan näkökulma työrauhahäiriöihin yläasteella. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, tutkimuksia 106.

- Fattah, E. 1991. *Understanding Criminal Victimization. An Introduction to Theoretical Victimology*. Usa: Prentice-Hall.
- Ferfolja, T. 1998. Australian Lesbian Teachers - A Reflection of Homophobic Harassment of High School Teachers in New South Wales Government Schools. *Gender and Education*, 10(4), 401-415.
- Fisher, K. & Kettl, P. 2003. Teachers' perceptions of school violence. *Journal of Pediatric Health Care*, 17(2), 79-83.
- Grauerholz, E. 1989. Sexual harassment of Women Professors by Students: Exploring the Dynamics of Power, Authority and Gender in a University Setting. *Sex Roles*, 21(11-12), 789-801.
- Griffin, R.A., Ferrin, S. & Stucki, E. 2001. Using Legal Tools To Confront Student Violence and Misconduct. *School Business Affairs*, 67(1), 33-37. [Tiivistelmä]
- Hallberg, L.R.-M. & Strandmark, M. 2004. *Vuxenmobbing i människovårdande yrken*. Lund: Studentlitteratur.
- Hazler, R.J., Miller, D.L., Carney, J.V. & Green, S. 2001. Adult Recognition of School Bullying Situations. *Educational Research*, 43(2), 133-145.
- Irwin, J. 2002. Discrimination against Gay Men, Lesbians, and Transgender People Working in Education. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 14(2), 65-77. [Tiivistelmä]
- Isotalo, P. 2000. *Poltetut kansankynttilät?: sosiaali- ja terveystieteiden ammattikorkeakouluopettajat opiskelijoiden harjoittaman henkisen väkivallan kohteina*. Hämeenlinna: Hämeenlinnan ammattikorkeakoulu. Erikoistyö.
- Jones, B., Nakanishi, R., Brockney-Abbott L. & Dillon, H. 1998. *Nippin` Hostility in the Bud: Empowering All*. Teoksesta K. Lauderdale et al. 1998. "Tending to the Emotional Needs of Teachers and children: Tricks of the Trade". ICA Publishing.
- Junger-Tas, J. 1996. Youth and violence in Europe. *Studies on Crime & Crime Prevention*, 5(1), 31-58. [Tiivistelmä]
- Kaitainen, K. & Vintturi, S. 1999. *Työpaikkakiusaaminen opettajayhteisöissä*. Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma
- Kallionpää, E. 2004. *Peruskoulun 7.-9. vuosiluokkien opettajien työpaikkakiusaaminen*. Tampereen yliopisto. Hoitotieteen laitos. Pro gradu -tutkielma
- Kearns, D. 1998. Preventing violence in the Vocational Classroom. *Journal for Vocational Needs Education*, 21(1), 39-42. [Tiivistelmä]
- Keashly, L. 1998. Emotional abuse in the workplace: Conceptual and empirical issues. *Journal of Emotional Abuse*, 1(1), 85-117.

- Kinnunen, A. 1994. Väki­valta työ­tilanteissa uhritutkimusten valossa. Teoksessa K. Aromaa, M. Haapaniemi, A. Kinnunen & A-K. Koivula. 1994. Väki­valta työ­tehtävissä: Työssä koettua väki­valtaa koskevan tutkimushankkeen osaraportti. Helsinki: Oikeus­poliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 124.
- Kivivuori, J. 1996. Opettajien uhrikokemukset ja kontrollinäkemykset. Helsinki: Oikeus­poliittinen tutkimuslaitos, tutkimustiedonantoja 23.
- Kivivuori, J. 1997. Opettajiin kohdistuva häirintä ja väki­valta. Helsinki: Oikeus­poliittinen tutkimuslaitos, tutkimustiedonantoja 33.
- Kivivuori, J. & Tuominen, M. 1999. Oppilaiden opettajiin kohdistama häirintä ja väki­valta Helsingin suomen­kielisissä kouluissa. Teoksessa J. Kivivuori, M. Tuominen & K. Aromaa. 1999. "Mä teen mitä mä haluan": oppilaiden opettajiin kohdistama häirintä ja väki­valta Helsingin kouluissa 1997-1998. Helsingin kaupunki, tietokeskus: Oikeus­poliittinen tutkimuslaitos, tutkimustiedonantoja 44.
- Koivuranta, E. 1999. "Saat turpiin": Emu- ja esy-opettajat oppilaiden väki­vallan ja häirinnän kohteina Helsingin peruskouluissa. Jyväskylän yliopisto. Erityispedagogiikan laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Korhonen, K. 2002. Miesopettajien naiskollegoihinsa kohdistama sanallinen, sukupuoli­nen häirintä ja ahdistelu. Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma.
- Krautz, P. 2003. Does the Cinema Represent Teachers Fairly? Australian Screen Education, (31), 62-66.
- Kyriacou, C. & Suthcliffe, J. 1978. A model of teacher stress. Educational Studies, 4, 1-6.
- Laaksola, H. 2000. Kiusatut opettajat. Opettaja, 43-44, 3,5.
- Laaksola, H. 2005. Rehtorit kiusan kohteena. Opettaja, 32, 14.
- Lahelma, E. 1996. Vallan haastamista?: Opettajien kokemuksia oppilaiden sukupuoli­sesta häirinnästä. Kasvatus, 5, 478-488.
- Lahelma, E., Palmu, T. & Gordon, T. 2000. Intersecting power relations in teachers' experiences of being sexualized or harassed by students. Sexualities, 3(4), 463-481.
- Lahti, A. & Louhiranta, P. 1999. Miksi minä? Opettajien työpaikkakiusaaminen sen uhreiksi joutuneiden näkökulmasta. Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma.
- Leymann, H. 1990. Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. Violence and Victims, 5(2), 119-126.

- Lorion, R.P. 2004. La Evolucion de Programas de Prevencion de Matonaje en Comunidades Escolares: Promoviendo la Investigacion- Accion Participativa. *Psyche: Revista de la Escuela de Psicologia*, 13(2), 73-83. [Tiivistelmä]
- Lowe, C. 2002. Stop the parents who bully teachers. *Times Educational Supplement*, (4486), 27-28. [Tiivistelmä]
- Lowenstein, L.F. 1972. *Violence in School and Its Treatment*. Iso-Britannia: National Association of School Masters.
- MacDougal, J. 1993. *Violence in the Schools: Programs and policies for Prevention. A Report from the Canadian Education Association*. Toronto (Ontario): Canadian Education Association. [Tiivistelmä]
- Maguire, M. 2001. Bullying and the Postgraduate Secondary School Trainee Teacher: An English Case Study. *Journal of Education for Teaching*, 27(1), 95-109.
- Mankkinen, T. 1995. Akateemista nuorallatanssia. Sukupuolinen häirintä ja ahdistelu Helsingin yliopistossa. Helsingin yliopisto: Tasa-arvotoimikunta.
- Matthiesen, S.B., Raknes, B.I. & Rokkum, O. 1989. Mobbning på arbeidsplassen. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 26(11), 761-774. [Tiivistelmä]
- McKinney, K. 1990. Sexual harassment of university faculty by colleagues and students. *Sex Roles*, 23(7-8), 421-438. [Tiivistelmä]
- McKinney, K. 1994. Sexual harassment and college faculty members. *Deviant behavior*, 15(2), 171-191. [Tiivistelmä]
- Millner, H.R. & Hoy, A.W. 2003. A Case Study of an African American Teacher`s Self-Efficacy, Stereotype, Threat, and Persistence. *Teaching and Teacher Education*, 19(2), 263-276.
- National Association of Schoolmasters and Union of Women Teachers. 1996. *No Place to Hide: Confronting Workplace bullies*. Birmingham: NASUWT Publishers.
- Nygren, P. 1995. Muutospaineet terveydenhuolto-oppilaitoksissa ja teknillisissä oppilaitoksissa sekä opettajien kokema henkinen väkivalta. Turun yliopisto. Sosiologian laitos. Lisensiaattitutkimus.
- Ojanen, S. 1986. Murder of a secondary school teacher : a study of the reactions and consequences among teachers and classmates involved. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunnan selosteita 14.
- Olweus, D. 1993. *Bullying at school: What We Know and What We Can Do*. Oxford: Blackwell.
- Opettaja-lehden kysely (lokakuu 2000). *Opettaja* 43-44, 2000, 5.
- Pauker, R.A. 1980. The battered teacher: Who? where? why? *Teacher (March)*, 46-49.

- Phillips, B.N. & Lee, M. 1980. The changing role of the American teacher: Current and future sources of stress. Teoksessa C.L. Cooper & J. Marshall (toim.) *White Collar and Professional Stress*. New York: John Wiley and Sons, 93-111.
- Pross, M.N. 1988. To Paddle or Not. *Learning*, 17, 42-49.
- Rantala, T. & Keskinen, S. 2005. "Ei meidän koulussa... eihän?" Opettajat oppilaiden kiusaamina. Teoksessa S. Keskinen (toim.) 2005. *Valta, kilpailu ja kiusaaminen opettajan työssä: artikkelisarja*. Helsinki: Opetus-, kasvatus- ja koulutusalojen säätiö OKKA.
- Robinson, K. 2000. "Great Tits, Miss!" The silencing of male student`s sexual harassment of female teachers in secondary schools: a focus on gendered authority. *Discourse: studies in the cultural politics of education*, 21(1), 75-90.
- Rohrscheib, L. 1993. Vestals or Victims: Suggestions for the Female Teaching Assistant. Paper presented at the Joint Meeting of the Southern States Communication Association and the Central States Communication Association (Lexington, KY, April 14-18, 1993). [Elektroninen aineisto]
http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2/content_storage_01/0000000b/80/23/32/d.3pdf
- Rossi-Kemppainen, P. 1998. Työpaikkakiusaaminen kouluissa: kiusattujen opettajien näkökulma. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteen laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Rothland, M. 2003. Magister Magistri Lupus? "Mobbing" am Arbeitsplatz Schule (Magister Magistri Lupus? Mobbing in Schools). *Zeitschrift fur Padagogik*, 49(2), 235-253. [Tiivistelmä]
- Ryynänen, E. 1998. Naispuoliset erityisluokanopettajat häirinnän ja väkivallan kohteina. *Erityiskasvattaja*, 3, 6-8.
- Salminen, A. 1992. "Hikinen, nörtti, tiukkaperse ja jämäkkäelli": Ammattikoululaispoikien käsityksiä opettajista, miehistä ja naisista. *Nuorisotutkimus*, 10(1), 34-39.
- Sandler, B.R. & Hall, R.M. 1986. *The Campus Climate Revisited: Chilly for Women Faculty, Administrators, and Graduate Students*. Project on the Status and Education of Women Association of American Colleges, 1-28.
- Savolainen, A. 2001. *Koulu työpaikkana: Työolojen itsearviointi ja kehittämistarpeet oppilaiden ja henkilöstön näkökulmasta*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- School Crime and Safety 2000. U.S. departments of Justice and Education.
- Smith, P.K. & Thompson, D. 1991. *Practical Approaches to Bullying*. London: Routledge.

- Strauss, S. 2003. Sexual harassment in K-12. Teoksessa M. Paludi & C.A. Paludi Jr. 2003. *Academic and workplace sexual harassment: A handbook of cultural, social science, management, and legal perspectives*. Westport, CT, US: Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group. [Tiivistelmä]
- Sugar, M. 1990. Abuse and neglect in schools. *American Journal of Psychotherapy*, 44(4), 484-498.
- Tasala, M. 2002. Työpaikkakiusaaminen opettajien tarinoissa: narratiivinen analyysi neljän sosiaali- ja terveystieteiden ammattikorkeakouluopettajan työpaikkakiusaamiseen liittyvistä kokemuksista. Hämeenlinnan ammattikorkeakoulu ja Tampereen yliopiston Ammatikasvatuksen tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Terry, A.A. 1998. Teachers as targets of bullying by their pupils: A study to investigate incidence. *British Journal of Educational Psychology*, 68(2), 255-268.
- Tilastokeskuksen ilmoitus opettajien määrästä vuonna 2003. *Opettaja* 20, 2005, 7.
- Tochterman, S. & Barnes, F. 1998. Sexual Harassment in the Classroom: Teacher as Target. *Reclaiming Children and Youth: Journal of Emotional Behavioral Problems*, 7(1), 21-22. [Tiivistelmä]
- Travers, C.J. & Cooper, C.L. 1996. *Teachers under Pressure. Stress in the Teaching Profession*. London: Routledge.
- Van Dick, R. & Wagner, U. 2001. Stress and strain in teaching: A Structural equation approach. *British Journal of Educational Psychology*, 71(2), 243-259.
- Vartia, M. & Paananen, T. 1992. *Henkinen väkivalta työssä*. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Vettenburg, N. 2002. Unsafe Feelings among Teachers. *Journal of School Violence*, 1(4), 33-49. [Tiivistelmä]
- Waggoner, C. 2003. Teachers Behaving Badly. *American School Board Journal*, 190(8), 29-31.
- Willard, N. 2003. Off-Campus Harmful Online Student Speech. *Journal of School Violence*, 2(1), 65-93. [Tiivistelmä]
- Williams, L.E., Winfree, L.T. & Clinton, L. 1989. Trouble in the schoolhouse: New views on victimization, fear of crime, and teacher perceptions of the workplace. *Violence and Victims*, 4(1), 27-44. [Tiivistelmä]
- Zirkel, P.A. 2002. Harassment Full Circle? *Phi Delta Kappan*, 83(6), 429-430.

Liite 1:

Pro gradu -tutkielmat, joissa käsitellään opettajien työssään kokemaa henkistä väkivaltaa

Björkbacka, M.-L. 2003. Att hantera mobbning i slöjd: en studie om att förebygga, upptäcka och åtgärda mobbning i textilslöjdsundervisningen. Åbo Akademi. Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma.

Hautajärvi, M. 2003. Hämmennyksestä häpeään, ahdistelusta alistamiseen. Peruskoulussa työskentelevien nuorten naisten kokemuksia sukupuolisesta häirinnästä ja ahdistelusta. Oulun yliopisto. Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö. Pro gradu -tutkielma.

Holmi, J. 2005. Luokan työrauha, työrauhahäiriöt ja niiden käsittely opettajan ja oppilaan silmin: tutkimus luokan työrauhahäiriöistä, työrauhahäiriöihin vaikuttavista asioista sekä työrauhahäiriöiden käsittelystä 4.-6.-luokkan opettajien ja oppilaiden kokeamana fenomenologisen psykologian tutkimusmetodia soveltaen. Lapin yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta. Pro gradu -tutkielma.

Höglund, R. 2003. Läraryrkets skuggsida: en kvantitativ och kvalitativ studie av elevers mobbning av lärare i finlandssvenska grundskolor. Åbo akademi. Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma.

Juusela, A.-K. & Lähteenoja, J. 2004. Stressi, työpaikkakiusaaminen ja oppilaiden häiritsevä käytös opettajan työssä. Turun yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Pro gradu -tutkielma.

Jämsä, K. & Rahkola, M. 2001. Otollinen kohde kiusaajalle: opettaja oppilaidensa kiusaamana. Lapin yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta. Luokanopettajakoulutus. Pro gradu -tutkielma.

Kiimalainen, T. & Säisä, L. 1996. Opettaja oppilaan aggressiivisuuden kohteena: tutkimus Iisalmen kaupungin peruskoulun ala-asteilla. Oulun yliopisto, Kajaanin opettajankoulutuslaitos. Syventäviin opintoihin kuuluva tutkielma.

Kärki, S. 1998. Oppilaiden aggressiivisuus luokanopettajien ja aineenopettajien kokeamana. Oulun yliopisto. Kajaanin opettajankoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma.

Laine, K.J. & Säkkinen, P.C. 1999. Painajainen opettajanhuoneessa. Tutkimus opettajayhteisöjen henkisestä väkivallasta. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta. Soveltavan kasvatustieteen laitos. Pro gradu -tutkielma.

Meriläinen, J. & Puurasmaa, P. 2000. Kun kynttilää poltetaan molemmista päistä. Kuvaileva tutkimus Vantaan kaupungin vuosiluokkien 1.-6. opettajien loppuunpalamisesta sekä siihen littyvistä ilmiöistä. Tampereen yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Hämeenlinnan toimipaikka. Pro gradu -tutkielma.

- Määttä, L. 2003. Kohtaamisia Pikku Prinsessan prosessissa: Oman kasvun tarkastelu. Näyttelijäntyöstä, oppimisesta ja opettajuudesta. Teatterikorkeakoulu. Teatteri-ilmaisun opettajan koulutusohjelma. Opinnäytteen kirjallinen osuus.
- Niemi, M.A. 1998. "Mä en mee enää kouluun" - pelkääkö opettaja oppilaitaan: alasteen oppilaiden aiheuttama henkinen ja fyysinen väkivalta opettajien kokemana. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta. Luokanopettajan koulutus. Pro gradu -tutkielma.
- Paasonen, S. & Saarijärvi, R. 1999. "Katkeruus kuluttaa, mutta viha antaa voimaa": tapaustutkimus neljän opettajan kaltoin kohtelusta työelämässä. Tampereen yliopisto, Hämeenlinnan toimipaikka. Kasvatustiede. Pro gradu -tutkielma.
- Rantala, T. 2003. "-Ei meidän koulussa! ...Eihän?" opettajien oppilaiden taholta kokemaa henkinen ja fyysinen väkivalta. Turun yliopisto. Rauman opettajankoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma.
- Strömmer-Ilomäki, P. 1998. Henkinen väkivalta opettajien työssä. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Strömmer-Ilomäki, P. 1999. Henkinen väkivalta - piikki kouluorganisaation lihassa: työsuojelun, työnjohdon ja työterveyshuollon henkilöiden näkemyksiä mahdollisuudesta ratkaista opettajiin kohdistuva henkinen väkivalta. Tampereen yliopisto. Psykologian laitos. Laudaturtyö.
- Tikkanen, S. 2003. "Kenelle kertoisin?" - opettaja oppilaiden kiusaamisen kohteena. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Ulmonen, S. & Uusitalo, R. 1997. Kollegojen opettajiin kohdistama henkinen väkivalta. Lapin yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta. Pro gradu -tutkielma.
- Westman, M. 1996. Opettaja kiusattuna. Joensuun yliopisto. Savonlinnan opettajankoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma.

Liite 2:

Opettajiin kohdistuvaa henkistä väkivaltaa käsittelevät artikkelit Opettaja-lehdessä

[Elektroninen aineisto]www.oaj.fi/Resource.phx/opettaja/index.htm

Castren, K. 2005. Kun oppilas kiusaa opettajaa. *Opettaja*, 20, 22-24.

Jankola, K. 1992. Irti henkisen väkivallan kierteestä. *Opettaja*, 42, 14-16.

Kauppala, J. 2000. Saako opettajaa uhata? *Opettaja*, 47, 14-15.

- Kivivuori, J. 1998. Opettajiin kohdistuva häirintä ja väkivalta suurten yläasteiden ongelma. *Opettaja*, 11, 16-19.
- Laaksola, H. 1997. Pahin työpaikkakiusaaminen ulkoapäin. *Opettaja*, 24, 3.
- Laaksola, H. 1998. Homo ja huora -huudot. *Opettaja*, 11, 3.
- Laaksola, H. 2000. Kiusatut opettajat. *Opettaja*, 43-44, 3,5.
- Laaksola, H. 2005. Rehtorit kiusan kohteena. *Opettaja*, 32, 14.
- Lahelma, E. 1994. "Mitä jos raiskattais toi!" *Opettaja*, 35, 19.
- Lahelma, E. 1994. Vielä kerran seksismistä koulussa. *Opettaja*, 42, 13.
- Lahti, A. & Louhiranta, P. 1999. Kiusattu opettaja vaarassa syrjäytyä. *Opettaja*, 23, 10-12.
- Opettaja-lehden kysely (lokakuu 2000). *Opettaja* 43-44, 2000, 5.
- Pakkanen, I. 2005a. Kodin ja koulun yhteistyö on monen opettajan painajainen. *Opettaja*, 33, 12-15.
- Pakkanen, I. 2005b. Opettajan ei tarvitse sietää vanhempien räyhäämistä. *Opettaja*, 33.
- Pentti, R. 2000. Työpaikkakiusaaminen ja sisäiset riidat lisääntyneet. *Opettaja*, 46, 8-9.
- Poukkula, A. 1989. Kaikki kampanjaan väkivaltaa vastaan. *Opettaja*, 39, 10-14.
- Rantala, T. 2004. Opettajaa kiusataan. *Opettaja*, 6, 26-27.
- Rinne, R. 1996. Säästöleikkurin julmat jäljet: työpaikkakiusaaminen tuttua opettajillekin. *Opettaja*, 12, 6-8.
- Rinne, R. 1997. Paniikkihäiriö: Kiusaamisen kokovartalokuva. *Opettaja*, 43, 20-22.
- Rinne, R. 2003. Toimintaohjeet avuksi häirintään. *Opettaja*, 11, 4.
- Sahlman, H. 1997. Kiusattujen tuki etsii syyllisiä. *Opettaja*, 23, 6-8.
- Seretin, L. 2003. Terveessä työyhteisössä ei tilaa kiusaamiselle. *Opettaja*, 11, 2-4.